

MİMARLIK PLANLAMA ve TASARIM

Alanında Mekansal Yaklaşımlar

EDİTÖR

Dr. Öğr.Üyesi Mizgin GÖKÇE SALIK

SERÜVEN
YAYINEVİ

Genel Yayın Yönetmeni / Editor in Chief • C. Cansın Selin Temana

Kapak & İç Tasarım / Cover & Interior Design • Serüven Yayınevi

Birinci Basım / First Edition • © Aralık 2025

ISBN • 978-625-8682-78-6

© copyright

Bu kitabın yayın hakkı Serüven Yayınevi'ne aittir.

Kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz, izin almadan hiçbir yolla çoğaltılamaz.

The right to publish this book belongs to Serüven Publishing. Citation can not be shown without the source, reproduced in any way without permission.

Serüven Yayınevi / Serüven Publishing

Türkiye Adres / Turkey Address: Kızılay Mah. Fevzi Çakmak 1. Sokak

Ümit Apt No: 22/A Çankaya/ANKARA

Telefon / Phone: 05437675765

web: www.seruyenyayinevi.com

e-mail: seruyenyayinevi@gmail.com

Baskı & Cilt / Printing & Volume

Sertifika / Certificate No: 42488

MİMARLIK PLANLAMA VE TASARIM ALANINDA MEKÂNSAL YAKLAŞIMLAR

EDİTÖR

Dr. Öğr.Üyesi Mizgin GÖKÇE SALIK¹

¹ Dr. Öğr.Üyesi, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Mimarlık ve Şehir Planlama Bölümü
e-posta : mizgin.gokce.848@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-6533-910X

İÇİNDEKİLER

BÖLÜM 1

DOĞAL AFETLERİN KENT STRÜKTÜRÜNE ETKİSİ: VAN İLİ-
CUMHURİYET CADDESİ ÖRNEĞİ 1

Ayşe TOTU KESKİN

BÖLÜM 2

DİYARBAKIR GELENEKSEL EVLERİNİN DOĞA İLE UYUMLU
TASARIM İLKELERİ ÜZERİNE BİR ANALİZ 13

Mizgin GÖKÇE SALIK

BÖLÜM 3

MODERN VE POSTMODERN DÖNEMDE SİVİL MİMARLIK CEPHE
DÜZENLERİNİN KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ 31

Meltem ERBAŞ ÖZİL

BÖLÜM 4

MİMARİ TİPOLOJİ İLE KENTSEL MORFOLOJİ ARASINDAKİ
KARŞILIKLI ÜRETİM 49

Saide Selin ERAY

BÖLÜM 5

TARİHİ BÖLGELERDE KENTSEL DÖNÜŞÜM, MOLOZ/PAZARKAPI
ÖRNEĞİ 49

Elif Esra ÖZGÜL

DOĞAL AFETLERİN KENT STRÜKTÜRÜNE ETKİSİ: VAN İLİ-CUMHURİYET CADDESİ ÖRNEĞİ

“ ”

Ayşe TOTU KESKİN¹

¹ Öğretim Görevlisi, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Mimarlık ve Şehir Planlama Bölümü
e-posta: totu.ayse@gmail.com , ORCID ID: 0009-0003-0075-2958

1. GİRİŞ

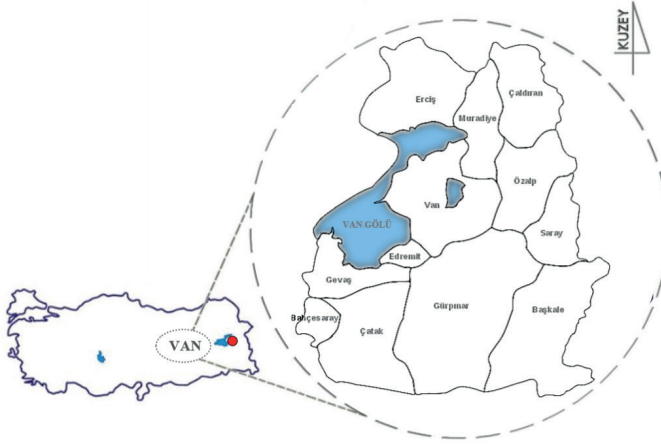
Kentler zaman içerisinde değişir, dönüşür, gelişir ve farklılaşır. Süreğen şekilde oluşan değişimler kimi zaman doğal afetler gibi etkenlerle belli kırılmalar sonucunda anlık oluşabilmektedir. Kentlerdeki değişimler, doluluk-boşluk oranını etkileyerek kent strüktürünü eklemlendiren canlı bir organizma olmasını sağlamaktadır. Bu canlılığı devamlı kılan yaşam ve yapı gelişimleri zamanın bize sunduğu teknoloji ile beraber kentteki yapıların sürekli bir dönüşüm içerisinde strüktürünü farklılaştırmış, böylece kentin yüzü de başkalaşmıştır. Kentte bulunan binaların yapı, cephe ve gabarisi kenti strüktüre etmedeki temel girdiyi oluşturmaktadır. Bu yönüyle bakılınca, dolu alanı düzenlemek kent strüktüründeki en büyük değişimin kaynağını sunmaktadır. Kentin dolu alanının doğal afetler sonucu kentsel boşluğa dönmesi yaşam döngüsünün tamamlanmasına neden olurken zaman içerisinde yeni bir yapının varlığına da altlık oluşturmaktadır.

Coğrafi konumu ve yeryüzü şekillerinin genç oluşumlu olması nedeniyle, ülkemiz dünyadaki önemli afet bölgelerindendir. Deprem, çığ, fırtına, yangın ve sel en bilinenleridir. Can kaybına neden olan bu doğal afetler, aynı zamanda kentin omurgası olan kent strüktürünün kırılmasına da neden olmaktadır. 90'lı yıllarda meydana gelen Erzincan, Dinar, Ceyhan, Marmara depremlerinden sonra Van 2011, Elazığ 2020, İzmir 2020 ve Kahramanmaraş 2023 yılı depremleri Türkiye'de büyük hasarlara neden olan depremlerdendir. Türkiye'de doğal afetler sonucunda kent strüktüründe oluşan boşluklar deprem sonrası nasıl kente dâhil olduğu ve kent strüktürüne etkisi çalışılması gereken bir konu olarak görülmüştür.

Araştırma kapsamında ele aldığımız Van ili, merkeze bağlı merkez üssü Tabanlı Köyü olan 7.0 (Mw) büyüklüğünde 23 Ekim 2011 tarihinde gerçekleşen depremden iki hafta sonra 9 Kasım 2011 tarihinde Edremit ilçesinde 5.7 (Mw) büyüklüğünde ikinci bir deprem meydana gelmiştir (AFAD, 2014). Yaşanan bu depremler sonrasında büyük bir kırılma yaşamıştır. Bu kırılma sadece sosyo-kültürel anlamda değil; aynı zamanda kentin mimari kimliğinde de kırılmalar yaşanmıştır. Van depremi bize ülkemizin jeolojik özelliklerinden dolayı geçmişte olduğu gibi gelecekte de deprem afeti ile karşılaşabileceğimizi göstermektedir. Sonuçta ele alınan Van ili-Cumhuriyet Caddesi örneği üzerinden afete bağlı olarak kentlerdeki kırılmalar incelenmiştir. Bu kırılmaların doğru çözümlerle kent strüktürüne katkı sağlayabileceği gösterilmektedir. Uygulama aşamasında ise, kent estetik komisyonunun yapması gereken çalışmalar üzerinde öneriler sunulmuştur. Kent strüktüründeki değişim, dönüşüm ve gelişimler afaki olarak değil; belli bir düzen ve hiyerarşi açısından ele alınması gerekliliği vurgulanmaktadır.

2. MATERYAL VE YÖNTEM

Van ili, Doğu Anadolu Bölgesinde yer almaktadır. Kuzeyinde Ağrı ili, güneyinde Siirt ili, Batısında Van gölü ve Bitlis ili, doğusunda ise İran ülkesi bulunmaktadır. Konumu itibarıyla birçok şehre komşu olmasının yanı sıra, Van Gölü'ne sınırının olması kentin önemini arttırmaktadır. Van Gölü ise Türkiye'nin en büyük Dünya'nın ise 4. en büyük gölüdür.

Şekil 1. Van ili konumu

Bu çalışmanın temel amacı, Van ilinin en işlek caddesi olan Cumhuriyet caddesi üzerinden deprem öncesinde elde edilen verilerle kent strüktürünün yapısal örnekleri incelemek ve sonrasında cadde üzerinde değişen kent strüktürünü ele alınması hedeflenmektedir. Böylece her an yüz yüze kalabileceğimiz doğal afetlerin mimari kırılmaları ve bunun kente yansımalarının irdelenmesi sağlanacaktır. Çalışma alanı üzerinden doğal afet geçirmiş olan kentlerin strüktürü hakkında ve karmaşıklıkların giderilmesi için, yerinde yapılan gözlemler değerlendirilerek önerilere değinilecektir. Çeşitli öneriler ışığında çalışma alanımız için çözümler sunulacaktır.

3. BULGULAR

3.1. Kentin Strüktürünü Etkileyen Nirengi: Deprem

1900'lü yıllarının başında Van şehrinde mimari yapılaşma bağ evleri şeklinde iken, sonraları ise sivil mimari olarak devam etmiştir (Ünsal-Öztürk, 1997, s.54). Şehir, Cumhuriyet Caddesi etrafında yapılaşp, çok katlı betonarme yapılara dönüştürülmesiyle strüktürel değişimin ilk adımları atılmıştır.

Kalelioğlu'na göre kentin ortasında bulunan Cumhuriyet Caddesi merkezi iş alanını oluşturmaktadır. 1972 yılında İskele Köyü de kentte varlığını ortaya koyunca sınırları Van Gölü kıyılarına kadar ulaşmıştır (Kalelioğlu, 1980,

s.40). Önce batıda gelişen kent daha sonra doğu-kuzey yönünde gelişmeye başlamıştır. Bu durum kentin büyüyerek ve kendi adıyla anılan Van gölünü de içine alarak kentsel gelişim bağlamında gelişmesine katkı sağlamıştır.

Kent yerleşimi Van gölünün etkisiyle kıyı şeridi sınırını oluşturan D300 karayoluna kadar inmesi kentin gelişim yönünü etkilemiştir. Buna rağmen kent yerleşimlerinin Van gölüne yakınlaşması, en işlek cadde olan Cumhuriyet Caddesinin ticari merkez olma durumunu değiştirmemiştir (Şekil 2). Cumhuriyet Caddesi, Van gölüne dik uzanan ayrıca Türkiye'nin en uzun caddesi olan İskele Caddesine bağlanmış ve ticari gelişime katkı sağlamıştır.

Şekil 2. 1940'lı yıllar Cumhuriyet Caddesi (URL-1) ve günümüz hali (URL-2)

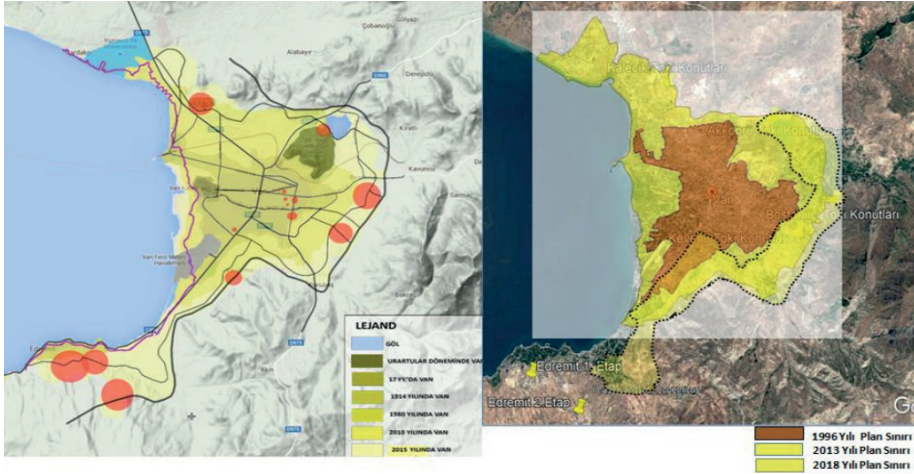
Kent bu gelişimini devam ettirirken değişimin en büyük etkenlerinden biri olan deprem ile yüzleşmiştir. Van ili hem Kuzey Anadolu hem de Doğu Anadolu fay hattının geçtiği bir kenttir. Bu durum Van kentinin, tarih boyunca doğal afet olan depremlerden etkilenmesine neden olmuştur. Tüm bunlara rağmen Van kenti yaşanan her bir yıkıcı deprem ardından yeniden kendini ayağa kaldırmış ve gelişimini sürdürmüştür. Kent gelişimini sürdürürken deprem faktörünü 2011 yılında en belirgin bir şekilde hissetmiştir. Deprem kentin strüktüre edilmesinde önemli bir rol haline gelmiştir. Bu amaçla depremle yaşamının ilk adımları atılmıştır.

Şekil 3. Van ilinde olan depremler

Van'da 2011'de 7.2 büyüklüğündeki gerçekleşen deprem, 1976 yılında Muradiye-Çaldıran depreminden sonra yaşanan ikinci büyük depremdir. (Uğurlar, 2019, s.463). Deprem özellikle merkezi mahallelerde etkisini

göstermesi nedeniyle imar planında da yansımaları görülmüştür. İlk olarak Cumhuriyetin ilk yıllarında 1925 yılında imar planı hazırlanmış, ardından 1941, 1970, 1986 ve 2011 depreminden sonra 2012 yılında hazırlanmıştır (Şekil 3). 1996 yılı plan sınırı deprem sonrası doğu-batı kısmında genişlemiştir. Van gölüne hareketle yayılmıştır. 2018 yılında ise, güney- doğu kısımları imar sınırlarının genişletildiği çerçevedir. Depremin imar planındaki etkisi yadsınılamaz bir gerçektir. Değişime uğrayan bu imar planları içerisinde sadece 2012 yılı imar planında doğal afet sonucu değişikliğe gidilmiştir ve günümüzde hala kullanılmaktadır (Şekil 4). 2011 yılı depremi sonrasında Çevre Düzeni Planı gereği kentin doğusunda pek çok yer (Bostaniçi Beldesi ve Karpuzalan Köyü, Kuzeyde Kalecik Köyü, Güneyde Hakkâri yolu üzerindeki Kurubaş, Kavurma köyleri ve Edremit ilçesinin doğu kısımları) gelişime açık olan konut bölgelerine dönüşmüştür (Uğurlar, 2019, s.455). Konut bölgeleri merkezden uzaklaştırılmaya daha güvenli alan olan yerlere doğru yönelim göstermiştir. Bu da kent gelişiminin farklı yönlerle doğru gelişmesi sağlamıştır.

Şekil 4. Van Kenti Değişimi ve 1996-2018 yılları arası plan (imar) sınırları (Deniz, 2009, s.184) (Uğurlar, 2019, s.455)

İlk olarak gerçekleşen 7,2 büyüklüğündeki depremin etkisi 12 köyü ve Erciş ilçesini etkilerken; sonrasında oluşan 5,6 büyüklüğündeki depremde ise Van şehir merkezi olumsuz etkilenmiştir. Bu art arda gerçekleşen iki deprem sonrası şehir merkezinde bulunan betonarme yapıların yaklaşık % 70'i ağır hasarlı olmasından dolayı yıkılmıştır (Öztürk vd., 2013, s. 223). Yaşanan ikinci depremde şehir merkezinde bulunan Cumhuriyet Caddesi de büyük ölçüde etkilenmiştir. İlk depremde yıkılmayan ve işlevini yerine getiren Bayram Otel'in ikinci depremde olumsuz etkilendiği en korkulan durumlarından biridir. Bu durum bize Bayram Otel'de olduğu gibi doğal afetlerin her zaman aynı şekilde etki etmediğini ve daha önce doğal afet geçirmiş bir yapının ani bir afette büyük ölçüde ne gibi zarar doğurabileceğini göstermektedir.

Şekil 5. Van Depremi Cumhuriyet Caddesi (URL-3)

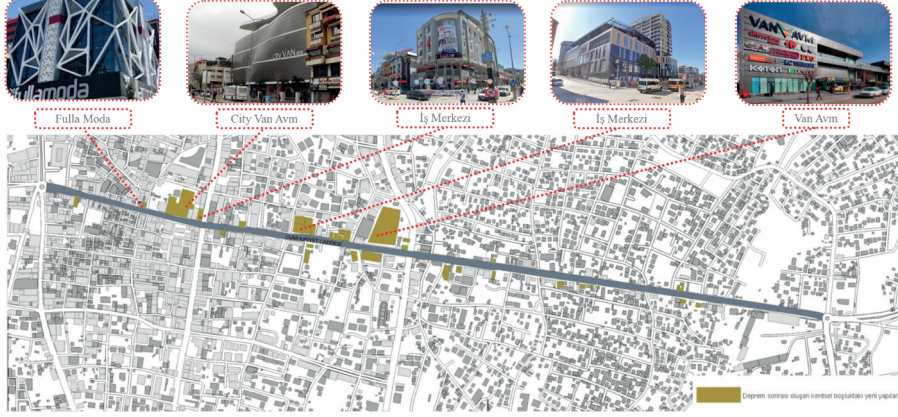
Cumhuriyet Caddesi analizinde de görüldüğü gibi 2011 yılında gerçekleşen deprem sonrası doluluk-boşluk oranı değişmiştir (Şekil 5). Deprem sonrası caddede yıkılan yapı parselleri uzun tanımlı ve işlevsiz kalmıştır. Kimi zaman ise otopark olarak geçici kullanım alanlarına dönüşmüştür. Tanımsız kentsel boşlukların ara mekân değil kopuk alan olması mekânsal sürekliliği bölerken aynı zamanda kentteki yaşanmayan boşlukların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Şekil 6 da görüldüğü gibi zaman içerisinde kentsel boşluklar yerini bazı durumlarda yeni yapılar bırakırken; bazı durumlarda ise, kentsel boşluk olarak kalmıştır. Yıkılan yapıların parselinde yeniden inşa edilen yapıların strüktürel sisteminde afet güvenliği çerçevesine uygun yeniden inşa modeli beklenirken yapılan yapıların bazılarının yüksek katlı ve gabarilerinin fazla olması endişe uyandırmaktadır.

Şekil 6. Cumhuriyet Caddesinde deprem sonrası oluşan kentsel boşluklar ve yeni yapılar

Deprem sonrasında Cumhuriyet Caddesinin üzerinde yer alan yapılar Şekil 7'de gösterilmektedir. Ticari olan bu yapıların daha çok betonarme malzemeli, çağdaş yapım tekniği kullanıldığı ve cephelerde cam-çelik malzemelere de yer verildiği görülmektedir. Cumhuriyet Caddesi'nde deprem

sonrası oluşan boşluklara yapılan yeni yapılara baktığımızda taşıyıcısı, kat yüksekliği, yapım tekniği ve malzemesi diğer yapılardan farklılık göstermektedir. Bu farklılık kentte bir karmaşıklığa neden olmaktadır. Kent strüktüründe aynı aks üzerinde farklı boşlukların olması, eski dokudaki sıkışıklığın yeni yapıların çevresinde geniş mesafeler bulundurması ve yeni yapıların algısal kopukluğu kentin devam eden sürece dahil olduğunu göstermektedir.

Şekil 7. Van ili Cumhuriyet Caddesi

Nitekim ticari yapı olan City Van Avm'de olduğu gibi yeni yapım teknolojisinden faydalanılarak yapılan çelik-cam ağırlıklı yapının yanında bulunan kolon-kiriş yapım sistemiyle çözülmüş bir yapının bulunması örnek verilebilir. Bu durum yeni yapılan diğer yapılarda görülebilmektedir. Cephesinin taşıyıcı olduğu Fullamoda yapısının cam giydirme cephesi olarak yapılmıştır (Şekil 8). Bakıldığında Cumhuriyet caddesinde varlığını koruyan kolon kiriş betonarme yapıları arasında yer alan cam-çelik malzeme ağırlıklı ve giydirme cepheli yapıların yapılması kent strüktürüne de bu karışıklığı yansıtmıştır.

Şekil 8. Cumhuriyet Caddesi ve yapılar (URL-2)

4. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Kent doğal afetler, büyüme, yoğunluk gibi etkenler sonucunda yeniden tanımlanmak ve değişmek zorunda kalmaktadır. Bu nedenle sürekli gelişen bir strüktüre sahiptir. 1976, 23 Ekim 2011, 9 Kasım 2011 depremleri, kent değişiminin nirengi noktalarını oluşturmaktadır. Deprem bu denli iç içe olduğu ve büyük enkazlar bıraktığı Van kentinde doğal afete dirençli kent planlama ve yapılaşması gündem konusunu oluşturmaktadır. Aksi takdirde afet durumunda kent ve toplumsal çevre için riskler oluşmaktadır. Bunun bir örneği olan Bayram Otel, ilk 2011 depremi sonrası afet yönetiminin doğru yapılmaması sonucu sonraki depremde yıkılmış ve can kaybına neden olmuştur. Doğru bir afet yönetimi her türlü tehlikeye karşı kenti güçlü kılacaktır. Afet yönetimi dört evre üzerinden ele alınmaktadır: Hazırlıklı olma- zarar azaltma- müdahale ve iyileştirme (Türkoğlu, 2014, s.16). Van kenti içinde 1976 depremi sonrası bazı mahallelerin afet bölgesi olarak belirlendiği bilinmektedir (Şekil 9).

Şekil 9. Şemşibey Mahallesi (URL-4)

Kent merkezinin çevresinde bulunan ve en az zararı gören mahallelere en önemli örnek Şemşibey Mahallesi'dir. 1976 depremi sonrasında afet bölgesi olan Şemşibey Mahallesi'nde yer alan iki ve üç katlı konutlar AFAD konutudur. (Alaeddinoğlu vd., 2016, s.142). Yaşanılan 2011 depremi afete uygun konutların depreme dayanaklılığı arasında ilişkiyi bize sunarak, önemini göstermektedir.

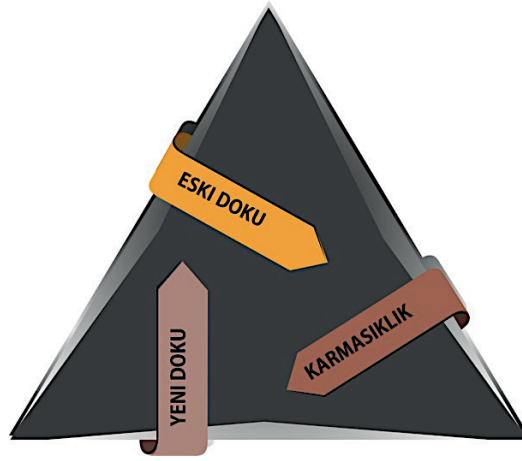
Dünyadan örneklerle baktığımızda depremin yaşandığı kentlerin deprem sırasında ve deprem sonrasında yeniden yapılaşmaları arasında farklılıklar görülmektedir. Ülkemizde barınma ihtiyacına yönelik çalışmalar ön planda tutulurken, Çin örneğinde ise depremin farkındalığını sağlamak amacıyla açık hava müzesi şeklinde yıkıntı halinde bırakılan Beichuan beldesi bulunmaktadır.

2008 yılında Çin’de meydana gelen deprem şehirdeki binaların çoğunun ağır hasarlı veya yıkılmış vaziyettedir. Kent kullanıcısı için önemli bir yere sahip olan yerleşim alanı, depremin yanı sıra toprak kayması ve şehre yakın barajın hasarı nedeniyle şehrin sular altında kalması gibi doğal afetlere de maruz kalmıştır. Yaşanılan bu depremi günümüzde de yaşatmak adına Beichuan beldesinde yıkılan binaların çoğu açık hava müzesi haline getirilmiştir. Yerleşim yerinde yaşayanlar ise 30 km uzaklıktaki yeni bir alana taşınmışlardır (Yılmaz, 2019, s.253). Olduğu gibi korunan binalar şehrin kalıntılarını korumanın yanı sıra depremin unutulmaması gerekliliğini de vurgulamaktadır. Çin örneği ile afet sonrası alınan kararların salt uygulama odaklı olmadığı görülmektedir (Şekil 10). Kentin gelişimine dolaylı yoldan katkı sağlayacak ölçütteki kararlarla beraber düşünülmesi gerekliliği vurgulanmaktadır.

Şekil 10. Açık hava müzesi olarak bırakılan Beichuan Beldesi (Yılmaz,2019, s.253)

Ani gelişen ve önlenmesi mümkün olmayan doğal afetler ile yaşamayı öğrenmek mümkündür. Afet sonrası kentte oluşan karmaşıklık daha sonrasında kent strüktürü olarak devam etmektedir. Çalışma alanımız olan Cumhuriyet Caddesi silueti incelendiğinde ise birçok çelişkiyi, yaşanmışlığı ve karmaşıklığı yansıttığı görülmektedir (Şekil 11). Eski kent merkezi olan ve günümüzde canlılığını koruyan bu cadde için afet sonrası planlama yapılmadığı açıkça görülmektedir. Eski caddede deprem sonrası sosyo-ekonomik canlanma amacı ile yapısal yenilemelere gidilmiş ve cadde silüetinde eski yapı dokusu ile yeni yapılaşma iç içe geçmiştir. Bu karmaşıklık, kent strüktürünün dengeli ve planlı olmadığını bize cadde üzerinden göstermektedir.

Şekil 11. Doğal afet sonrası kavram karmaşası

Tüm bu çalışmalar ve araştırmalar bize kent strüktürünün doğru bir planlamaya ihtiyaç duyduğunu göstermektedir. Kent strüktürünü planlama amacıyla pilot bir çalışma alanı seçilerek afet sonrası kent planlamaya uygun bir cadde oluşturulmalıdır. Hem kent strüktüründeki karmaşıklıktan hem de en işlek caddesi olması sebebiyle Cumhuriyet Caddesi pilot çalışma alanı olarak düşünebilir. Afet sonrası planlama ve olası afet senaryolarına hazırlıklı bir kent farkındalığı bu cadde üzerinden yürütülmeye başlanabilir. Bu planlamaların ise Cumhuriyet Caddesi pilot çalışma alanı olarak düşünebilir.

Sonuç olarak; kentler kırılma yaşarken kent strüktüründeki değişim Van ili-Cumhuriyet Caddesi örneği üzerinden incelenmiştir. Bu durumda kent estetik komisyonunun yapması gereken çalışmalar üzerinde öneriler sunulmuştur. Kent strüktüründeki değişim, dönüşüm ve gelişimler afaki olarak değil; belli bir düzen ve hiyerarşi açısından ele alınması gerekliliği vurgulanmaktadır.

Afet bölgelerinde kentsel planlama ve yönetmelikler hazırlanırken, afet yönetimi başlığında olmalı ve yıkımların önlenmesine yönelik kararlar alınmalıdır. Mevcut olan ancak afet yönetimine uygun olmayan risk oluşturan yapılar yıkılarak bu kararlar doğrultusunda yeni yapı olarak inşa edilmelidir. Bu kararların, afet öncesinde resmi olarak kabul edilmesi, sonrasında olacak olan olumsuz deprem etkilerinin önüne geçilmesi ilk amacımızı oluşturmaktadır. İkinci amaç ise, kent strüktüründeki bu karmaşıklığın önüne geçebilmek için afet sonrasında oluşan boş alanlar için geçici ve kalıcı konutlaşmaya yönelik alınan kararları oluşturmaktır.

KAYNAKLAR

(AFAD, 2014). <https://www.afad.gov.tr/turkiye-afet-mudahale-plani>

Alaeddinoğlu, F., Sargın, S. ve Okudum, R. (2016). 2011 Van depremi ve kentsel nüfusta mekânsal farklılaşmalar. Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 39, 133-149.

Deniz, O. (2009). Van kent merkezine yapılan göçler ve göçün kentsel gelişim üzerine etkisi. TÜCAUM V. Ulusal Coğrafya Sempozyumu, 3-6 Ekim, Ankara, 175-188.

Kalelioğlu, E., (1980). Şehir Coğrafyası Bakımından Van. (Yayımlanmamış Doçentlik Tezi) A.Ü. D.T.C.F. Ülkeler Coğrafyası Kürsüsü, Ankara.

Öztürk, Şahabettin-Bekiroğlu, M. Sedat (2013). Effectson Structures of 2011 Eart-hquakein Van. International Van Earthquake Symposium, (23-27Oktober 2013), Van.

Türkoğlu H., (2014) Afete Dirençli Şehir Planlama ve Yapılaşma, İSMEP Rehber Ki-tabı.

Uğurlar, A., (2019). Van Kentsel Gelişimi ve Güncel Konut Piyasası İlişkisinin Değer-lendirilmesi, İdealkent ISSN: 1307-9905 E-ISSN: 2602-2133 Sayı Issue 27, Cilt Volume 10, Yıl Year 2019-2.

Ünsal, Burhanettin-Öztürk, Şahabettin (1997). Tarihi Van Evlerinin Günümüzdeki İzleri. Mimarlık İç Mimarlık ve Görsel Sanatlar Dergisi, S. 62, s. 54-58.

Yılmaz, D. G., (2019). Guangming Köyü ve diğer örnekler: Afet sonrası Çin kırsalında yapılaşma, Kent Akademisi, Volume, 12 (37), Issue 2, Pages, 241-256.

URL-1 <https://x.com/eskivann/status/1160130993313001472>

URL-2 <https://www.google.com/maps>

URL-3 <https://www.gercekgundem.com/guncel/24-kisinin-hayatini-kaybet-tigi-van-depreminde-yikilan-bayram-otel-davasi-aihmnden-dikkat-ce-ken-442085>

URL-4 <https://www.google.com/url?sa=i&url=https%3A%2F%2Fwww.istanbul-haber.com.tr%2Fsemsibey-mahalle-muhtari-aydogmustan-tusba-belediyesi-ne-tesekkur-haber-694256.htm&psig=AOvVaw3z2MkCesqAhcnesJnuBNn-V&ust=1766303972231000&source=images&cd=vfe&opi=89978449&ve-d=0CBEQjRxqFwoTCNiFpJ7Zy5EDFQAAAAAdAAAAABAQ>

DİYARBAKIR GELENEKSEL EVLERİNİN DOĞA İLE UYUMLU TASARIM İLKELERİ ÜZERİNE BİR ANALİZ

“ ————— ”

Mizgin GÖKÇE SALIK¹

¹ Dr. Öğr.Üyesi, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Mimarlık ve Şehir Planlama Bölümü e-posta :
mizgin.gokce.848@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-6533-910X

1. GİRİŞ

Mimarlık, yalnızca fiziksel bir barınma ihtiyacını karşılayan bir disiplin değil; aynı zamanda insanın doğa, toplum ve kültürle kurduğu ilişkinin mekânsal bir ifadesidir. Geleneksel mimari ise bu ilişkinin en yalın ve doğrudan biçimde okunabildiği yapı türlerini içermektedir. İklimsel koşullar, topoğrafya, sosyal yapı, kültürel değerler ve yerel malzeme olanakları, geleneksel yapıların biçimlenmesinde belirleyici rol oynamaktadır (Rapoport, 1969). Bu nedenle geleneksel konutlar, bulundukları coğrafyanın çevresel ve kültürel verilerini anlamak açısından önemli birer mimari belge niteliği taşımaktadır.

Özellikle sıcak ve kurak iklim bölgelerinde gelişen geleneksel konut mimarisi, iklimsel konforu sağlamak amacıyla pasif tasarım ilkelerine dayanan çözümler üretmiştir. Avlu etrafında gelişen plan şemaları, kalın duvarlar, sınırlı dış açıklıklar ve içe dönük mekânsal kurgular bu çözümler arasında yer almaktadır (Givoni, 1998; Edwards vd., 2006). Bu bağlamda Anadolu'nun güneydoğusunda yer alan Diyarbakır, kendine özgü iklimsel özellikleri ve köklü tarihsel geçmişiyle dikkat çeken önemli bir yerleşimdir.

Diyarbakır, yaz aylarında uzun süreli ve aşırı sıcakların etkili olduğu, kış aylarında ise soğuk ve yağışlı hava koşullarının görüldüğü sert karasal iklim özelliklerine sahiptir. Bu iklimsel yapı, konut mimarisinin biçimlenişinde belirleyici olmuş; özellikle avlulu konut tipolojilerinin gelişmesine zemin hazırlamıştır (Yılmaz, 2007). Diyarbakır Sur İçi Bölgesi'nde yer alan geleneksel evler, iklimle uyumlu mekânsal çözümleri ve içe dönük yaşam anlayışıyla öne çıkmaktadır.

Bununla birlikte Diyarbakır geleneksel evleri yalnızca iklimsel koşulların değil, aynı zamanda güçlü bir sosyal ve kültürel yapının da ürünüdür. Aile yapısı, dini değerler, mahremiyet anlayışı ve ekonomik farklılıklar, konutların plan kurgusu ve mekânsal organizasyonu üzerinde etkili olmuştur (Bektaş, 2001). Harem–selamlık ayrımı, avlunun sosyal yaşamın merkezi olması ve sokakla kurulan sınırlı ilişki, bu kültürel yapının mekâna yansıyan başlıca göstergeleridir.

Yerel yapı malzemelerinin kullanımı da Diyarbakır geleneksel konut mimarisinin karakteristik özelliklerinden biridir. Karacadağ volkanik kütlesinden elde edilen bazalt taşı, dayanıklılığı ve iklimle uyumlu özellikleri sayesinde konutlarda yaygın olarak kullanılmıştır. Bu durum, yapıların hem uzun ömürlü olmasını sağlamış hem de Diyarbakır'a özgü güçlü bir mimari kimlik oluşturmuştur (Gür, 1996).

Bu çalışma, Diyarbakır geleneksel evlerini doğa ile uyum bağlamında ele alarak; iklim–tasarım ilişkisi, yönlendirme, yapı tipolojisi, sosyal ve kültürel yaşam ile tasarım ilişkisi ve malzeme kullanımı başlıkları altında incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışmanın temel hedefi, geleneksel mimarinin sunduğu bu bütüncül yaklaşımın günümüz mimarlık ve sürdürülebilir tasarım tartışmalarına katkı sağlayabilecek potansiyelini ortaya koymaktır.

2. MATERYAL VE METOT

Bu çalışmanın ana materyalini, Diyarbakır Sur İçi Bölgesi’nde yer alan ve geleneksel mimari özelliklerini büyük ölçüde koruyan avlulu konut yapıları oluşturmaktadır. İncelemeye alınan yapılar, farklı plan tipolojilerini temsil edecek biçimde seçilmiştir. Araştırmada kullanılan görsel veriler, saha çalışması kapsamında uygulanan belgeleme amaçlı mimari fotoğraflama tekniği ile elde edilmiştir.

Çalışma, ilk aşamada, Diyarbakır geleneksel konut mimarisi ve sıcak–kurak iklim bölgelerine özgü tasarım ilkeleri üzerine literatür taraması yapılmıştır. Ardından, seçilen yapılar plan tipolojisi, mekânsal yönlendirme, sosyal ve kültürel mekân kullanımı ile yapı malzemeleri açısından yerinde gözlem yoluyla analiz edilmiştir.

2.1. Geleneksel Diyarbakır evleri ve plan özellikleri

Geleneksel Diyarbakır evleri, Anadolu konut mimarisi içerisinde iklimsel, kültürel ve topoğrafik koşullara verdiği özgün yanıtlar ile dikkat çeken önemli örnekler arasında yer almaktadır. Diyarbakır Sur İçi Bölgesi’nde yoğunlaşan bu konutlar, tarihsel süreç içerisinde farklı uygarlıkların etkisiyle biçimlenmiş; ancak yerel yaşam kültürü ve iklim koşullarının belirleyiciliği sayesinde kendine özgü bir mimari kimlik kazanmıştır (Akok, 1953; Kuban, 2002).

Diyarbakır kentinin sıcak ve kurak yazlara, soğuk ve yağışlı kışlara sahip sert karasal iklimi, geleneksel konutların plan şemasında temel belirleyici olmuştur. Bu bağlamda, evlerin büyük çoğunluğu dış çevreye kapalı, avluya dönük bir mekânsal kurguya sahiptir. Avlu, yalnızca mekânsal bir düzenleme elemanı değil; aynı zamanda iklimsel konfor, sosyal etkileşim ve günlük yaşamın merkezini oluşturan temel bir mimari bileşen olarak değerlendirilmiştir (Bekleyen, 2010) (Şekil 1).

Şekil 1. *Diyarbakır geleneksel evleri*

Geleneksel Diyarbakır evlerinde plan düzeni, genellikle avlu etrafında konumlanan mekânlardan oluşmaktadır. Avlu çevresinde yer alan odalar, eyvanlar ve servis mekânları, mevsimsel kullanıma göre biçimlendirilmiş ve yönlendirilmiştir. Bu mekânsal organizasyon, sıcak yaz aylarında serin, kış aylarında ise korunaklı yaşam alanları oluşturmayı hedefleyen bilinçli bir tasarım anlayışının ürünüdür (Tuncer, 1999).

Plan tipolojileri açısından Diyarbakır evleri, Anadolu'daki diğer geleneksel konut örnekleriyle benzerlikler taşımakla birlikte, malzeme kullanımı ve iklimle kurduğu güçlü ilişki sayesinde özgünleşmektedir. Literatürde Diyarbakır evleri; U tipi, L tipi, I tipi ve iç avlulu plan tipleri olarak sınıflandırılmaktadır. Bu plan tipleri, hem ailenin ekonomik durumu hem de parsel büyüklüğü ve çevresel koşullara bağlı olarak çeşitlenmiştir (Eldem, 1984; Günay, 1999).

Geleneksel Diyarbakır evleri avlu ve etrafındaki yapı kanatlarına göre U, I, L, İç avlulu plan tipolojisine sahiptir (Tablo 1).

Tablo 1. *Diyarbakır geleneksel evlerinde mevsimlik kitlelerin konumu*

Plan Tipolojisi	Avlu ile İlişki	Yazlık Mekânların Konumu	Kışlık Mekânların Konumu	Baharlık Mekânların Konumu	Genel Mekânsal Özellik
U Tipi Plan	Avlu üç yönden yapı kanatlarıyla çevrilidir	Güney kanatta yer alır, kuzeye yönlendirilir	Kuzey kanatta yer alır, güneye yönlendirilir	Doğu ve batı kanatlarında konumlanır	Geniş avlu, güçlü gölgeleme ve dengeli iklimsel kullanım
I Tipi Plan	Avlu iki karşılıklı yapı kanadı ile çevrilidir	Güneyde konumlanır, serin rüzgârlara açıktır	Kuzey kanatta yer alır	Doğu veya batı yönünde sınırlı sayıda mekân bulunur	Daha sade ve kompakt plan düzeni

Plan Tipolojisi	Avlu ile İlişki	Yazlık Mekânların Konumu	Kışlık Mekânların Konumu	Baharlık Mekânların Konumu	Genel Mekânsal Özellik
L Tipi Plan	Avlunun iki komşu kenarı yapı ile çevrilidir	Güney ya da güneydoğu kanatta konumlanır	Kuzey ya da kuzeybatı yönünde yer alır	Doğu-batı yönlerinde geçiş mekânları bulunur	Parsel koşullarına uyumlu esnek plan kurgusu
İç Avlulu Plan	Avlu dört yönden yapı kanatlarıyla çevrilidir	Avlunun güney kanadında, gölgeli ve korunaklı	Kuzey kanatta, güneş alan cephede	Doğu ve batı kanatlarında dengeli biçimde yer alır	Dört mevsim kullanılabilen kontrollü iç mekân düzeni

U tipi plan düzeninde avlunun üç tarafı mekânlarla çevrilmiş olup, bu tip planlar genellikle geniş aile yapısına sahip ve ekonomik durumu iyi olan aileler tarafından tercih edilmiştir. Bu plan şeması, avlunun günün farklı saatlerinde gölgeli alanlar sunmasını sağlayarak iklimsel konforu artırmaktadır. L tipi planlarda ise avlunun iki komşu kenarı mekânlarla çevrilmiş olup, daha kompakt bir yapı düzeni görülmektedir. I tipi planlar, avlunun karşılıklı iki kenarında mekânların yer aldığı daha sade bir plan anlayışını yansıtmaktadır (Akok, 1953).

İç avlulu plan tipi ise Diyarbakır geleneksel evleri arasında en kapalı ve kontrollü mekânsal kurguyu temsil etmektedir. Avlunun dört tarafının odalarla çevrili olduğu bu plan düzeni, hem mahremiyetin üst düzeyde sağlanmasına hem de dört mevsim boyunca kullanılabilir bir iç mekân iklimi oluşturulmasına olanak tanımaktadır. Bu plan tipinin özellikle şehir merkezinde, yoğun yapılaşmanın olduğu alanlarda tercih edildiği belirtilmektedir (Tuncer, 1999).

Geleneksel Diyarbakır evlerinin plan özelliklerinde sosyal ve kültürel yaşam biçimi de belirleyici olmuştur. Aile yapısının genişliği, misafir ağırlama geleneği ve mahremiyet anlayışı, mekânların işlevsel ayrışmasını beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda, evlerde harem ve selamlık ayrımı belirgin biçimde görülmekte; misafir kabulüne ayrılan mekânlar ile aile yaşamına yönelik alanlar birbirinden ayrılmaktadır (Rapoport, 1969) (Şekil 2).

Şekil 2. Diyarbakır geleneksel evleri

Eyvanlar, Diyarbakır evlerinin plan kurgusunda önemli bir yer tutmaktadır. Avluya açılan yarı açık bu mekânlar, özellikle yaz aylarında gölgeli ve serin bir yaşam alanı sunmaktadır. Eyvanların konumu ve yönlendiği, güneş hareketi ve hâkim rüzgâr yönleri dikkate alınarak belirlenmiştir. Bu yönüyle eyvanlar, plan şemasının iklimle uyumlu biçimde şekillenmesine katkı sağlayan temel unsurlar arasında yer almaktadır (Bekleyen, 2010) (Şekil 3).

Şekil 3. Diyarbakır geleneksel evlerinde eyvanlar

Plan düzeninde servis mekânları da avlu ile doğrudan ilişkilidir. Mutfak, depo ve yardımcı alanlar genellikle avlunun daha az güneş alan bölümlerinde konumlandırılmıştır. Bu düzenleme, hem işlevsellik hem de termal konfor açısından avantaj sağlamaktadır. Aynı zamanda avlu, gündelik yaşamın merkezi olarak farklı işlevleri bir araya getiren çok amaçlı bir açık mekân niteliği taşımaktadır (Günay, 1999).

Sonuç olarak, geleneksel Diyarbakır evlerinin plan özellikleri; iklimsel koşullar, sosyal yapı, ekonomik durum ve kültürel değerlerin bir araya gelmesiyle şekillenmiş bütüncül bir mimari anlayışı yansıtmaktadır. Avlu merkezli plan şemaları, mekânların mevsimsel kullanımı ve mahremiyet odaklı düzenlemeler, bu konutların hem doğa ile uyumlu hem de sürdürülebilir yaşam alanları olarak değerlendirilmesine olanak tanımaktadır.

3. Bulgular

Çalışmada, Diyarbakır geleneksel evlerinin doğa ile uyum açısından analizi yapılmıştır. Yapılan analizler şu başlıklar altında incelenmiştir. Bunlar; iklim tasarım ilişkisi, yönlendirme, yapı yüksekliği, yapı tipolojisi, sosyal ve kültürel yaşam ile tasarım ilişkisi ve malzeme kullanımınıdır.

3.1. İklim tasarım ilişkisi

Diyarbakır Sur İçi Bölgesi'ne ait geleneksel konutların biçimlenişinde iklimsel koşullar belirleyici bir rol oynamıştır. Kent, yazları uzun süreli, aşırı sıcak ve kurak; kışları ise soğuk ve yağışlı geçen sert karasal iklim özellikleri göstermektedir. Yaz aylarında sıcaklıkların 40–50 °C'ye kadar yükselmesi, konut tasarımında güneş ışıının kontrol altına alınmasını, serinlik sağlayan mekânsal kurguların geliştirilmesini ve doğal havalandırma stratejilerinin ön plana çıkmasını zorunlu kılmıştır (Koenigsberger vd., 1974; Gür, 1996). Bu bağlamda Diyarbakır geleneksel evleri, iklimle uyumlu pasif tasarım ilkelerinin erken ve başarılı örneklerini sunmaktadır (Oliver, 2006).

Sıcak-kurak iklim bölgelerine özgü olarak konut planlaması, içe dönük avlu etrafında şekillenmiştir. Avlu, yalnızca bir açık alan değil; mikroklima oluşturan, ısıyı dengeleyen ve mekânlar arası geçişi sağlayan temel bir iklimsel elemandır (Edwards, Sibley, Hakmi & Land, 2006). Avlu çevresinde konumlanan mekânlar, güneşin hareketine ve mevsimsel kullanıma göre yönlendirilmiş; yazlık ve kışlık mekân ayrımı belirgin bir biçimde ortaya çıkmıştır (Bektaş, 2001). Yaz aylarında kullanılan mekânlar, daha çok kuzey ve doğu yönlerinde konumlandırılarak doğrudan güneş ışığından korunurken, kışlık mekânlar güney yönüne yönlendirilerek güneş kazancından faydalanmıştır (Yılmaz, 2007) (Şekil 4).

Şekil 4. *Diyarbakır geleneksel evlerinde iklim tasarım ilişkisi*

İklimsel etkiler, yapı kütlesinin biçimlenişinde de belirleyici olmuştur. Kalın taş duvarlar, yüksek ısı kütlesi özellikleri sayesinde gündüz depolanan ısıyı gece yavaşça dışarı vererek iç mekânlarda sıcaklık farklarını azaltmıştır (Givoni, 1998). Bu durum, hem yazın serin hem de kışın daha ılıman bir iç mekân ortamı oluşturmıştır. Yapıların genellikle bitişik nizamda ve dar sokaklar boyunca konumlanması, sokak ölçeğinde gölgeleme etkisi yaratarak kentsel ölçekte de iklimsel konforu artırmıştır (Rapoport, 1969).

Düz dam kullanımı da iklimle doğrudan ilişkilidir. Yağışın sınırlı olduğu yaz aylarında damlar, gece serinliğinden yararlanılan yarı açık yaşam alanları olarak kullanılmıştır (Bektaş, 2001). Aynı zamanda düz damlar, güneş ışınımına maruz kalan yüzey alanını kontrol altında tutarak yapı formunun iklimsel etkinliğini artırmıştır. Avlu içerisinde yer alan havuzlar ve bitkilendirme unsurları ise buharlaşma yoluyla ortam sıcaklığını düşürmüş, avlunun serinletici etkisini güçlendirmiştir (Gür, 1996; Edwards vd., 2006). Ağaçlar, gölge sağlayarak hem avlu mekânının hem de çevresindeki odaların iklimsel konforuna katkıda bulunmuştur.

Sonuç olarak Diyarbakır geleneksel evlerinde iklim, yalnızca bir çevresel veri değil; mekânsal organizasyonu, yapı formunu ve yaşam biçimini belirleyen temel bir tasarım girdisi olmuştur. Bu konutlar, doğal çevreyle uyumlu, enerji tüketimini minimize eden ve pasif iklimlendirme stratejilerini etkin biçimde kullanan sürdürülebilir mimari yaklaşımların yerel ve tarihsel örnekleri olarak değerlendirilebilir (Oliver, 2006; Givoni, 1998).

3.2. Yönlendirme

Diyarbakır geleneksel konutlarında mekânsal yönlendirme kararları, büyük ölçüde mahremiyet anlayışı ve iklim başta olmak üzere dış çevre koşulları doğrultusunda şekillenmiştir. Bu iki temel unsur, konutun hem plan şemasını hem de mekânların konumlanış biçimini belirleyen başlıca etkenler olmuştur (Rapoport, 1969).

Mahremiyet, geleneksel Diyarbakır evlerinde yönlendirme kararlarının temelini oluşturmaktadır. Toplumsal ve kültürel yaşam biçiminin bir sonucu olarak, konuta ait mekânlar dış çevreyle doğrudan ilişki kurmak yerine avluya yönlendirilmiş; böylece konut dokusu dışa kapalı, içe dönük bir karakter kazanmıştır. Sokakla kurulan ilişkinin sınırlı tutulması, hem görsel hem de işitsel mahremiyeti sağlamış, konutun gündelik yaşamı avlu etrafında örgütlenmiştir (Bektaş, 2001). Bu yaklaşım, Diyarbakır geleneksel evlerinin dış cephelerinde açıklıkların sınırlı, avlu cephelerinde ise daha kontrollü ve işlevsel olarak düzenlenmesine yol açmıştır (Şekil 5).

Şekil 5. Diyarbakır geleneksel evlerinde yönlendirme

Yönlendirmeyi etkileyen bir diğer önemli faktör ise iklimsel koşullardır. Sıcak ve kurak yazların hâkim olduğu Diyarbakır'da, mekânların güneş ışınlamı ve rüzgâr yönleri dikkate alınarak konumlandırıldığı görülmektedir. Konutlar, dış çevre koşullarından en az düzeyde etkilenebilmek amacıyla genellikle kompakt bir kütle düzeni göstermekte; bu sayede ısı kayıpları ve güneşten kaynaklanan aşırı ısınma kontrol altına alınmaktadır (Givoni, 1998). Kompakt yerleşim

anlayışı, aynı zamanda avlu çevresinde dengeli bir mikroklima oluşmasına katkı sağlamaktadır.

Mekânların yönlendirilmesi, mevsimsel kullanıma göre farklılaşmaktadır. Yazlık mekânlar, güneşten korunma gereksinimi nedeniyle çoğunlukla güney cephede konumlandırılmış ancak kuzey yönüne bakacak şekilde düzenlenmiştir. Bu sayede doğrudan güneş ışınlamı sınırlandırılmış, daha serin ve gölgeli iç mekânlar elde edilmiştir (Edwards vd., 2006). Kışlık mekânlar ise kuzey bölümde yer almakla birlikte güneye yönlendirilmiş; böylece kış aylarında güneşten maksimum düzeyde yararlanılması amaçlanmıştır (Koenigsberger vd., 1974).

Geçiş mevsimlerinde kullanılan baharlık mekânların ise daha çok doğu ve batı cephelerine yönlendirildiği görülmektedir. Bu mekânlar, günün farklı saatlerinde güneş ışığını dengeli bir biçimde alarak hem termal konforu artırmakta hem de esnek kullanım imkânı sunmaktadır (Yılmaz, 2007). Böylece Diyarbakır geleneksel konutlarında yönlendirme, yalnızca fiziksel bir yerleşim kararı değil; iklim, kültür ve yaşam biçiminin birlikte şekillendirdiği bütüncül bir tasarım stratejisi olarak ortaya çıkmaktadır.

3.3 Yapı yüksekliği

Diyarbakır geleneksel evlerinde yapı yüksekliği, iklimsel koşullar, mahremiyet anlayışı ve kentsel doku ile doğrudan ilişkili olarak biçimlenmiştir. Sur İçi Bölgesi'nde yer alan konutların büyük bir bölümü bir ya da iki katlı olarak inşa edilmiş olup, yapı yüksekliği genellikle insan ölçeğini aşmayacak biçimde sınırlandırılmıştır. Bu durum, hem sıcak-kurak iklim koşullarına karşı korunaklı bir yaşam alanı oluşturmayı hem de geleneksel sokak dokusunda gölgeleme etkisini artırmayı amaçlamaktadır (Akok, 1953; Tuncer, 1999).

Yapıların sınırlı yükseklikte tutulması, dar sokaklarla birlikte değerlendirildiğinde, günün büyük bir bölümünde sokakların gölgede kalmasını sağlamaktadır. Bu durum, özellikle yaz aylarında aşırı ısınmanın önüne geçerek mikroklimatik konforu artıran önemli bir tasarım stratejisidir. Aynı zamanda yapıların aşırı yükselmemesi, avluya bakan mekânların doğal havalandırma ve aydınlatmadan daha dengeli biçimde yararlanmasına olanak tanımaktadır (Bekleyen, 2010).

Geleneksel Diyarbakır evlerinde ikinci katlar genellikle eyvanlı mekânlar ve yazlık odalar için kullanılmıştır. Bu katlar, avluya yönelerek hem hava akımından yararlanmakta hem de mahremiyet ilkesini korumaktadır. Sokak cephesinde ise üst katlarda pencere açıklıkları sınırlı tutulmuş, bazı durumlarda yalnızca mazgal niteliğinde açıklıklara yer verilmiştir. Böylece yapı yüksekliği ile birlikte cephe kurgusu da içe dönük yaşam anlayışını desteklemiştir (Eldem, 1984; Günay, 1999) (Şekil 6).

Şekil 6. *Diyarbakır geleneksel evlerinde yapı yüksekliği*

Ekonomik durum da yapı yüksekliğini etkileyen faktörlerden biridir. Maddi imkânları daha iyi olan ailelere ait konutlarda iki katlı yapılaşmanın daha yaygın olduğu, ancak buna rağmen kat sayısının hiçbir zaman çevre doku ile uyumsuz bir ölçüye ulaşmadığı görülmektedir. Bu durum, Diyarbakır geleneksel konut mimarisinde bireysel yapılaşmadan çok, bütüncül kentsel uyumun ön planda tutulduğunu göstermektedir (Kuban, 2002).

Sonuç olarak, Diyarbakır geleneksel evlerinde yapı yüksekliği; iklimsel konfor, mahremiyet, sokak-avlu ilişkisi ve kentsel doku sürekliliği gibi unsurların bir arada değerlendirildiği bilinçli bir tasarım kararının ürünü olarak ortaya çıkmıştır.

3.4. Yapı tipolojisi

Diyarbakır geleneksel evlerinde yapı tipolojisinin oluşumunda iklimsel koşulların yanı sıra sosyal yapı, ekonomik düzey ve aile büyüklüğü gibi etmenler de belirleyici olmuştur. Sıcak ve kurak iklim koşullarına uyum sağlamak amacıyla konut planları, içe dönük bir kurgu içerisinde avlu etrafında şekillenmiş; bu durum farklı plan tipolojilerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur (Rapoport, 1969; Bektaş, 2001). Avlu, yapı tipolojisinin merkezinde yer almakta ve mekânların dizilimini doğrudan etkilemektedir. Diyarbakır geleneksel konutlarında yaygın olarak görülen plan tipolojileri; U tipi, I tipi, L tipi ve iç avlulu plan tipleri olarak sınıflandırılmaktadır. Bu tipolojiler, avlunun kaç kenarının mekânlarla çevrili olduğuna ve mekânların kullanım yoğunluğuna göre farklılaşmaktadır (Yılmaz, 2007) (Şekil 7) .

Şekil 7. *Diyarbakır geleneksel evlerine ait plan tipolojileri*

U tipi plan, avlunun üç kenarının mekânlarla çevrili olduğu plan tipidir. Bu tipte avlu, konut yaşamının merkezinde yer almakta; çevresindeki mekânlar farklı mevsimsel kullanımlara imkân tanımaktadır. U tipi planların genellikle daha büyük parseller üzerinde ve geniş mekân kurgusuna sahip olduğu görülmektedir. Bu nedenle söz konusu plan tipinin, sosyo-ekonomik düzeyi yüksek aileler tarafından tercih edildiği anlaşılmaktadır (Bektaş, 2001). Üç yönden çevrili avlu, rüzgâr kontrolünü artırarak yaz aylarında daha dengeli bir mikroklima oluşmasına katkı sağlamaktadır (Edwards vd., 2006).

I tipi plan, avlunun yalnızca iki karşılıklı kenarında mekânların yer aldığı daha sade bir plan düzenini ifade etmektedir. Bu tipoloji, genellikle daha sınırlı parsel büyüklüğüne ve ekonomik imkânlara sahip konutlarda görülmektedir. Mekânların iki cephede yoğunlaşması, avlunun güneşlenme ve havalandırma açısından etkin bir şekilde kullanılmasını mümkün kılmaktadır (Givoni, 1998). I tipi planlar, işlevselliği ön planda tutan ve minimum yapılaşma ile maksimum kullanım alanı hedefleyen bir yaklaşımı yansıtmaktadır.

L tipi plan, avlunun bitişik iki kenarının mekânlarla çevrili olduğu plan tipidir. Bu tip, hem kompakt yapı düzeni hem de avlu ile kurulan güçlü görsel ve işlevsel ilişki sayesinde Diyarbakır geleneksel konutlarında sıkça tercih edilmiştir. L tipi planlarda mekânlar arasında kısa ve kontrollü geçişler sağlanarak, hem mahremiyet hem de iklimsel konfor dengelenmiştir (Gür, 1996).

İç avlulu plan tipi ise avlunun dört kenarının mekânlarla çevrili olduğu en kapalı ve bütüncül tipolojiyi oluşturmaktadır. Bu plan tipi, avlunun tam anlamıyla bir iç mekân karakteri kazanmasına olanak tanımakta ve dört mevsim boyunca kullanılabilen dengeli bir mikroklima yaratmaktadır. İç avlulu planlar, iklimsel açıdan en kontrollü çözümlerden biri olup, rüzgâr, güneş ve gölgeleme etkilerinin dengeli bir biçimde düzenlenmesini sağlamaktadır (Koenigsberger vd., 1974; Edwards vd., 2006). Bu yönüyle söz konusu tipoloji,

Diyarbakır geleneksel konut mimarisinde iklimle uyumlu tasarım anlayışının en gelişmiş örneklerinden biri olarak değerlendirilmektedir.

Sonuç olarak Diyarbakır geleneksel evlerinde yapı tipolojileri, yalnızca mekânsal bir düzenleme biçimi değil; iklim, ekonomi ve yaşam kültürünün birlikte şekillendirdiği bütüncül bir mimari yaklaşımın ürünü olarak ortaya çıkmaktadır.

3.4. Sosyal ve kültürel yaşam ile tasarım ilişkisi

Diyarbakır geleneksel evlerinin mimari biçimlenişinde sosyal ve kültürel yaşam biçimi belirleyici bir unsur olmuştur. Kentte hâkim olan dini değerler, aile yapısı, toplumsal ilişkiler ve ekonomik koşullar, konutların mekânsal organizasyonunu ve bina formunu doğrudan etkilemiştir. Bu bağlamda Diyarbakır geleneksel konutları, yalnızca barınma işlevini karşılayan yapılar değil; aynı zamanda toplumsal yaşamın mekânsal bir yansıması olarak değerlendirilmektedir (Rapoport, 1969).

Toplumsal yaşamda mahremiyet olgusunun önemli bir yer tutması, konutların dışa kapalı ve içe dönük bir plan anlayışıyla tasarlanmasına neden olmuştur. Sokakla kurulan ilişki sınırlı tutulmuş; günlük yaşam büyük ölçüde avlu çevresinde şekillenmiştir. Avluyu çevreleyen yüksek taş duvarlar, hem dış çevreyle görsel ilişkiyi keserek mahremiyeti sağlamış hem de rüzgâr, sıcaklık ve toz gibi çevresel etkilere karşı koruyucu bir sınır oluşturmuştur (Bektaş, 2001). Bu durum, sosyal gereksinimlerle iklimsel konforun birlikte çözümlendiği bütüncül bir tasarım anlayışını ortaya koymaktadır (Şekil 8).

Şekil 8. Diyarbakır geleneksel evlerinde sosyal ve kültürel yaşam

Diyarbakır geleneksel evlerinde dini ve kültürel değerlerin etkisiyle mekânsal ayrışma belirgin bir şekilde görülmektedir. Özellikle misafir kabulünün önemli olduğu konutlarda, harem ve selamlık bölümlerinin ayrıştırıldığı plan kurguları dikkat çekmektedir. Selamlık bölümü, dışarıdan gelen misafirlerin ağırlandığı ve kamusal yaşama daha yakın mekânlar olarak düzenlenirken; harem bölümü, ailenin özel yaşamına ayrılmış ve daha korunaklı bir konumda planlanmıştır (Gür, 1996). Bu mekânsal ayrım, sosyal ilişkilerin mimari mekâna doğrudan yansması olarak değerlendirilebilir.

Aile yapısının geniş ve çok kuşaklı olması da konut tasarımı etkileyen önemli bir faktördür. Aynı konut içerisinde birden fazla çekirdek ailenin yaşaması, oda sayısının artmasına ve mekânların farklı işlevlere göre çeşitlenmesine yol açmıştır. Bu durum, konutların zaman içerisinde eklenen mekânlarla büyümesine ve avlu etrafında gelişen organik bir plan kurgusunun oluşmasına neden olmuştur (Oliver, 2006).

Ekonomik yapı ise konut ölçeği ve mekânsal zenginlik üzerinde belirleyici olmuştur. Ekonomik durumu iyi olan ailelere ait konutların, daha geniş parseller üzerinde konumlandığı; eyvan, oda ve servis mekânı sayısının arttığı görülmektedir. Bu konutlarda avlu, hem boyut hem de işlev açısından daha belirgin bir mekân haline gelmiş; sosyal etkileşimin merkezi olarak kullanılmıştır. Buna karşılık, ekonomik imkânları sınırlı olan ailelerin konutlarında daha sade plan şemaları ve daha küçük avlular tercih edilmiştir (Yılmaz, 2007). Bu farklılaşma, sosyal statünün mekânsal organizasyon üzerinden okunabilmesine olanak tanımaktadır.

Sonuç olarak Diyarbakır geleneksel evlerinde sosyal ve kültürel yaşam, mimari tasarımın temel belirleyicilerinden biri olmuş; mahremiyet, aile yapısı ve ekonomik koşullar doğrultusunda şekillenen mekânsal düzenlemeler, konutların özgün karakterini oluşturmuştur.

3.5. Malzeme kullanımı

Diyarbakır geleneksel konut mimarisinde malzeme seçimi, büyük ölçüde bölgenin doğal kaynakları, iklimsel koşulları ve yapı teknikleri doğrultusunda şekillenmiştir. Yerel malzemelerin kullanımı, hem yapıların dayanıklılığını artırmış hem de konutların çevresiyle bütünleşen özgün bir mimari kimlik kazanmasını sağlamıştır. Bu bağlamda Diyarbakır konut mimarisinde en yaygın kullanılan yapı malzemesi, Karacadağ volkanik kütlesinden elde edilen bazalt taşıdır (Bektaş, 2001).

Bazalt taşı, volkanik kökenli yapısı nedeniyle yüksek dayanım özelliklerine sahip, sert ve uzun ömürlü bir malzemedir. Siyah renge sahip olması, Diyarbakır geleneksel konutlarının cephe karakterini belirleyen en önemli unsurlardan biri olmuştur. Bazaltın ısıyı geç iletme özelliği, özellikle

sıcak ve kurak yaz koşullarında iç mekânlarda daha dengeli bir termal ortam oluşturulmasına katkı sağlamıştır (Givoni, 1998). Bu yönüyle bazalt, yalnızca yapısal bir eleman değil, aynı zamanda iklimle uyumlu bir tasarım bileşeni olarak değerlendirilmektedir.

Diyarbakır geleneksel evlerinde bazalt taşı, fiziksel özelliklerine bağlı olarak iki farklı türde kullanılmıştır. Gözenekli, hafif ve boşluklu yapıya sahip olan dişi bazalt, kolay işlenebilir olması nedeniyle duvar örgülerinde ve döşeme kaplamalarında yoğun olarak tercih edilmiştir. Bu malzeme, hem yapım sürecini hızlandırmış hem de cephelerde daha ince detayların oluşturulmasına olanak tanımıştır (Yılmaz, 2007). Buna karşılık, daha yoğun, boşluksuz ve ağır bir yapıya sahip olan erkek bazalt ise yüksek dayanım gerektiren yapı elemanlarında kullanılmıştır. Erkek bazaltın, özellikle sütunlar, sütun başlıkları, havuz kenarları ve belirli taşıyıcı elemanlarda tercih edildiği görülmektedir (Gür, 1996) (Şekil 9).

Şekil 9. Diyarbakır geleneksel evlerinde malzeme kullanımı

Bazalt taşının yanı sıra, yapılarda bağlayıcı ve yüzey düzenleyici bir unsur olarak caz sıva kullanılmıştır. Caz sıva, taş yüzeylerin daha düzgün ve homojen bir görünüm kazanmasını sağlarken, aynı zamanda iç mekânlarda ışığın daha dengeli dağılmasına katkıda bulunmuştur (Bektaş, 2001). Bununla birlikte, sınırlı miktarda kullanılan kalker taşı, özellikle cephelerde ince işçilik gerektiren detaylarda tercih edilmiştir. Kalker malzeme, açık rengi ve kolay şekillendirilebilir yapısı sayesinde cephelere estetik bir zenginlik katmış; ancak zor temin edilmesi ve maliyetli olması nedeniyle kullanım alanı sınırlı kalmıştır (Oliver, 2006).

Yapı elemanlarında kullanılan ahşap ve demir malzemeler ise işlevsel gereksinimler doğrultusunda değerlendirilmiştir. Ahşap malzeme; pencere doğramaları, kapılar, cumbalar ve niş kapaklarında kullanılarak mekânlara daha sıcak ve insan ölçekli bir karakter kazandırmıştır. Demir ise pencere parmaklıkları, gezemekler ve merdiven korkulukları gibi güvenlik ve dayanım gerektiren alanlarda tercih edilmiştir (Rapoport, 1969). Bu malzemelerin sınırlı ancak işlevsel kullanımı, Diyarbakır geleneksel konutlarında yapısal dayanıklılık ile estetik dengenin birlikte sağlandığını göstermektedir.

Sonuç olarak Diyarbakır geleneksel evleri, iklimsel koşullar, toplumsal yapı ve yerel malzeme olanaklarının birlikte şekillendirdiği bütüncül bir mimari anlayışı yansıtmaktadır. Sıcak ve kurak iklimin etkisiyle içe dönük avlu etrafında kurgulanan konutlar, yönlendirme kararları ve plan tipolojileriyle mevsimsel konforu sağlamayı amaçlamıştır. Yapı tipolojileri, avlunun mekânlarla çevrelenme biçimine göre farklılaşırken; bu çeşitlilik, iklimsel gereksinimlerin yanı sıra ekonomik ve sosyal faktörlerle de ilişkilidir. Mahremiyet anlayışı ve aile yapısı, harem–selamlık ayrımı ve dışa kapalı yaşam düzeni üzerinden mimari mekâna yansımış; avlu, sosyal yaşamın merkezi olarak işlev görmüştür. Yerel bazalt taşı başta olmak üzere kullanılan yapı malzemeleri ise hem iklimle uyumlu hem de yapısal dayanıklılığı yüksek çözümler sunarak Diyarbakır geleneksel konutlarının özgün kimliğini oluşturmuştur.

4. SONUÇ

Diyarbakır geleneksel evleri, doğal çevre koşulları ile sosyal ve kültürel yaşamın mimari mekânda dengeli bir biçimde bütünleştirildiği özgün örnekler sunmaktadır. Sıcak ve kurak iklim koşulları, konutların içe dönük avlu etrafında şekillenmesine, mekânların mevsimsel kullanıma göre yönlendirilmesine ve kompakt yapı düzenlerinin tercih edilmesine neden olmuştur. Bu durum, pasif iklimlendirme ilkelerinin geleneksel mimaride etkin bir biçimde uygulandığını göstermektedir. Yapı tipolojileri, avlunun mekânlarla çevrelenme biçimine göre çeşitlenirken; bu çeşitlilik, sosyal yapı ve ekonomik koşullarla doğrudan ilişkilidir. Mahremiyet anlayışı, aile yapısı ve dini değerler, konutların mekânsal organizasyonunda belirleyici olmuş; harem–selamlık ayrımı ve dışa kapalı yaşam düzeni bu anlayışın mekâna yansıyan önemli unsurları arasında yer almıştır. Yerel bazalt taşının yoğun kullanımı, Diyarbakır geleneksel konutlarının hem yapısal dayanıklılığını artırmış hem de kente özgü mimari kimliğin oluşmasına katkı sağlamıştır. Ahşap ve demir gibi tamamlayıcı malzemeler ise işlevsel gereksinimler doğrultusunda kullanılarak yapıların kullanım konforunu artırmıştır.

Diyarbakır geleneksel evlerinin doğa ile uyum açısından analiz değerlendirilmesi aşağıdaki tabloda yer almaktadır (Tablo 2).

Tablo 2. *Diyarbakır geleneksel evlerinin doğa ile uyum açısından analizi*

Başlık	Genel Değerlendirme
İklim – Tasarım İlişkisi	• Sıcak–kurak iklime uyumlu içe dönük avlulu tasarım benimsenmiştir. • Avlu, gölgeleme ve hava sirkülasyonu sağlayan temel iklimsel elemandır. • Düz dam, havuz ve bitkilendirme mikroklimayı desteklemektedir.
Yönlendirme	• Mekânlar mevsimsel kullanıma göre avlu etrafında yönlendirilmiştir. • Yazlık mekânlar serin rüzgârlardan yararlanacak biçimde konumlanmıştır. • Mahremiyet nedeniyle dışa kapalı, içe dönük yönelme hâkimdir.
Yapı Yüksekliği	• Yapılar genellikle 1–2 katlı olup insan ölçeği korunmuştur. • Düşük yapı yüksekliği sokaklarda gölgeleme etkisini artırmıştır. • Kentsel doku sürekliliği ve iklimsel konfor birlikte gözetilmiştir.
Yapı Tipolojisi	• Avlu merkezli U, L, I ve iç avlulu plan tipleri görülmektedir. • Plan tipleri iklim, ekonomik durum ve kullanım ihtiyaçlarına göre çeşitlenmiştir. • İç avlulu planlar dört mevsim kullanım avantajı sunmaktadır.

Sonuç olarak Diyarbakır geleneksel evleri, doğa ile uyumlu, sürdürülebilir ve kültürel sürekliliği olan mimari çözümler sunmaktadır. Bu yapılar, günümüz mimarlık pratiğinde iklimle uyumlu tasarım, yerel malzeme kullanımı ve sosyal bağlamın önemi açısından değerli bir referans niteliği taşımaktadır.

KAYNAKÇA

- Akok, M. (1953). *Diyarbakır evleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Bekleyen, A. (2010). Diyarbakır geleneksel konut mimarisinde iklimsel tasarım ilkele-ri. *Megaron*, 5(2), 87-98.
- Bektaş, C. (2001). *Türk evi*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Edwards, B., Sibley, M., Hakmi, M., & Land, P. (2006). *Courtyard housing: Past, pre-sent and future*. London: Taylor & Francis.
- Eldem, S. H. (1984). *Türk evi plan tipleri*. İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Mi-marlık Fakültesi Yayınları.
- Erzen, J. (1996). *Çevre estetiği*. Ankara: ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları.
- Givoni, B. (1998). *Climate considerations in building and urban design*. New York, NY: John Wiley & Sons.
- Günay, R. (1999). *Geleneksel konut mimarisi*. İstanbul: Yapı-Endüstri Merkezi Yayın-ları.
- Gür, Ş. Ö. (1996). *Mekân örgütlenmesi*. Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Ya-yınları.
- Koenigsberger, O. H., Ingersoll, T. G., Mayhew, A., & Szokolay, S. V. (1974). *Manual of tropical housing and building: Climatic design*. London: Longman.
- Kuban, D. (2002). *Türk mimarlığı*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Oliver, P. (2006). *Built to meet needs: Cultural issues in vernacular architecture*. Ox-ford: Architectural Press.
- Özdeş, G. (1971). *Türk evi*. İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Yayınları.
- Rapoport, A. (1969). *House form and culture*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- Tuncer, O. C. (1999). *Diyarbakır evleri*. Diyarbakır: Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları.
- Yılmaz, A. (2007). Diyarbakır geleneksel konut mimarisinde iklimsel tasarım ilkeleri. *Yapı*, (305), 62-69.

MODERN VE POSTMODERN DÖNEMDE SİVİL MİMARLIK CEPHE DÜZENLERİNİN KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ

“ ”

Meltem ERBAŞ ÖZİL¹

¹ Dr. Öğr. Üyesi Meltem ERBAŞ ÖZİL, Dicle Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, meltemerbass@gmail.com, Orcid: 0000-0003-2077-8728

GİRİŞ

Cephe, yapının kentle ve kullanıcıyla kurduğu ilk ve en güçlü iletişim ara yüzüdür. Mimarlık tarihinde cephe tasarımı, dönemin estetik anlayışını, teknolojik olanaklarını, sosyo-kültürel yapısını ve mimari ideolojisini yansıtan temel bir gösterge olmuştur (Erdal ve İnceoğlu, 2021). Özellikle modern ve post modern mimarlık dönemleri, cephe düzeni açısından birbirine zıt yaklaşımlar geliştirmiş ve bu durum sivil mimarlık örneklerinde açık biçimde gözlemlenmiştir.

Modern mimarlık, sanayi devrimi sonrası ortaya çıkan yeni yaşam biçimleri ve teknolojik gelişmelerle birlikte, süslemeden arındırılmış, işlev odaklı ve evrensel bir mimari dil oluşturmayı hedeflemiştir. Post- modern mimarlık ise modernizmin bu katı ve tekil yaklaşımına eleştirel bir tepki olarak doğmuş; çoğulcu, simgesel ve tarihsel göndermeler içeren bir mimari anlayışı benimsemiştir (Özkan ve Şentürk, 2025).

Bu çalışma, modern ve post-modern mimarlık dönemlerinde inşa edilmiş sivil yapılar üzerinden cephe düzeninin nasıl biçimlendiğini, hangi tasarım kriterlerinin öne çıktığını ve bu farklılıkların mimari dile nasıl yansıdığını ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Modern mimarlıkta cephe tasarımı, işlev ve strüktürün doğrudan dışavurumu olarak ele alınırken; post-modern mimarlıkta cephe, anlam üreten, simgesel ve çoğu zaman bağımsız bir tasarım elemanına dönüşmüştür (Venturi, 1966; Jencks, 1987). Bu iki yaklaşım arasındaki temel farklılıkların, sivil mimarlık ölçeğinde cephe düzenine nasıl yansıdığı literatürde çoğunlukla teorik düzeyde ele alınmış; örnekler üzerinden detaylı karşılaştırmalar sınırlı kalmıştır.

Bu bağlamda çalışmanın temel problemi şu şekilde tanımlanabilir:

Modern ve post-modern mimarlık dönemlerinde sivil mimarlık örneklerinde cephe düzeni hangi kriterler doğrultusunda şekillenmiş ve bu kriterler mimari ifade açısından ne tür farklılıklar yaratmıştır?

Bu çalışma, modern ve post-modern mimarlık dönemlerinde üretilmiş sivil mimarlık örnekleri üzerinden cephe düzeni yaklaşımlarını karşılaştırmalı olarak incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışmada, her iki dönemin mimari ideolojileri doğrultusunda cephe tasarımında ortaya çıkan biçimsel, anlamsal, malzeme ve estetik farklılıklar ele alınmıştır. Modern mimarlıkta işlevsellik, yalınlık ve rasyonalite ön plana çıkarken; post-modern mimarlıkta tarihsel referanslar, sembolizm, çoğulculuk ve bağlamsallık cephe tasarımının temel belirleyicileri olmuştur. Seçilen sivil mimarlık örnekleri üzerinden yapılan karşılaştırmalı analizler tablolarla

desteklenmiş; elde edilen bulgular mimarlık kuramı ve güncel tasarım yaklaşımları bağlamında değerlendirilmiştir.

AMAÇ VE KAPSAM

Mimarlık tarihsel süreç içerisinde yalnızca mekânsal gereksinimlere yanıt veren bir disiplin değil, aynı zamanda içinde üretildiği dönemin düşünsel, toplumsal ve kültürel yapısını yansıtan bir ifade alanı olarak gelişmiştir. Bu bağlamda cephe, yapının iç mekân organizasyonunu dışa vuran bir yüzey olmanın ötesinde, mimari ideolojilerin, estetik kabullerin ve kullanıcıyla kurulan iletişimin somutlaştığı temel bir ara yüz niteliği taşımaktadır. Özellikle modern ve post-modern mimarlık dönemleri, cepheye yüklenen anlam, temsil gücü ve tasarım yaklaşımı bakımından mimarlık tarihinde belirgin kırılma noktaları oluşturmaktadır.

Çalışma, konut, ofis ve apartman gibi sivil mimarlık yapılarıyla sınırlandırılmış; kamusal anıt yapıları kapsam dışı bırakılmıştır. Araştırma, mimarlık öğrencileri ve araştırmacılar için modern ve postmodern cephe yaklaşımlarını karşılaştırmalı ve sistematik biçimde ortaya koyması açısından önem taşımaktadır. Güncel cephe tasarımlarında bu iki yaklaşımın nasıl yeniden yorumlandığını anlamaya katkı sağlamaktadır.

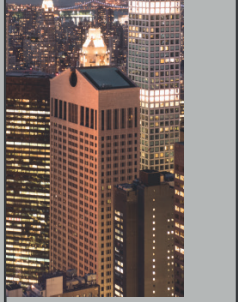
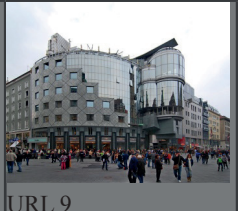
MATERYAL VE YÖNTEM

Çalışmanın materyalini, modern ve post-modern mimarlık dönemlerine ait literatür kaynakları, mimari proje çizimleri, fotoğraflar ve seçilmiş yapı örnekleri oluşturmaktadır.

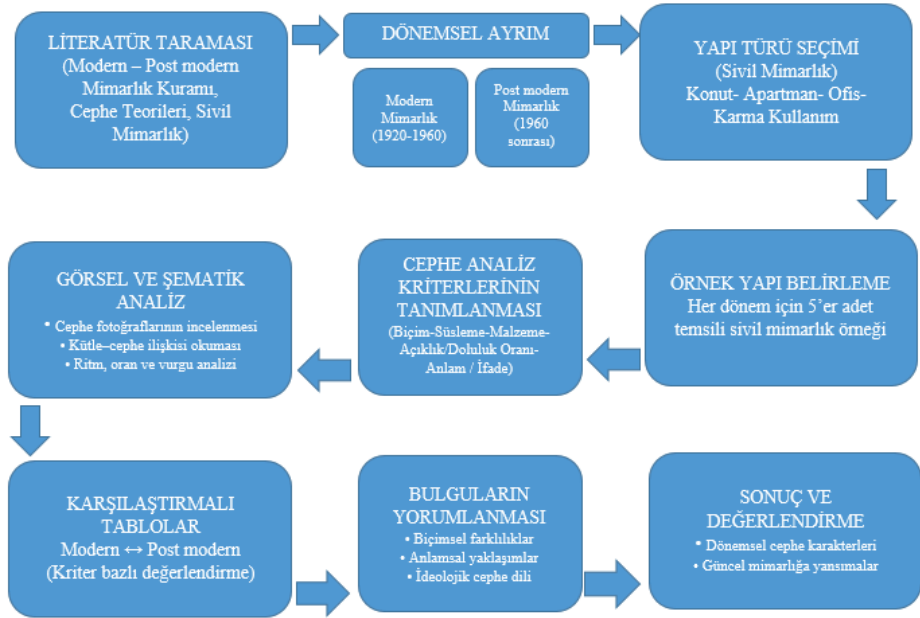
Bu kapsamda her dönem için beşer adet sivil mimarlık örneği seçilmiştir. Örneklerin seçiminde; konut, toplu konut, ofis ve karma kullanım gibi sivil yapı türlerini temsil etmesi, literatürde referans kabul edilmesi ve cephe düzeni açısından dönemin karakteristik özelliklerini açık biçimde yansıtması temel ölçüt olarak alınmıştır (Tablo 1).

Tablo 1. Modern ve Post-modern Sivil Mimarlıkta incelenen yapı örnekleri

Dönem	Yapı Adı	Mimar	Yıl	Yapı Türü	Cephede Temsil Ettiği Ana Özellik	Görsel
Modern	Villa Savoye	Le Corbusier	1928-31	Konut	Saf geometrik kütle, süslemesiz cephe	 URL-1
Modern	Weissenhof Siedlung	Çeşitli	1927	Toplu konut	Seri üretim, yalın cephe dili	 URL-2
Modern	Glass House	Philip Jhonson	1949	Konut	Cam-çelik cephe	 URL-3
Modern	Unité d'Habitation	Le Corbusier	1952	Toplu konut	Yatay pencere bantları, ritim	 URL-4
Modern	Farnsworth house	Mies van der Rohe	1951	Konut	Cam-çelik cephe, strüktürel dürüstlük	 URL-5
Post-modern	Vanna Venturi House	Robert Venturi	1964	Konut	Tarihsel gönderme, ironi	 URL-6

Post-modern	Portland Building	Michael Graves	1982	Ofis	Parçalı, simgesel cephe	 URL-7
Post-modern	AT&T Building	Philip Jhonson	1984	Ofis	Sembolik alınlık	 URL 8
Post-modern	Haas House	Hans Hollein	1990	Ofis/Ticaret	Tarihi bağlamla bilinçli karşıtlık	 URL 9
Post-modern	Piazza d'Italia Yapıları	Charles Moore	1978	Karma kullanım	Metaforik ve teatral cephe	 URL 10

Bu çalışmada nitel araştırma yöntemi benimsenmiştir. Araştırma süreci; literatür taraması, dönemsel ayırım, sivil mimarlık örneklerinin seçimi, cephe analiz kriterlerinin belirlenmesi, görsel-şematik inceleme ve karşılaştırmalı değerlendirme aşamalarından oluşmaktadır. Modern ve post-modern mimarlık dönemlerine ait sivil yapılar, biçimsel ve anlamsal cephe özellikleri açısından analiz edilmiş; elde edilen bulgular karşılaştırmalı tablolar aracılığıyla yorumlanmıştır. (Şekil 1).

Şekil 1. Çalışmanın iş akış şeması

Mimarlıkta Cephe Kavramı

Cephe kavramı, tanımına ilişkin farklı yaklaşımlar bulunsa da genel olarak yapının dışarıdan algılanan durumunu tanımlamak amacıyla kullanılmaktadır (Savaş, 2001). Bu bağlamda cephe; yapının sokakla ya da çevresindeki kentsel doku ile kurduğu görsel ilişkiyi yansıtan, binanın ana yüzü veya ön yüzü olarak değerlendirilebilir. Bunun yanı sıra, yapıya dik eksende ve uzak bir bakış noktasından algılanan görünüşü ifade ettiği de belirtilmektedir (Hasol, 1988). Cephe yalnızca bir görünüş ögesi olmakla sınırlı kalmayıp, yapı ile kent ya da iç mekân ile dış mekân arasında hem görsel hem de işlevsel bir eşik niteliği taşımaktadır. Cephe kavramının kapsamı, Antik Çağ'dan günümüze uzanan süreçte farklı mimari dönemlerin yaklaşımlarına bağlı olarak dönüşüm geçirmiştir. Barok mimarlıkta mekân aracılığıyla maddesel bir sonsuzluk hissi yaratma arayışı, modern mimarlıkta yapının çevresiyle bütünleşme hedefi ve post-modern mimarlıkta binadan bağımsız, kente dönük simgesel ifadeler üretme eğilimleri bu dönüşümün belirgin örnekleridir. Ancak tüm bu farklılaşmalara karşın cephe, görünüşe ilişkin anlamını tarih boyunca korumuştur. Mimarlık tarihinde cephe, yapının işlevini ve taşıdığı anlamı aktarmada en etkili ve belirleyici araçlardan biri olarak öne çıkmaktadır (Krier, 1992). Bununla birlikte, cephenin tasarımsal bir kavram olarak ele alınması mimarlığın ortaya çıkışıyla eş zamanlı değildir. Uğur Tanyeli'ye göre, tarih öncesi dönem mimarlığında cephe oluşturma sorunsalı bulunmamakta; yalnızca

bazı ilkel yerel toplulukların yapı yüzeylerini resimsel yöntemlerle süslediği görülmektedir (Tanyeli, 1997).

Cephe kavramı, Rönesans döneminde Leon Battista Alberti'nin kuramsal çalışmaları ve Vitruvius'tan yaptığı çeviriler aracılığıyla mimarlık disiplinde normatif bir nitelik kazanmıştır. Alberti'nin *De re aedificatoria* adlı eserinde yapı çeperlerini tanımlamak üzere kullandığı *lineamentis* kavramı; çizim, betimleme, yüzey hattı, düzlem, boşluk, biçim, şematik ana çizgiler ve plan gibi anlamları kapsamaktadır (Lang, 1965). Bu kavram aynı zamanda belirli açılar ve çizgiler aracılığıyla orantılı ve düzenli bir görsel bütünlüğe ulaşmayı hedefleyen bir tasarım yöntemini ifade etmektedir (Moore, 1905). *Lineamentis*, yapının hem kendisine hem de kentsel bağlam içerisindeki görünüşüne ilişkin genel biçimsel çerçeveyi tanımlar.

Alberti'nin Rönesans'ta cephe kavramına yüklediği bu içerik, sonraki süreçte modern mimarlık dönemine kadar etkisini sürdüren temel cephe prensiplerinin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Özellikle Alberti'nin matematiksel oranlar ve Roma mimarlığına ilişkin incelemelerinden türettiği düzen anlayışı, cephe tasarımının kurucu ilkelerini meydana getirmiştir (Forster, 1976). Bu ilkeler, cephenin estetik değer kazanmasının en temel araçları olarak değerlendirilmiştir (Padovan, 1999). Alberti ile birlikte cephe, matematik, oran-orantı, düzen ve uyum kavramlarının merkezinde yer almış; perspektifin keşfi sayesinde kente dönük güçlü bir görsel unsur haline gelmiştir (Moore, 1905).

Cephenin kentsel niteliği ise, “kentsel duvar” olarak tanımlanabilecek dış çeperlerin iç ve dış olmak üzere iki katmanlı bir yapı göstermesiyle sağlanmıştır (Borsi, 1977). Dış katman, yapının kentle ve kullanıcıyla ilişki kurduğu, oran ve düzen ilkeleri doğrultusunda biçimlenen süsleyici bir yüzey işlevi görürken; iç katman, mekânsal programı tanımlayan ve iç mekânı oluşturan yapısal bir sınır niteliği taşımaktadır. Bu ikili yapı anlayışı, modern mimarlığa kadar büyük ölçüde değişmeden varlığını sürdüren temel bir yapısal ilke olarak benimsenmiştir.

Rönesans'tan itibaren farklı dönemlerde cephe kavramının anlamı ve tanımı, çeşitli mimarlar ve mimarlık kuramcıları tarafından yeniden ele alınmış; cephe, mimarlıkta bir üretim problemi ve dil meselesi olarak sürekli tartışılan bir alan olmayı sürdürmüştür. Cephenin tarihsel süreç içerisindeki bu anlamlandırılma biçimleri aşağıda Tablo 2'de özetlenmiştir.

Tablo 2. Mimarlık tarihinde cephe kavramına yönelik tanımlamalar

Mimar/Kuramcı veya Sözlük	Kavram/ Tanım
J.B. Alberti	Lineamentis: Şematik ana hatlar (Lang, 1965)
Accademia della Crusca (Sözlük)	Girişin yer aldığı bir bina parçası (Adams, 1789)
Jacques-Francois Blondel (Sözlük)	Frontispiece, façade laterale ve façade: temsili ön yüz (Harrington, 1981)
Jean Lois Cordemoy	Geometrik yalınlik (Frampton , 1997- Roth, 2000)
James Elmes, 1826, (Sözlük)	Dışarıdan görünen bina bölümü, ana cephe: Uygunluk, tutarlılık ve karakter (Elmes, 1826)
Viollet-le-Duc, 1858, (Sözlük)	Sokağa, dışarıya, bahçeye bakan taraf üzerindeki mimari düzenlemeler. İç-dış ayrışması, program konstrüksiyon (Viollet, 1858)
J.N.L. Durand	Kompozisyon ve düzen: Modeller repertuarı; görsel olasılıklar (Madrazo, 1984)
John Britton, (Sözlük)-	Önemli binaların bazı mimari özelliklerini sunan ön yüz (Britton, 1883)
Rudolf Redtenbacher, (Sözlük)	Çevresel verilere göre program ve strüktür çerçevesinde binayı dışa açan kapı, pencere gibi figürlerin biçimlendirilmesi işi (Redtenbacher, 1883).
Colin Rowe ve Robert Slutzky	Şeffaflık: Literal ve Fenomenal (Rowe ve Slutzky, 1963)
Rob Krier	Görüntü ya da bezeme aracı (Krier, 1992)
Roth	Bezenmiş ön yüz (Roth, 2000)

Modern ve Post- modern Mimarlıkta Cephe

Rönesans'ta matematiksel oran, düzen ve perspektif ilkeleri üzerine kurulan cephe anlayışı, uzun süre mimarlıkta geçerliliğini korumuş olsa da Sanayi Devrimi, yeni yapı teknikleri ve toplumsal dönüşümlerle birlikte sorgulanmaya başlanmıştır. Modern mimarlık döneminde cephe, süsleyici ve temsil edici bir yüzey olmaktan çıkarılarak yapının işlevi, strüktürü ve çevresiyle kurduğu ilişkinin doğrudan bir sonucu olarak ele alınmıştır. Bu bağlamda cephe; plan şeması, taşıyıcı sistem ve malzeme kullanımıyla bütünleşmiş, şeffaflık, sadelik ve süreklilik gibi kavramlar ön plana çıkmıştır. Modern mimarlık, Alberti'nin oran ve düzen temelli yaklaşımını tümüyle reddetmek yerine, bu ilkeleri endüstriyel üretim ve rasyonalite çerçevesinde yeniden yorumlamıştır (Demir Yiğit, 2022)..

Post-modern mimarlık ise modernizmin indirgemeci ve evrensel cephe diline eleştirel bir tutum geliştirerek, cepheyi yeniden bir anlam, temsil ve iletişim aracı olarak gündeme getirmiştir. Bu dönemde cephe; tarihsel göndermeler, simgesel anlatımlar ve bağlamsal okumalar üzerinden kurgulanmış, çoğu zaman yapının iç düzeniyle doğrudan ilişkili olmayan,

kente dönük bir “ileti yüzeyi” niteliği kazanmıştır. Böylece cephe, modern mimarlıkta işlevsel ve yapısal bir ifade alanı iken, post-modern mimarlıkta çok katmanlı bir dil ve yorum aracı haline gelmiş; mimarlık kuramında cephe tartışmalarının yeniden yoğunlaşmasına zemin hazırlamıştır (Banham, 1980)).

Cephede Anlam, Temsil ve Okunabilirlik

Mimarlıkta cephe, yapının fiziksel sınırını tanımlayan bir kabuk olmanın ötesinde, mimari düşüncenin ve kültürel kodların dışı vurulduğu bir temsil alanı olarak değerlendirilmektedir. Cephe üzerinden üretilen anlam, yalnızca tasarımcının niyetine bağlı değil; aynı zamanda yapının içinde bulunduğu bağlam, tarihsel referanslar ve kullanıcıların algısal deneyimleriyle birlikte şekillenmektedir. Bu nedenle cephe, mimari nesnenin kentle ve kullanıcıyla kurduğu iletişimin en görünür ve okunabilir bileşenlerinden biri olarak kabul edilmektedir (Zülkadiroğlu, 2013).

Cephede Anlam Üretimi

Cephede anlam üretimi, mimari elemanların yalnızca işlevsel gerekçelerle değil, belirli sembolik ve kültürel göndermelerle kurgulanmasıyla gerçekleşmektedir. Modern mimarlıkta bu anlam üretimi, çoğunlukla işlev, strüktür ve mekânsal organizasyonun dürüst bir ifadesi üzerinden sağlanmıştır. Buna karşın post-modern mimarlık, cephenin anlam potansiyelini genişleterek tarihsel referanslar, biçimsel alıntılar ve ironik yaklaşımlar yoluyla çoğulcu bir anlatı oluşturmaya hedeflemiştir. Bu durum, cephenin tekil bir estetik yüzey olmaktan çıkıp çok katmanlı bir anlam taşıyıcısına dönüşmesine olanak tanımıştır (Zenter vd., 2021).

Kullanıcı Algısı

Cephe tasarımında anlamın oluşum süreci, yalnızca mimarın tasarım kararlarıyla sınırlı değildir; kullanıcı algısı bu sürecin temel belirleyicilerinden biridir. Kullanıcılar, cepheyi gündelik deneyimleri, kültürel birikimleri ve mekânsal beklentileri doğrultusunda algılamakta ve yorumlamaktadır. Modern mimarlıkta cephelerin yalın ve soyut dili, kullanıcı algısında evrensel bir okunabilirlik hedeflerken; post-modern cepheler, çoklu anlam katmanlarıyla farklı kullanıcı gruplarında farklı yorumlara açık bir algı zemini oluşturmaktadır. Bu durum, cephenin mimari bir iletişim aracı olarak rolünü güçlendirmektedir (Zenter vd., 2021).

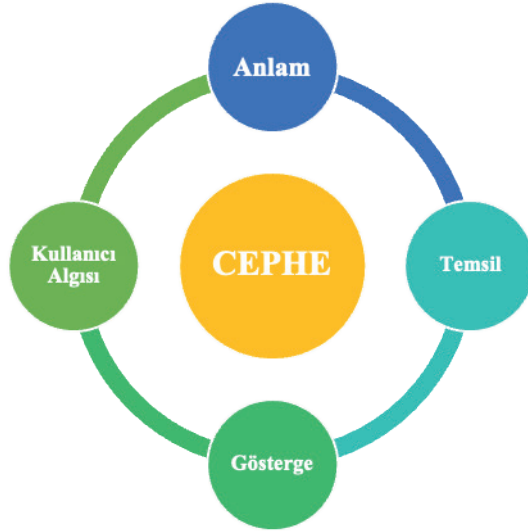
Göstergebilimsel Yaklaşım

Göstergebilimsel açıdan bakıldığında cephe, mimari göstergeler aracılığıyla anlam üreten bir sistem olarak değerlendirilebilir. Cephede yer alan biçimler, oranlar, renkler ve malzemeler; birer gösterge olarak

belirli kavramlara, tarihsel dönemlere veya kültürel kodlara gönderme yapmaktadır. Venturi ve arkadaşlarının ortaya koyduğu yaklaşımda, cephe; “işaret”, “sembol” ve “ikon” kavramları üzerinden okunmakta ve mimari anlamın çok katmanlı yapısı vurgulanmaktadır. Bu bağlamda post-modern cepheler, bilinçli olarak bu göstergeleri görünür kılarak mimari anlatıyı güçlendirmektedir (Venturi, Scott Brown, & Izenour, 1977).

Cepheyi “Okuma” Kavramı

Cepheyi “okuma” kavramı, mimari nesnenin yalnızca görsel olarak algılanması değil, aynı zamanda içerdiği anlamsal katmanların çözülmesi sürecini ifade etmektedir. Bu okuma süreci; cephedeki biçimsel düzen, ritim, simetri–asimetri ilişkileri ve referanslar üzerinden gerçekleşmektedir. Modern mimarlıkta cephe okuması daha çok yapısal mantık ve işlevsel organizasyon üzerinden yapılırken; post-modern mimarlıkta bu okuma, tarihsel göndermeler ve sembolik anlatılar aracılığıyla zenginleşmektedir. Dolayısıyla cephe, kullanıcıyı pasif bir izleyici olmaktan çıkararak, mimari anlamın aktif bir yorumcusu hâline getirmektedir (Şekil 2) (Topal, 2022)).

Şekil 2. Cephede Anlam, Temsil, Gösterge ve Kullanıcı Algısı Arasındaki Dairesel İlişki

Şekil 2’de, cephe tasarımının merkezde konumlandığı; anlam, temsil, gösterge ve kullanıcı algısı bileşenleriyle karşılıklı ve döngüsel bir ilişki içinde olduğu kavramsal olarak gösterilmektedir. Bu şema, özellikle post-modern mimarlıkta cephenin sabit bir anlam taşıyıcısı olmaktan ziyade, kullanıcı yorumlarıyla sürekli yeniden okunan ve çoğul anlamlar üreten bir ara yüz olduğunu ortaya koymaktadır.

BULGULAR VE DEĞERLENDİRME

Modern ve post-modern dönem sivil mimarlık örneklerinin cephe düzenleri analiz edilerek bulgu ve değerlendirmeler yapılmaktadır.

Modern Dönem Sivil Mimarlık Örneklerinde Cephe Düzeni

Modern döneme ait sivil mimarlık örneklerinde cephe tasarımının, yapının strüktürel sistemi ve işlevsel organizasyonu ile doğrudan ilişkili olduğu görülmektedir. Cephe, süslemeci öğelerden arındırılmış; yatay–düşey bantlar, pilotiler ve geniş cam yüzeyler aracılığıyla rasyonel bir düzen kurgulanmıştır. Bu yaklaşım, cepheyi bağımsız bir estetik nesne olmaktan ziyade bütüncül bir mimari sistemin parçası olarak ele almaktadır (Sayar&Arslan, 2025) (Tablo 3).

Tablo 3: Modern Dönem Sivil Mimarlık Örneklerinde Cephe Özellikleri

Yapı	Biçimsel Kurgu	Malzeme	Anlam
Villa Savoye	Yalın geometrik kütle	Beton, cam	İşlev odaklı
Weissenhof	Modüler düzen	Beton, sıva	Evrensel dil
Glass House	Şeffaflık	Cam, çelik	Mekânın okunurluğu
Farnsworth	Minimalizm	Cam, çelik	Yapısal dürüstlük
Unité d'Habitation	Tekrarlı modül	Beton	Kolektif yaşam

Tablo 3’de sunulan modern dönem sivil mimarlık örneklerinin cephe düzenleri incelendiğinde, yapıların büyük çoğunluğunda cephe tasarımının işlevsel gereklilikler ve strüktürel sistem doğrultusunda biçimlendiği görülmektedir. Yalın geometrik kütle anlayışı, açıklık–doluluk oranının dengeli ve rasyonel bir biçimde kurgulanması ve süsleme öğelerinden bilinçli olarak kaçınılması, modern mimarlığın cepheye yaklaşımını ortak bir dil üzerinden ortaya koymaktadır. Cephede kullanılan beton, cam ve çelik gibi endüstriyel malzemeler, yapının taşıyıcı sistemini ve mekânsal organizasyonunu doğrudan görünür kılarken; cephe, estetik bir yüzeyden ziyade mimari bütünün okunabilir bir parçası olarak ele alınmıştır. Bu bağlamda tablo, modern mimarlıkta cephenin sembolik bir anlatıdan çok, yapısal dürüstlük ve işlevsel açıklık ilkeleri doğrultusunda tasarlandığını açık biçimde ortaya koymaktadır.

Post-modern Dönem Sivil Mimarlık Örneklerinde Cephe Düzeni

Post-modern mimarlıkta cephe, işlevsel gerekliliklerin ötesine geçerek tarihsel referanslar, sembolik öğeler ve ironik anlatılarla zenginleştirilmiştir. Cephede kullanılan renk, biçim ve süsleme unsurları, yapının kimliğini

vurgulayan birer temsil aracına dönüşmüştür. Bu durum, Venturi'nin karmaşıklık ve çelişki kavramlarıyla tanımladığı post-modern yaklaşımı destekler niteliktedir (Venturi, 1966) (Tablo 4).

Tablo 4. Post- Modern Dönem Sivil Mimarlık Örneklerinde Cephe Özellikleri

Yapı	Biçimsel Kurgu	Malzeme	Anlam
Vanna Venturi House	Tarihsel gönderme	Sıva, ahşap	Ev imgeleri
Portland Building	Simgesel kütle	Beton, renkli yüzey	Kimlik vurgusu
AT&T Building	Tarihsel biçim alıntısı	Granit, cam	Kurumsal kimlik ve sembolizm
Haas House	Kontrast	Cam, taş	Tarih-modernlik ilişkisi
Piazza d'Italia	Eklektik dil	Çelik, neon	İroni ve temsil

Tablo 4'de yer alan post-modern dönem sivil mimarlık örnekleri değerlendirildiğinde, cephe tasarımının modern mimarlığın rasyonel ve indirgemeci yaklaşımından belirgin biçimde ayrıldığı görülmektedir. Bu döneme ait yapılarda cephe, yalnızca iç mekân organizasyonunu yansıtan bir yüzey olmaktan çıkarak, tarihsel göndermeler, sembolik öğeler ve biçimsel alıntılar aracılığıyla mimari kimliğin ön plana çıkarıldığı bir temsil alanına dönüşmüştür. Renk kullanımı, biçimsel çeşitlilik ve eklektik dil, cephede anlam üretimini güçlendiren temel tasarım araçları olarak öne çıkmaktadır. Tablo 4'deki örnekler, post-modern mimarlıkta cephenin kullanıcıyla iletişim kuran, farklı okumalara açık ve bağlamsal referanslarla zenginleşen bir anlatı yüzeyi olarak ele alındığını açık biçimde ortaya koymaktadır.

Modern ve Post-modern Cephe Düzeninin Karşılaştırılması

Modern ve post-modern mimarlık dönemleri, cephe tasarımına yüklenen işlevsel, biçimsel ve anlamsal roller açısından mimarlık tarihinin en belirgin kırılma noktalarından birini oluşturmaktadır. Modern mimarlıkta cephe, yapının iç organizasyonunu ve strüktürel mantığını doğrudan yansıtan, süslemelerden arındırılmış ve evrensel bir dil kurmayı amaçlayan bir tasarım öğesi olarak ele alınmıştır. Buna karşılık post-modern mimarlıkta cephe, yalnızca yapının fiziksel sınırı değil; tarihsel referansların, sembolik anlatıların ve kullanıcı algısına yönelik çok katmanlı okumaların üretildiği bir temsil alanı hâline gelmiştir. Bu bağlamda cephe düzeni, her iki dönemde farklı mimari ideolojilerin, estetik anlayışların ve kullanıcıyla kurulan ilişkinin somutlaştığı temel bir ara yüz olarak değerlendirilmektedir. Bu bölümde, söz konusu dönemsel yaklaşımlar sivil mimarlık örnekleri üzerinden cephe düzeni bağlamında karşılaştırmalı olarak ele alınmaktadır (Tablo 5).

Tablo 5. Modern ve Post-modern Cephe Düzenlerinin Karşılaştırmalı Değerlendirilmesi

Kriter	Modern Mimarlık	Post- modern Mimarlık
Biçim	Basit geometrik formlar, dikdörtgen kütleler	Parçalı, eklektik ve simgesel formlar
Süsleme	Süslemeden tamamen arındırılmış	Tarihsel referanslı süsleme ve renk
Malzeme	Betonarme, cam, çelik	Geleneksel ve modern malzemenin birlikte kullanımı
Açıklık- Doluluk	Yatay bant pencereler, süreklilik	Hiyerarşik, vurgu oluşturan açıklıklar
Anlam	İşlevin doğrudan dışavurumu	Gönderme, ironi ve metafor
Tasarım Yaklaşımı	Evrensel ve rasyonel	Bağlamsal ve çoğulcu
Cephe-Plan İlişkisi	Doğrudan ve okunabilir	Bağımsız ve temsilci
Renk Kullanımı	Nötr tonlar	Canlı ve kontrast
Kullanıcı Algısı	Fonksiyon odaklı	Anlam ve deneyim odaklı

Tablo 3 ve Tablo 4 birlikte değerlendirildiğinde, modern ve post-modern mimarlık dönemlerinde cephe tasarımına yüklenen anlamın köklü biçimde farklılaştığı görülmektedir. Modern mimarlıkta cephe; işlev, strüktür ve mekânsal organizasyonun yalın bir ifadesi olarak kurgulanırken, post-modern mimarlıkta cephe, mimari anlatının ve temsilin temel aracı hâline gelmiştir. Modern cephelerde evrensel bir dil ve okunabilirlik hedeflenirken; post-modern cepheler, çoğulcu anlam katmanları ve kullanıcı algısına açık bir yorum alanı sunmaktadır. Bu karşıtlık, cephe tasarımının yalnızca estetik bir tercih değil, aynı zamanda dönemin mimarlık anlayışını, ideolojik yaklaşımını ve kullanıcıyla kurduğu ilişkiyi yansıtan temel bir gösterge olduğunu ortaya koymaktadır.

SONUÇ VE TARTIŞMA

Bu çalışma, modern ve post-modern mimarlık dönemlerine ait sivil mimarlık örneklerini cephe düzeni bağlamında karşılaştırarak, dönemsel mimari yaklaşımların cephe tasarımına yüklediği işlevsel ve anlamsal rolleri ortaya koymayı amaçlamıştır. Elde edilen bulgular, cephe tasarımının yalnızca estetik bir bileşen değil; mimari ideoloji, kullanıcı algısı ve temsil biçimleriyle doğrudan ilişkili çok katmanlı bir ara yüz olduğunu göstermektedir.

Modern mimarlık örneklerinde cephe, işlev ve strüktürün doğrudan ifadesi olarak ele alınmış; sadelik, tekrar, geometrik netlik ve süslemelerden arındırılmış yüzey anlayışı ön plana çıkmıştır. Bu yaklaşım, cepheyi evrensel bir dil kurma aracı olarak konumlandırırken, kullanıcı algısında

okunabilirlik ve rasyonellik hedeflenmiştir. Ancak bu durum, cephenin anlamsal derinliğinin sınırlı kalmasına ve bağlamsal referansların geri planda bırakılmasına yol açmıştır. Bulgular, modern cephe düzeninin mimari anlatıyı bilinçli olarak indirgediğini ve cepheyi çoğunlukla mekânsal organizasyonun bir çıktısı olarak değerlendirdiğini ortaya koymaktadır.

Post-modern mimarlık örneklerinde ise cephe, mimari anlatının merkezine yerleşmiş; tarihsel göndermeler, sembolik biçimler ve eklektik dil aracılığıyla çok katmanlı anlam üretiminin gerçekleştiği bir temsil yüzeyi hâline gelmiştir. İncelenen örneklerde, cephe tasarımının kullanıcıyla doğrudan iletişim kurmayı amaçladığı, mimari okunabilirliği yalnızca işlevsel değil, anlamsal düzlemde de ele aldığı görülmektedir. Bu bağlamda post-modern cepheler, modern mimarlığın tekil ve evrensel diline karşılık, çoğulcu ve yoruma açık bir mimari söylem geliştirmiştir.

Karşılaştırmalı değerlendirme, modern ve post-modern cephe düzenleri arasındaki temel farkın biçimsel tercihlerden ziyade, mimarlığın anlam üretme biçiminde yoğunlaştığını göstermektedir. Modern mimarlık, cephenin “ne olduğu” ile ilgilenirken; post-modern mimarlık, cephenin “ne anlattığı” sorusunu gündeme taşımıştır. Bu durum, cephenin kullanıcı algısındaki rolünü de dönüştürmüş; modern cephelerde kullanıcı daha çok pasif bir algılayıcı konumundayken, post-modern cephelerde aktif bir “okuyucu” kimliği kazanmıştır.

Çalışma kapsamında geliştirilen anlam-okunabilirlik diyagramları ve karşılaştırmalı tablolar, cephenin mimari söylem içindeki konumunun dönemselsel olarak nasıl yeniden tanımlandığını görsel ve analitik olarak desteklemektedir. Bulgular, Venturi’nin mimarlıkta karmaşıklık ve çelişki vurgusunu destekler nitelikte olup, cephe tasarımının tekil bir doğrultuda değil, bağlamsal ve kültürel katmanlarla birlikte değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak, bu çalışma cephe düzeninin modern ve post-modern mimarlık bağlamında yalnızca biçimsel bir tartışma alanı olmadığını; mimarlığın kullanıcıyla kurduğu iletişimi, temsil gücünü ve ideolojik duruşunu yansıtan temel bir mimari öge olduğunu ortaya koymaktadır. Gelecek çalışmalarda, cephe düzeninin kullanıcı algısı üzerindeki etkilerinin nicel yöntemlerle desteklenmesi, farklı kültürel bağlamlarda benzer karşılaştırmaların yapılması ve dijital cephe tasarımlarının bu kuramsal çerçeve içinde yeniden değerlendirilmesi önerilmektedir.

KAYNAKÇA

- Erdal B. & İnceoğlu M. (2021). Cephe Karakteristiğinin Kentin Estetik Kalitesine Etkisi, *Trakya Üniversitesi Mühendislik Bilimleri Dergisi*, 22(1), 1-7.
- Özkan K., Şentürk A., (2025), Dünya Modern Mimarlık Mirası ve Modernizm Etkileri: MathildenhöheDarmstadt Örneği, *Istanbul Commerce University Journal of Technology and Applied Sciences*, V8 n1, pp 323-339, DOI:10.56809/icuj-tas.1746095
- Gültekin, A. B.& Emekçi, Ş. (2025). Geleceğin Mekanlarını Tasarlamak: Sürdürülebilir, Erişilebilir ve Akıllı Çözümler Üzerine Disiplinlerarası Bir Tartışma. A.B. Gültekin ve Ş. Emekçi (Ed.), Dosya 57, (ss. 3-4). Ankara: Desen Ofset A. Ş.
- Savaş, A., (2001). Linea Mentis: Mimarlıkta Cephenin Tanımı, Sanat Tarihinde Terminoloji Sorunları Semineri, Ankara, ss. 23-24.
- Hasol, D., (1988). “Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü”, YEM Yayınları, İstanbul, s. 106.
- Krier, R., (1992). “Facades: Elements of Architecture”, Academy Group Ltd., Londra, s.60.
- Tanyeli, U., (1997). “Modernizm’in Sınırları ve Mimarlık, Modernizm’in Serüveni”, Ed: Enis Batur, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, ss.63-71.
- Lang, S., (1965). “De lineamentis, L.B. Alberti’s use of a technical terms”, *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes*, 28: ss. 331-335.
- Moore, C.H., (1905). “Character of Renaissance Architecture”, The Macmillan Company, Londra, s. 86, 87
- Forster, K.W., (1976). “The Palazzo Rucellai and Questions of Typology in the development of Renaissance Buildings”, *The Art Bulletin*, 58 (1), ss. 109-113.
- Padovan, R., (1999). “Proportion”, E&FN Spon, Londra, ss.156- 162.
- Borsi, F., (1977). “Leon Battista Alberti”, Çev: Carpanini, R. G., Phaidon Press Limited, Milano, ss. 62- 105.
- Adams, J., (1789). “Accademia della Crusca”, In Fienze, 2, ss:236-237.
- Harrington, K., (1981). “Changing Ideas on Architecture in the Encyclopédie”, 1750-56, Michigan: UMI Research Press, pp. 71-75: Aktaran, A., Savaş, (2001). Linea Mentis: Mimarlıkta Cephenin Tanımı, Sanat Tarihinde Terminoloji Sorunları Semineri, Ankara, s.23-24.
- Frampton, K., (1997). “Modern Architecture”, Thames and HudsonLtd, Londra, ss. 14, 29-40.
- Roth, M.L., (2000). “Mimarlığın Öyküsü”, İstanbul: Kabalcı Yayınevi, ss: 529.
- Elmes, J., (1826). “A General and Bibliographical Dictionary of The Fine Arts”, T. Tegg, Londra, s. 336.

- Viollet-le-Duc, -Emmanuel, (1858). “Rationale dictionary of French Architecture”, B. Bance, Paris, 2: pp.259-261.
- Madrazo, L., (1984). ‘Durand and the Science of Architecture’, Journal of Architectural Education, 84: pp.12-19.
- Britton, J., (1883). “A Dictionary of the Architecture and Archaeology of The Middle Ages”, Logman, Londra, pp. 123.
- Redtenbacher, R., (1883). “The Architectonics of Modern Architecture”, Çev: Ricker, N., C., Ernst & Korn, Berlin, p. 224.
- Rowe, C. and Slutzky, R., (1963). “Transparency: Literal and Phenomenal”, Perspecta, 8:37, pp. 45-54.
- URL-1 Villa Savoye, <http://www.villasavoye.fr/en/Explore/History-of-the-monument> (17.12.2025-14:24)
- URL-2 Weissenhof Siedlung, <https://www.fondationlecorbusier.fr/en/work-architecture/achievements-weissenhof-siedlung-houses-stuttgart-germany-1927/> (17.12.2025-15:00)
- URL-3 Glass House, https://tr.wikipedia.org/wiki/Cam_Ev#/media/Dosya:Glasshouse-philip-johnson.jpg (17.12.2025-15:15)
- URL-4 Unité d’Habitation, <https://www.archdaily.com/85971/ad-classics-unite-d-habitation-le-corbusier> (18.12.2025-16:40)
- URL-5 Baker House Dormitory, <https://www.arkitektuel.com/baker-house/> (18.12.2025-17:00)
- URL-6 Vanna Venturi House, <https://sah-archipedia.org/buildings/PA-02-PH190> (18.12.2025-17:50)
- URL-7 Portland Building <https://michaelgraves.com/legacy-project/the-portland-building/> (18.12.2025-20:12)
- URL- 8 AT&T Building, <https://skyscraper.org/programs/the-att-building-philip-johnson-and-the-postmodern-skyscraper/> (19.12.2025-18:57)
- URL-9 Haas House, <https://www.archiweb.cz/en/b/haas-haus> (19.12.2025-20:00)
- URL-10 Piazza d’Italia Yapıları, <https://architecturalvisits.com/en/piazza-ditalia-charles-moore/> (19.12.2025-20:45)
- Demir Yiğit, D. (2022). Leon Battista Alberti Mimarlığı, Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Banham, R. (1980). Theory and design in the first machine age. Cambridge, MA: MIT Press.
- Zülkadiroğlu, D. (2013). Mimari Cephe Temsillerinin Kullanıcı Algısına Etkisinin İncelenmesi, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Kültür Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

- Zenter, Ö., Akdaş, M., Özen Yavuz, A., Başkan B. & Bostancı, S. D. (2021). Sille Yerleşiminde “Geleneksele-Öyküen Bir Konut” Üzerinden Göstergelerin Değerlendirilmesi. *İdealkent Dergisi*, 12(33), ss. 827-851.
- Venturi, R., Scott Brown, D., & Izenour, S. (1977). *Learning from Las Vegas: The forgotten symbolism of architectural form*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Topal, A.H. (2022). Bina Cephesinin Çok Yönlü Değerlendirilmesi, Çözümleştirilmesi, Sınıflandırılması, Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Sayar, G.& Arslan, H.D. (2025). Modern Mimarlık Eserlerinde Cephe Düzenlerinin “Ritim” İlkesi Bağlamında Değerlendirilmesi, *Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma Dergisi*, 12 (119), ss. 906-923.

MİMARİ TİPOLOJİ İLE KENTSEL MORFOLOJİ ARASINDAKİ KARŞILIKLI ÜRETİM

“ ”

Saide Selin ERAY¹

¹ Dr.Öğr.Üyesi Saide Selin ERAY, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Mimarlık
Güzel Sanatlar ve Tasarım Fakültesi, Şehir Bölge Planlama Bölümü,
ORCID: 0000-0001-7347-4600

1 Giriş: Mimari Tipoloji ve Kentsel Morfoloji Arasındaki Bağlantı

Kentler, tekil mimari nesnelerin yan yana gelmesiyle oluşan rastlantısal fiziksel bütünler değil; yapı tipleri, parsel düzenleri, sokak ağları ve kamusal mekânlar arasında kurulan çok katmanlı ilişkilerin zaman içinde birikmesiyle ortaya çıkan karmaşık mekânsal sistemlerdir. Bu sistem içerisinde mimari tipoloji, yapıların biçimsel ve işlevsel özelliklerini tanımlayan temel bir araç olarak öne çıkarken; kentsel morfoloji, bu yapıların belirli bir düzen içinde çoğalması, uyarlanması ve dönüşmesiyle oluşan kentsel formu anlamaya imkân tanımaktadır. Ancak literatürde bu iki yaklaşım çoğu zaman farklı ölçeklere odaklanan, birbirinden kopuk analiz alanları olarak ele alınmakta; yapı ölçeği ile kentsel doku arasındaki karşılıklı ilişki yeterince bütüncül biçimde tartışılmamaktadır.

Hâlbuki mimari tipoloji ile kentsel morfoloji arasındaki ilişki, tek yönlü bir nedensellikten ziyade, karşılıklı ve dinamik bir üretim sürecine dayanmaktadır. Yapı tipleri, parsel ve ada ölçeğinde belirli mekânsal düzenler üreterek sokak ve meydan formunun oluşumuna katkı sağlarken; ortaya çıkan kentsel morfoloji de sokak ağı, yoğunluk, parselasyon ve tarihsel katmanlaşma gibi bileşenleri aracılığıyla mimari tiplerin biçimlenişini, uyarlanmasını ve evrimini yönlendirmektedir. Bu çift yönlü etkileşim, kent mekânının statik bir ürün değil, zaman içinde sürekli yeniden üretilen bir yapı olduğunu ortaya koymaktadır.

Özellikle tarihsel kent dokularında bu karşılıklı üretim ilişkisi daha açık biçimde gözlemlenmektedir. Yapı tiplerinin sürekliliği, tekrarı ve uyarlanması, kentsel dokunun okunabilirliğini ve mekânsal karakterini belirlerken; mevcut sokak ve parsel düzenleri de yeni yapı tiplerinin hangi sınırlar içinde gelişebileceğini tanımlamaktadır. Bu bağlamda kentsel form, ne yalnızca planlama kararlarının bir sonucu ne de tekil mimari tasarımların toplamı olarak değerlendirilebilir. Kent, mimari tiplerin kolektif üretimi ile morfolojik çerçevenin geri beslemesi arasında işleyen döngüsel bir sürecin ürünüdür.

Bu bölüm, mimari tipoloji ile kentsel morfoloji arasındaki bu karşılıklı üretim ilişkisini kavramsal ve analitik bir çerçevede içinde ele almayı amaçlamaktadır. Yapı tiplerinin kentsel formu nasıl ürettiği ve kentsel morfolojinin mimari tipolojiyi nasıl yönlendirdiği, yapı-parcel-ada-sokak-doku ölçekleri üzerinden bütüncül bir perspektifle tartışılmaktadır. Böylece hem mimari tasarım hem de kentsel planlama bağlamında, tipoloji ve morfolojinin birlikte değerlendirilmesine dayalı bir düşünme ve okuma zemini oluşturulması hedeflenmektedir.

2 Kavramsal ve Kuramsal Çerçeve

Bu bölümde, çalışmanın kuramsal altyapısını oluşturan temel kavramlar ele alınmakta ve mimari tipoloji yaklaşımı kentsel mekânın okunmasında kullanılan bir analiz aracı olarak tartışılmaktadır.

2.1 Mimari Tipoloji Kavramı

Mimari tipoloji, yapı ve mekânların ortak biçimsel, işlevsel ve mekânsal özelliklerine göre sınıflandırılmasını sağlayan, kentsel ve mimari üretimin sürekliliğini açıklamaya yönelik bir kuramsal çerçeve sunar.

2.1.1 Tip, Tipoloji ve Prototip Ayrımı

Mimari tipoloji kavramı, yapıların biçimsel, mekânsal ve işlevsel özelliklerine göre sınıflandırılmasını ve bu özelliklerin tarihsel süreklilik içinde nasıl tekrarlandığını inceleyen kuramsal bir çerçeve sunar. “Tip” kavramı, belirli bir yapı grubunda ortaklaşan temel mekânsal ve biçimsel özellikleri ifade ederken, tekil bir yapının birebir kopyası değil, soyutlanmış bir şemayı temsil eder (Rossi, 1982). Bu bağlamda tip, zamana ve yere uyarlanabilen, ancak özünü koruyan bir mekânsal organizasyon olarak tanımlanabilir.

“Tipoloji” ise tekil tiplerin ötesine geçerek, yapı tiplerinin sınıflandırılması, karşılaştırılması ve tarihsel süreç içinde dönüşümünün incelenmesini kapsar. Tipoloji, mimari üretimi yalnızca estetik ya da işlevsel bir sonuç olarak değil, toplumsal, kültürel ve mekânsal koşulların ürünü olarak ele alır (Vidler, 1976). “Prototip” kavramı ise tipten farklı olarak, belirli bir dönemde veya bağlamda üretilmiş, çoğaltılabilir ve standartlaştırılmış bir örneği ifade eder. Prototipler, özellikle modern mimarlıkta seri üretim ve standartlaşma süreçleriyle ilişkilendirilirken, tip kavramı daha esnek ve evrimsel bir yapıya sahiptir (Habraken, 1998).

2.1.2 Yapı Tiplerinin Oluşum Süreçleri

Yapı tipleri, anlık tasarım kararlarının ürünü olmaktan ziyade, uzun süreli tarihsel ve toplumsal süreçler sonucunda oluşur. Bu süreçte iklim, topoğrafya, parsel yapısı, yapı teknikleri ve sosyal yaşam biçimleri belirleyici rol oynar. Caniggia ve Maffei’ye (2001) göre yapı tipleri, gündelik inşa pratiklerinin zaman içinde tekrar edilmesiyle oluşan “kendiliğinden” bir düzenin sonucudur ve bu düzen, kentsel morfolojinin temel yapı taşlarından biridir.

Muratori’nin tipo-morfolojik yaklaşımı, yapı tiplerinin yalnızca mimari ölçekle sınırlı olmadığını; parsel, ada ve sokak ölçekleriyle birlikte ele alınması gerektiğini vurgular (Cataldi, Maffei & Vaccaro, 2002). Bu yaklaşımda tip

hem mimari hem de kentsel formun sürekliliğini sağlayan bir araç olarak görülür. Yapı tiplerinin dönüşümü ise ani kopuşlardan ziyade, kademeli uyarlamalar ve yeniden yorumlamalar yoluyla gerçekleşir. Böylece tipoloji, kentsel dokunun tarihsel belleğini taşıyan bir mekanizma hâline gelir.

2.1.3 Konut, Ticaret, Dini, Kamusal Yapı Tipleri

Konut yapıları, mimari tipolojinin en yaygın ve sürekliliği en güçlü örneklerini oluşturur. Konut tipleri, aile yapısı, mülkiyet ilişkileri ve yaşam kültürüyle doğrudan bağlantılı olarak gelişmiş; parsel boyutları ve sokak ilişkileri üzerinden kentsel morfolojiyi belirlemiştir (Moudon, 1997). Avlulu evler, sıra evler veya apartman tipleri gibi konut tipleri, farklı dönemlerde kentsel dokunun karakterini şekillendiren temel öğeler olmuştur.

Ticaret yapıları ise hareketlilik, erişilebilirlik ve kamusal kullanım yoğunluğu nedeniyle genellikle sokak ve meydanlarla güçlü ilişkiler kuran tipler olarak öne çıkar. Hanlar, çarşılar, pasajlar ve güncel karma kullanımlı ticaret yapıları, kentsel merkezlerin oluşumunda belirleyici rol oynamıştır (Kostof, 1991). Dini yapılar, çoğu zaman anıtsal ölçekleri ve simgesel değerleriyle kentsel formun odak noktalarını oluştururken, çevrelerindeki açık alanlar ve kamusal mekânlarla birlikte kentsel morfolojinin yönlendirici unsurları hâline gelmiştir.

Kamusal yapılar ise yönetim, eğitim ve kültür gibi kolektif işlevleri temsil eden tipler olarak, kentteki kamusal mekân hiyerarşisini tanımlar. Bu yapı tipleri, yalnızca işlevsel değil, aynı zamanda temsili ve mekânsal organizasyon açısından da kentsel dokunun biçimlenmesinde etkili olmuştur. Bu yönüyle mimari tipoloji, farklı yapı türleri aracılığıyla kentsel morfolojinin hem fiziksel hem de anlam katmanlarını üretmektedir.

Konut yapı tipleri, yalnızca barınma ihtiyacına yanıt veren mekânsal çözümler değil, aynı zamanda toplumsal örgütlenmenin ve gündelik yaşam pratiklerinin mekâna yansımış hâlidir. Rapoport'a (1969) göre konut tipolojileri, kültürel değerler, aile yapısı ve sosyal etkileşim biçimleri tarafından belirlenmekte; bu nedenle farklı coğrafyalarda benzer iklim koşullarına rağmen farklı konut tipleri ortaya çıkabilmektedir. Bu durum, konut tiplerinin kentsel morfoloji üzerindeki etkisinin yalnızca fiziksel değil, sosyo-kültürel bir boyuta da sahip olduğunu göstermektedir.

Ticaret yapıları ise kentte ekonomik faaliyetlerin mekânsal örgütlenmesini temsil eden tipler olarak, tarihsel olarak merkezîyetçi bir eğilim göstermiştir. Jacobs (1961), ticari yapı tiplerinin sokak yaşamını canlandıran ve kentsel çeşitliliği besleyen temel unsurlar olduğunu vurgulamaktadır. Özellikle zemin katta ticaret, üst katlarda konut ya da ofis kullanımının görüldüğü karma tipolojiler, kentsel yoğunluk ve süreklilik açısından morfolojik bir

denge üretmiştir. Bu tipler, kentsel dokunun geçirgenliğini ve kamusal mekân kullanımını artırarak sokak-meydan ilişkisini güçlendirmiştir.

Dini yapı tipleri, kentsel mekânda yalnızca ibadet işleviyle değil, simgesel ve yönlendirici rolleriyle de öne çıkmaktadır. Eliade'ye (1959) göre kutsal yapılar, kent içinde anlam merkezleri oluşturarak mekânsal hiyerarşi yaratır. Camiler, kiliseler, sinagoglar ve tapınaklar; çevrelerindeki açık alanlar, avlular ve meydanlarla birlikte kentsel morfolojide odak noktaları üretmiştir. Bu yapı tiplerinin konumlanması, sokak ağlarının yönlenmesini ve kamusal mekânların dağılımını doğrudan etkilemiştir.

Kamusal yapı tipleri (yönetim binaları, eğitim yapıları, kültür ve sanat yapıları) ise kolektif yaşamın kurumsal temsilcileri olarak kentsel formun düzenlenmesinde kritik bir rol üstlenir. Madanipour'a (2003) göre bu yapılar, kamusal alanlarla kurdukları mekânsal ilişkiler aracılığıyla kentsel kamusal alanın fiziksel altyapısını oluşturur. Kamusal yapıların ölçeği, cephe düzeni ve konumlanması, çevresindeki yapı tiplerinin biçimlenmesini etkileyerek tipolojik bir hiyerarşi üretir. Bu yönüyle kamusal yapı tipleri, mimari tipoloji ile kentsel morfoloji arasındaki karşılıklı üretim sürecinin en görünür aktörlerinden biridir.

2.2 Kentsel Morfoloji Kavramı

Kentsel morfoloji oldukça geniş kapsamlı bir kavram olmak ile beraber birçok bileşeni kapsamaktadır. Bu nedenle ilk olarak morfoloji terimini açıklayarak bu kavramın kentsel doku da ki tanımına gelinmiştir. Daha sonra kentsel dokunun morfolojik bileşenleri açıklanmıştır.

2.2.1 Morfoloji Nedir?

“Morfoloji” kavramı, köken olarak Yunanca morphé (biçim) ve logos (bilim) sözcüklerinden türemiş olup, bir varlığın biçimsel yapısını, bu yapının bileşenlerini ve zaman içindeki dönüşümünü inceleyen bir yaklaşımı ifade eder. Mimarlık ve şehircilik bağlamında morfoloji, fiziksel çevrenin yalnızca mevcut durumunu betimlemekle kalmaz; biçimlerin nasıl ortaya çıktığını, hangi süreçlerden geçerek dönüştüğünü ve hangi ilişkiler ağı içinde varlığını sürdürdüğünü anlamayı amaçlar (Conzen, 1960). Bu yönüyle morfoloji, mekânın tarihsel ve yapısal okumasını mümkün kılan analitik bir araçtır.

Kentsel morfoloji, kentlerin fiziksel formunu oluşturan temel bileşenlerin—parsel, yapı, ada, sokak ağı ve açık alanlar—birbirleriyle olan ilişkilerini ve bu ilişkilerin tarihsel süreç içindeki evrimini inceleyen disiplinler arası bir çalışma alanıdır. M. R. G. Conzen'in çalışmaları, kenti plan birimi, parsel düzeni ve yapı dokusu gibi öğeler üzerinden ele alarak, katmanlı ve sürekli dönüşen bir yapı olarak okunmasını sağlayan sistematik bir analiz çerçevesi sunmuştur (Conzen, 1960).

İtalyan tipomorfolojik ekol, kentsel morfolojiyi mimari tipolojiyle birlikte ele alarak, yapı tiplerinin kentsel formun oluşumundaki belirleyici rolünü vurgulamaktadır. Muratori ve onu izleyen araştırmacılara göre kentsel doku, bireysel tasarım kararlarının toplamı değil, tarihsel olarak gelişen yapı tiplerinin kolektif bir sonucudur (Caniggia & Maffei, 2001). Bu yaklaşım, kentsel morfolojinin yalnızca plan ölçeğinde değil, yapı ölçeğinden başlayarak okunması gerektiğini savunur ve tipoloji ile morfoloji arasındaki sürekliliği görünür kılar.

Kentsel morfoloji aynı zamanda sosyal, ekonomik ve kültürel süreçlerin mekâna yansımalarını inceleyen bir analiz aracı olarak da tanımlanabilir. Whitehand (2001), kentsel formun yalnızca fiziksel bileşenler üzerinden değil; planlama kararları, mülkiyet yapısı ve kullanım biçimleriyle birlikte ele alınması gerektiğini belirtmektedir. Bu nedenle kentsel morfoloji, kentin hem maddi hem de işlevsel boyutlarını kapsayan bütüncül bir okuma sunar ve özellikle dönüşüm, koruma ve tasarım süreçlerinde mekânsal sürekliliğin anlaşılması açısından önem taşır.

Moudon (1997), kentsel morfolojiyi kent formunun oluşumunu, dönüşümünü ve organizasyon ilkelerini açıklayan bir çerçeve olarak tanımlarken, bu alanın nitel ve nicel analiz yöntemlerini birlikte kullanabilme potansiyeline dikkat çekmektedir. Bu bağlamda kentsel morfoloji, yalnızca geçmişin okunmasına değil, gelecekteki mekânsal müdahalelerin daha bilinçli biçimde yönlendirilmesine de katkı sağlayan analitik bir araç olarak ele alınmaktadır.

Güncel literatürde kentsel morfoloji; mimarlık, şehircilik, coğrafya ve tarih gibi disiplinlerin kesişiminde konumlanan çok katmanlı bir alan olarak değerlendirilmektedir (Larkham, 2024; Oliveira & Porta, 2025; Çalışkan, 2023, 2025). Son dönemde kentsel morfoloji çalışmaları, yalnızca betimleyici okumaların ötesine geçerek nicel–nitel yöntemleri birlikte kullanan daha sistematik yaklaşımlara yönelmektedir (Oliveira & Porta, 2025). Alanın tartışma gündeminde, kentsel biçimin geleceğine dönük olarak yöntemsel genişleme ve araştırma hattının yeniden tanımlanması öne çıkmakta; bu da morfolojinin planlama ve tasarımla ilişkisini güçlendirmektedir (Larkham, 2024). Ayrıca güncel çalışmalar, morfolojik çözümlemeyi konut tipolojileri ve süreklilik/kopuş gibi tarihsel katmanlarla ilişkilendirerek dönüşüm süreçlerini daha okunur hale getirmektedir (Çalışkan, 2023). Bunun yanında, parsel/plot temelli yaklaşımlar ve parametreleştirme gibi araçlar, morfolojik bilginin tasarım ve kontrol mekanizmalarına aktarılmasını mümkün kılan yeni bir hat oluşturmaktadır (Çalışkan, 2025).

2.2.2 Kent Formunun Bileşenleri (Parsel, Ada, Sokak, Meydan)

Kentsel form, kentin fiziksel yapısını oluşturan temel mekânsal bileşenlerin belirli bir düzen ve ilişki sistemi içinde bir araya gelmesiyle ortaya çıkar. Kentsel morfoloji literatüründe bu bileşenler genellikle parsel, yapı adası, sokak ağı ve kamusal açık alanlar (meydanlar) üzerinden tanımlanmaktadır. Bu bileşenler, yalnızca tek tek ele alındığında değil, birbirleriyle kurdukları ilişkiler çerçevesinde anlam kazanmaktadır (Conzen, 1960; Moudon, 1997). Kent formunun okunabilirliği ve sürekliliği, bu temel birimlerin tarihsel süreç içinde nasıl üretildiği ve dönüştüğü ile doğrudan ilişkilidir.

Parsel

Parsel, kentsel morfolojinin en küçük ve en temel birimi olarak kabul edilir. Mülkiyet ilişkilerini yansıtan bu birim, yapı tiplerinin yerleşimini, yapı yoğunluğunu ve cephe düzenini doğrudan etkilemektedir. Conzenyen yaklaşıma göre parsel yapısı, kentsel dokunun tarihsel sürekliliğini taşıyan en dirençli bileşenlerden biridir (Conzen, 1960). Parsel sınırları çoğu zaman yapıların ömründen daha uzun süre korunmakta ve kentsel dönüşüm süreçlerinde bile morfolojik izlerini sürdürmektedir. Parsel boyutları ve biçimleri, yapı tipolojilerinin oluşumunda belirleyici rol oynar. Dar ve derin parseller sıra ev tiplerini teşvik ederken, geniş parseller avlulu ya da blok düzenli yapı tiplerinin gelişmesine olanak tanımaktadır (Caniggia & Maffei, 2001).

Ada (Yapı Adası)

Yapı adası, parsellerin bir araya gelerek oluşturduğu ve genellikle sokaklarla çevrili mekânsal birimdir. Ada, tekil yapıdan kentsel dokuya geçişte ara bir ölçek sunar ve yapı dizilimleri aracılığıyla kentsel formun karakterini belirler (Kropf, 1996). Ada içindeki parsel düzeni, yapıların konumlanması ve boşluk–doluluk ilişkileri, kentsel yoğunluğun ve geçirgenliğin oluşumunda etkilidir.

Tarihsel kentlerde yapı adaları genellikle heterojen bir yapıya sahipken, modern planlama anlayışında daha homojen ve büyük ölçekli adalar yaygınlaşmıştır. Bu dönüşüm, kentsel morfolojide süreklilikten kopuşlara ve tipolojik çeşitliliğin azalmasına yol açmıştır (Panerai et al., 2004).

Sokak

Sokak, yapı adalarını birbirine bağlayan ve kentsel hareketliliği sağlayan temel kamusal mekândır. Ancak morfolojik açıdan sokak, yalnızca bir ulaşım elemanı değil; yapı cepheleri, parsel sınırları ve kamusal yaşamın etkileşimiyle biçimlenen bir mekânsal organizasyondur (Jacobs, 1961). Sokak

genişliği, yönelimi ve sürekliliği, yapı tiplerinin cephe düzenini ve kullanım biçimlerini doğrudan etkilemektedir.

Kentsel morfoloji literatüründe sokak ağı, kentin yapısal iskeleti olarak tanımlanmakta ve organik ya da grid sistemler (Şekil 1) gibi farklı örüntüler üzerinden incelenmektedir (Marshall, 2005). Sokak formu, yapı tipolojilerinin gelişiminde yönlendirici bir rol oynarken, aynı zamanda kentsel dokunun algılanabilirliğini de belirlemektedir.

Şekil 1. Organik ve grid sokak ağlarının tipolojik etkilerini gösteren diyagram. Organik sokak ağı, düzensiz yapısı ile parsel çeşitliliği ve yaya ölçeğinde güçlü mekânsal algı üretir. Grid sokak ağı ise düzenli ve ölçülebilir yapısı sayesinde standartlaştırmış parseller ve planlı kentsel büyüme sağlar.

Meydan

Meydanlar, kentsel form içinde sokakların genişleyerek oluşturduğu düğüm noktaları olarak tanımlanabilir. Meydan, çevresindeki yapı tipleriyle birlikte anlam kazanan, kentsel kamusalılığın yoğunlaştığı bir mekânsal bileşendir (Kostof, 1992). Morfolojik açıdan meydanlar, yapı cepheleri tarafından tanımlanan bir boşluk olarak, doluluk–boşluk ilişkisini en açık biçimde ortaya koyar.

Tarihsel kentlerde meydanlar genellikle dini, ticari veya yönetsel yapı tipleriyle birlikte gelişmiş ve kentsel hiyerarşinin odak noktaları hâline gelmiştir. Bu durum, mimari tipoloji ile kentsel morfoloji arasındaki karşılıklı üretim ilişkisinin meydan ölçeğinde açıkça gözlemlenmesini sağlamaktadır (Madanipour, 2003).

2.2.3 Tarihsel ve Mekânsal Katmanlaşma

Tarihsel ve mekânsal katmanlaşma, kentsel formun zaman içinde ardışık müdahalelerle oluşmasını ve bu müdahalelerin mekânda üst üste binerek okunabilir izler bırakmasını ifade eder. Kentsel morfoloji yaklaşımında kent, tek bir dönemin ürünü olan sabit bir yapı olarak değil; farklı dönemlere ait plan kararları, yapı tipleri ve kullanım biçimlerinin birikimiyle şekillenen

çok katmanlı bir sistem olarak ele alınır (Conzen, 1960). Bu katmanlar, kentin fiziksel dokusunda süreklilik ve değişimi birlikte barındırır.

Conzenyen gelenekte tarihsel katmanlaşma, plan birimleri, parsel dokusu ve yapılaşma örüntüleri üzerinden okunur. Conzen'e (1960) göre sokak ağları ve parsel sınırları, yapıların yenilenmesine rağmen uzun süre varlığını koruyan morfolojik kalıntılardır. Bu nedenle farklı dönemlere ait yapı tipleri ortadan kalksa bile, kentsel formun temel iskeleti çoğu zaman sürekliliğini sürdürür.

İtalyan tipomorfolojik yaklaşım ise katmanlaşmayı mimari tiplerin evrimi üzerinden ele alır. Muratori ve izleyicilerine göre kent, temel yapı tiplerinin zaman içinde dönüşmesiyle gelişir; bu dönüşüm ani kopuşlardan ziyade kademeli uyarlamalar yoluyla gerçekleşir (Caniggia & Maffei, 2001). Her yeni yapı, önceki tipolojik düzenin izlerini taşıyarak kentsel dokunun tarihsel sürekliliğini güçlendirir.

Mekânsal katmanlaşma yalnızca fiziksel biçimle sınırlı değildir; işlevler ve kullanım biçimleri de zaman içinde üst üste binerek kentsel belleği oluşturur. Aynı yapı ya da alan, farklı dönemlerde farklı işlevler üstlenebilir. Whitehand (2001), bu durumu kentsel morfolojinin zamansal derinliği olarak tanımlar ve mekânsal biçimlerin tarihsel bağlamdan koparılarak okunamayacağını vurgular. Bu yaklaşım, özellikle tarihi kent merkezlerinde koruma ve yenileme süreçleri açısından önemlidir.

Modern planlama ve kentsel dönüşüm uygulamalarıyla birlikte tarihsel ve mekânsal katmanlaşma daha karmaşık bir hâl almıştır. Büyük ölçekli parsel birleştirmeleri, yeni ulaşım aksları ve planlı müdahaleler, mevcut morfolojik katmanları kısmen silikleştirebilmekte veya kopuşlara yol açabilmektedir (Panerai et al., 2004). Bu durum, kentsel dokunun okunabilirliğini ve tipolojik sürekliliğini zayıflatabilmektedir.

Güncel literatürde katmanlaşma, yalnızca geçmişin analizi için değil, geleceğe yönelik planlama ve tasarım kararlarının yönlendirilmesi için de kullanılan bir araçtır. Moudon'a (1997) göre katmanlı okuma, yeni müdahalelerin mevcut dokuya nasıl eklemlenebileceğini anlamaya yardımcı olur. Bu bağlamda tarihsel ve mekânsal katmanlaşma, mimari tipoloji ile kentsel morfoloji arasındaki karşılıklı üretim ilişkisinin zaman boyutunu görünür kılar.

2.3 Tipoloji–Morfoloji İlişkisine Yaklaşımlar

Mimari tipoloji ile kentsel morfoloji arasındaki ilişki, kentsel mekânın oluşumu ve dönüşümünü açıklamaya yönelik temel kuramsal tartışmalardan biridir. Literatürde, yapı ölçeği ile kentsel ölçek arasındaki bu ilişki; kimi

yaklaşımlarda mimari tiplerden kentsel forma doğru, kimi yaklaşımlarda kentsel formdan mimari tipe doğru, kimi durumlarda ise iki yönlü ve bütüncül bir süreç olarak ele alınmaktadır. Bu çerçeveler, kentsel formun yalnızca fiziksel bir sonuç değil, tarihsel ve toplumsal süreçlerin mekânsal bir ifadesi olduğunu ortaya koymaktadır.

Bu bölümde, tipoloji–morfoloji ilişkisini ele alan başlıca yaklaşımlar; yapı tiplerini merkeze alan, kentsel formu belirleyici kabul eden ve bu iki kavramı karşılıklı bir üretim süreci olarak değerlendiren yaklaşımlar şeklinde sınıflandırılarak incelenmektedir. Bu sınıflandırma, kentsel dokuda süreklilik ve dönüşüm ilişkilerinin anlaşılmasına katkı sağlamayı ve sonraki bölümlerde yapılacak tartışmalar için analitik bir zemin oluşturmayı amaçlamaktadır.

2.3.1 Tip-Merkezli Yaklaşımlar

Tip-merkezli yaklaşımlar, kentsel formun oluşumunda mimari tipolojiyi belirleyici temel unsur olarak ele almaktadır. Bu yaklaşıma göre kent, tekil tasarım kararlarının rastlantısal bir toplamı değil; belirli yapı tiplerinin zaman içinde tekrar edilmesi ve dönüşmesiyle oluşan bir mekânsal bütündür. Aldo Rossi'nin çalışmaları, tip kavramını mimarlığın temel analitik aracı olarak konumlandırmış ve kentsel formun sürekliliğini sağlayan ana unsurun mimari tipler olduğunu vurgulamıştır (Rossi, 1982). Rossi'ye göre tip, tarihsel belleği taşıyan ve kentsel mekânda kalıcılığı mümkün kılan bir yapı taşıdır.

İtalyan tipolojik gelenek içinde yer alan bu yaklaşım, yapı tiplerini yalnızca biçimsel şemalar olarak değil, toplumsal ve tarihsel koşulların ürünü olarak değerlendirmektedir. Vidler (1977), tipolojiyi modern mimarlığın rasyonel üretim süreçleriyle ilişkilendirirken, tip-merkezli düşüncenin kent ölçeğinde tutarlılık ve süreklilik sağlama potansiyeline dikkat çekmiştir. Bu bağlamda tip-merkezli yaklaşımlar, kentsel morfolojiyi mimari tiplerin türevi olarak ele almakta ve kentsel dokunun anlaşılmasını yapı ölçeğinden başlatmaktadır.

2.3.2 Morfoloji-Merkezli Yaklaşımlar

Morfoloji-merkezli yaklaşımlar ise kentsel formu, mimari tiplerin üzerinde konumlandığı belirleyici bir çerçeve olarak ele almakta ve yapı tiplerinin kentsel bağlam tarafından şekillendirildiğini savunmaktadır. Bu yaklaşımın en önemli temsilcilerinden biri olan M. R. G. Conzen, kentsel morfolojiyi sokak ağı, parsel düzeni ve yapı dokusu gibi bileşenler üzerinden analiz etmiş ve bu bileşenlerin tarihsel sürekliliğine vurgu yapmıştır (Conzen, 1960). Conzenyen yaklaşımda mimari tipler, kentsel plan birimlerinin içinde yer alan ve bu birimler tarafından sınırlandırılan unsurlar olarak değerlendirilir.

Bu perspektife göre kentsel morfoloji, mimari üretimi yönlendiren bir üst yapı niteliğindedir. Whitehand (2001), yapıların değişmesine rağmen sokak ve parsel dokusunun büyük ölçüde korunmasının, mimari tiplerin kentsel form tarafından belirlendiğini gösterdiğini ileri sürmektedir. Dolayısıyla morfoloji-merkezli yaklaşımlar, kentsel dokunun zamansal direncini ve planlama kararlarının uzun vadeli etkilerini anlamaya odaklanmakta; mimari tipolojiyi bu daha geniş mekânsal sistemin bir bileşeni olarak konumlandırmaktadır.

2.3.3 Bütüncül Yaklaşımlar

Bütüncül yaklaşımlar, tipoloji ve morfolojiyi birbirinden bağımsız ya da hiyerarşik olarak değil, karşılıklı etkileşim içinde üretilen süreçler olarak ele almaktadır. Bu yaklaşım, mimari tiplerin kentsel formu şekillendirdiği kadar, kentsel morfolojinin de mimari tiplerin evrimini yönlendirdiğini savunur. Muratori ve izleyicileri tarafından geliştirilen tipomorfolojik yaklaşım, bu bütüncül bakışın en önemli örneklerinden biridir (Caniggia & Maffei, 2001). Bu yaklaşımda kent, yapı tiplerinden başlayarak parsel, ada ve sokak ölçeklerine uzanan süreklilik içinde okunmaktadır.

Moudon (1997), entegratif yaklaşımların kentsel morfolojiyi disiplinler arası bir alan hâline getirdiğini ve mimarlık ile şehircilik arasındaki kopukluğu aşma potansiyeline sahip olduğunu belirtmektedir. Bu çerçevede tipoloji ve morfoloji, kentsel mekânın farklı ölçeklerde eş zamanlı olarak üretildiği bir sistemin bileşenleri olarak değerlendirilir. Bütüncül yaklaşımlar, özellikle koruma, kentsel tasarım ve dönüşüm süreçlerinde, mevcut dokuya uyumlu ve süreklilik gözetan müdahalelerin geliştirilmesine olanak tanımaktadır.

3 Mimari Tipolojinin Kentsel Morfolojiyi Biçimlendirmesi

Mimari tipoloji, yalnızca tekil yapıların biçimsel ve işlevsel özelliklerini tanımlayan bir kavram değil; kentsel formun oluşumunda etkin bir üretim mekanizmasıdır. Yapı tiplerinin parsel, ada ve sokak ölçeklerinde tekrar edilmesi, kentsel dokunun karakterini ve kentsel morfolojinin temel örüntülerini belirlemektedir. Bu bağlamda kentsel form, rastlantısal yapılaşma süreçlerinin değil, belirli mimari tiplerin zaman içinde çoğalması ve dönüşmesiyle oluşan tutarlı bir mekânsal sistem olarak değerlendirilebilir (Rossi, 1982).

Yapı tiplerinin morfoloji üzerindeki etkisi öncelikle parsel ölçeğinde ortaya çıkar. Belirli yapı tipleri, parsel boyutlarını ve yerleşim biçimlerini etkileyerek yapı yoğunluğu ve cephe sürekliliği gibi morfolojik özellikleri şekillendirir. Caniggia ve Maffei'ye (2001) göre yapı tipleri parsel düzeniyle birlikte evrimleşir ve bu birliktelik, kentsel dokunun sürekliliğini sağlayan temel unsurlardan biridir.

Ada ölçeğinde, benzer yapı tiplerinin oluşturduğu dizilimler, boşluk–doluluk ilişkileri ve geçirgenlik modelleri üretir. Panerai ve arkadaşları (2004), geleneksel kentlerde yapı adalarının, tekrar eden yapı tipleri sayesinde tanımlı ve okunabilir mekânsal birimler hâline geldiğini vurgulamaktadır. Buna karşılık modern dönemde tipolojik sürekliliğin zayıflaması, parçalanmış ve homojenliğini yitirmiş morfolojik yapılar ortaya çıkarmıştır.

Sokak ölçeğinde mimari tipoloji, cephe organizasyonu, kat sayısı ve giriş düzenleri aracılığıyla sokak formunu doğrudan etkilemektedir. Jacobs’a (1961) göre sokak yaşamının sürekliliği, yapı tiplerinin sokakla kurduğu doğrudan ilişkiyle mümkündür. Bu nedenle sokak, yalnızca bir ulaşım aksı değil, yapı tiplerinin mekânsal mantığıyla biçimlenen bir kamusal mekândır.

Meydan ölçeğinde ise mimari tipolojinin etkisi daha bütüncül biçimde görülür. Dini, ticari ve kamusal yapı tipleri, meydanların mekânsal çerçevesini ve kullanım karakterini belirlemekte; bu yapıların konumlanması ve ölçeği meydanın formunu şekillendirmektedir (Kostof, 1992).

Sonuç olarak mimari tipoloji, kentsel morfolojiyi biçimlendiren pasif bir unsur değil; kentsel formun üretiminde aktif ve yönlendirici bir bileşendir. Yapı tiplerinin sürekliliği kentsel dokunun okunabilirliğini ve kimliğini güçlendirirken, tipolojik kopuşlar morfolojik parçalanmaya yol açabilmektedir. Bu ilişkinin anlaşılması, kentsel tasarım ve planlama süreçleri açısından temel bir öneme sahiptir.

3.1 Yapı Tiplerinin Parsel ve Ada Ölçeğine Etkisi

Yapı tipleri, kentsel morfolojinin oluşumunda en doğrudan etkisini parsel ve ada ölçeğinde göstermektedir. Mimari tipoloji, yapıların yalnızca biçimsel özelliklerini değil, parsel üzerindeki yerleşim mantığını, yapı–boşluk ilişkisini ve ada içindeki dizilim biçimlerini de belirlemektedir. Bu nedenle parsel ve ada ölçeği, mimari tipolojinin kentsel forma nasıl dönüştüğünün okunabildiği temel ara ölçekler olarak değerlendirilmektedir (Caniggia & Maffei, 2001; Moudon, 1997).

3.1.1 Parsel Boyutu ve Yapı Yerleşimi

Parsel boyutu ve biçimi, yapı tiplerinin oluşumunda ve kentsel morfolojinin biçimlenmesinde belirleyici bir etkidir. Dar ve derin parseller, tarihsel olarak sıra ev ve bitişik nizam gibi cephe sürekliliğine dayalı yapı tiplerini teşvik ederken; geniş parseller ayrık nizam, avlulu ya da blok düzenli yapı tiplerine olanak sağlamıştır (Conzen, 1960). Bu durum, parsel yapısının mimari tipoloji üzerinde yönlendirici ve sınırlayıcı bir çerçeve sunduğunu göstermektedir. Tipomorfolojik yaklaşıma göre yapı tipleri parsel üzerinde rastlantısal değil, belirli bir yerleşim mantığına göre evrimleşir. Caniggia

ve Maffei (2001), yapı tiplerinin parsel sınırlarıyla birlikte geliştiğini ve bu ilişkinin kentsel dokunun sürekliliğini sağladığını vurgulamaktadır. Yapının parsel üzerindeki konumu, yapı derinliği ve cephe genişliği; sokak formu ve yapı yoğunluğu üzerinde doğrudan etkilidir. Parsel ölçeğinde yapı tiplerinin sürekliliği, kentsel dokuda okunabilirlik ve mekânsal düzen üretirken; parsel birleştirme ya da bölünmeleri yoluyla bu sürekliliğin bozulması, morfolojik kopuşlara yol açabilmektedir (Whitehand, 2001). Bu bağlamda parsel, mimari tipoloji ile kentsel morfoloji arasındaki ilişkinin en kalıcı bileşenlerinden biri olarak değerlendirilmektedir.

3.1.2 Ada İçi Yapı Dizilimleri

Ada ölçeğinde yapı dizilimleri, parsel düzeyindeki tipolojik kararların kolektif bir sonucu olarak ortaya çıkar. Benzer yapı tiplerinin bir ada içinde tekrar edilmesi, kentsel dokuda belirli bir yoğunluk, ritim ve boşluk–doluluk dengesi üretir. Panerai ve arkadaşları (2004), ada ölçeğini kentsel morfolojinin en kritik analiz birimlerinden biri olarak tanımlamakta ve yapı dizilimlerinin kentsel formun karakterini belirlediğini vurgulamaktadır.

Geleneksel kent dokularında ada içi yapı dizilimleri genellikle heterojen bir yapı sergilerken, modern planlama anlayışında homojen blok düzenleri ve tek tip yapılaşma yaygınlaşmıştır. Bu durum, tipolojik çeşitliliğin azalmasına ve kentsel morfolojinin tekdüzeleşmesine yol açmıştır (Kropf, 1996).

Ada içi yapı dizilimleri yalnızca fiziksel yoğunluğu değil, kentsel geçirgenliği ve kamusal–özel mekân ilişkilerini de belirler. Yapıların ada içindeki konumlanışı; iç avluların oluşumu, yarı kamusal alanların tanımlanması ve sokakla kurulan ilişkiler üzerinden kentsel yaşamın niteliğini etkiler. Bu yönüyle ada ölçeği, mimari tipolojinin kentsel morfolojiye dönüştüğü en somut mekânsal düzlemlerden biridir.

3.2 Sokak ve Meydan Formunun Tipolojiyle İlişkisi

Sokak ve meydanlar, kentsel morfolojinin en görünür ve kamusal bileşenleri olarak, mimari tipoloji ile doğrudan ve sürekli bir etkileşim içindedir. Yapı tiplerinin cephe düzeni, kat sayısı, giriş organizasyonu ve kullanım biçimleri; sokak ve meydanların ölçeğini, mekânsal tanımını ve kullanım karakterini belirlemektedir. Bu bağlamda sokak ve meydan formu, yalnızca planlama kararlarının sonucu değil, aynı zamanda yapı tiplerinin tekrarı ve sürekliliğiyle biçimlenen mekânsal ürünler olarak değerlendirilmelidir (Kostof, 1992; Panerai et al., 2004).

3.2.1 Sokak Genişliği–Cephe İlişkisi

Sokak genişliği ile yapı cepheleri arasındaki ilişki, kentsel mekânın algılanabilirliği ve ölçeği açısından temel bir morfolojik parametredir. Mimari

tipoloji, yapıların cephe genişliği, kat yüksekliği ve cephe ritmi aracılığıyla sokak kesitini doğrudan şekillendirir. Dar sokaklarda gelişen bitişik nizam yapı tipleri, güçlü bir cephe sürekliliği ve mekânsal bütünlük üretirken; geniş sokaklarda konumlanan ayrık nizam ya da blok tipleri, daha zayıf mekânsal tanımlar ortaya koymaktadır (Jacobs, 1961).

Kentsel morfoloji literatüründe sokak, çoğu zaman cephelerle tanımlanan bir “mekânsal kesit” olarak ele alınır. Marshall (2005), sokak genişliği ile yapı yüksekliği arasındaki oranın, sokak mekânının algısal niteliğini belirlediğini vurgulamaktadır. Bu oran, doğrudan yapı tiplerinin kat sayısı ve cephe organizasyonu ile ilişkilidir. Yapı tiplerinin sürekliliği bozulduğunda, sokak mekânında ölçek kaybı ve mekânsal parçalanma ortaya çıkabilmektedir.

Ayrıca yapı tiplerinin zemin kat kullanımları (ticaret, konut, karma kullanım), sokak mekânının kamusalılık derecesini ve canlılığını belirleyen önemli bir faktördür. Jacobs (1961), sokak yaşamının sürekliliğini sağlayan en önemli unsurun, yapı tiplerinin sokakla kurduğu doğrudan ve aktif ilişki olduğunu belirtmektedir. Bu durum, mimari tipolojinin sokak formu üzerindeki etkisinin yalnızca fiziksel değil, işlevsel ve sosyal boyutlar da içerdiğini göstermektedir.

3.2.2 Meydanı Tanımlayan Yapı Tipleri

Meydanlar, kentsel morfoloji içinde sokakların genişleyerek oluşturduğu düğüm noktaları olmakla birlikte, esas mekânsal tanımlarını çevrelerindeki yapı tiplerinden almaktadır. Dini, kamusal ve ticari yapı tipleri, meydanların biçimini, ölçeğini ve simgesel değerini belirleyen temel unsurlar olarak öne çıkar (Kostof, 1992). Bu yapı tipleri, meydanı yalnızca bir boşluk olarak değil, çevresi tanımlanmış bir kentsel mekân olarak okunabilir kılar.

Tarihsel kentlerde meydanlar çoğu zaman anıtsal yapı tipleriyle birlikte gelişmiş ve kentsel hiyerarşinin merkezinde yer almıştır. Kilise, cami, belediye binası, saray ya da ticaret yapıları gibi tipler, meydanın mekânsal sınırlarını ve odak noktalarını oluşturmuştur (Madanipour, 2003). Bu durum, mimari tipolojinin meydan ölçeğinde kentsel morfolojiyi yönlendiren güçlü bir araç olduğunu göstermektedir. Modern ve çağdaş kentlerde ise meydan formunun tipolojiyle ilişkisi daha parçalı bir yapı sergilemektedir. Tekil ve ölçek olarak kopuk yapı tiplerinin meydan çevresinde konumlanması, mekânsal tanımın zayıflamasına ve meydanın bir geçiş alanına dönüşmesine yol açabilmektedir (Panerai et al., 2004). Bu bağlamda meydanların morfolojik niteliği, çevresindeki yapı tiplerinin sürekliliği ve uyumu ile doğrudan ilişkilidir.

Sonuç olarak sokak ve meydan formu, mimari tipolojinin kentsel morfoloji üzerindeki etkisinin en açık biçimde gözlemlendiği mekânsal düzlemleri oluşturmaktadır. Yapı tiplerinin cephe düzeni, ölçeği ve işlevi;

sokak ve meydanların hem fiziksel hem de kamusal karakterini belirleyerek, kentsel mekânın bütüncül algısını üretmektedir.

3.3 İşlevsel Tiplerin Kent Formuna Etkisi

İşlevsel tipler, mimari tipolojinin kentsel morfoloji üzerindeki etkisinin en açık biçimde izlenebildiği boyutlardan biridir. Yapıların üstlendiği işlevler; yoğunluk, parsel düzeni, sokak-meydan ilişkileri ve kentsel merkez-çeper ayrımı gibi temel morfolojik özellikleri doğrudan belirlemektedir. Bu bağlamda kent formu, yalnızca yapıların fiziksel diziliminden değil, bu yapıların işlevsel örgütlenmesinden doğan mekânsal sonuçlardan oluşmaktadır (Kostof, 1992; Moudon, 1997).

3.3.1 Konut Alanları

Konut alanları, kentsel dokunun en geniş alan kaplayan ve sürekliliği en yüksek bileşenlerini oluşturmaktadır. Konut tiplerinin parsel boyutları, yapı yoğunluğu ve sokak örgüsüyle birlikte gelişmesi, kentin genel morfolojik karakterini belirler. Geleneksel kentlerde avlulu evler, bitişik nizam ya da sıra ev tipleri; kompakt, tanımlı ve geçirgen bir kent formu üretirken, modern dönemde yaygınlaşan ayrık nizam ve blok konut tipleri daha dağınık ve parçalı morfolojilere yol açmıştır (Panerai et al., 2004).

Konut alanlarının kent formuna etkisi yalnızca fiziksel değil, aynı zamanda sosyo-kültürel bir boyut da taşımaktadır. Rapoport'a (1969) göre konut tipleri, yaşam biçimleri ve kültürel değerlerle doğrudan ilişkilidir; bu nedenle konut alanları, kentte farklı mekânsal örüntüler ve kimlikler üretmektedir. Bu durum, konut tipolojisinin kentsel morfolojinin sürekliliği ve çeşitliliği açısından temel bir rol oynadığını göstermektedir.

3.3.2 Ticaret ve Karma Kullanım

Ticaret yapıları ve karma kullanımlı tipler, kentsel yoğunluğun ve hareketliliğin odaklandığı alanlarda kent formunu belirgin biçimde şekillendirmektedir. Zemin katta ticaret, üst katlarda konut veya ofis kullanımının yer aldığı yapı tipleri; cephe sürekliliği, yaya erişilebilirliği ve sokak canlılığı açısından güçlü morfolojik örüntüler üretmiştir (Jacobs, 1961). Bu tipler, özellikle tarihsel kent merkezlerinde sokak ve meydanların biçimlenmesinde belirleyici olmuştur.

Karma kullanımlı yapı tipleri, farklı işlevlerin mekânsal olarak üst üste gelmesini sağlayarak hem zamansal hem de mekânsal yoğunluğu artırmaktadır. Montgomery (1998), bu tür tiplerin kentsel canlılık ve mekânsal süreklilik açısından kritik olduğunu vurgulamaktadır. Bu bağlamda ticaret ve karma kullanım, kent formunun merkezîleşmesi ve mekânsal hiyerarşisinin oluşmasında temel bir işlevsel motor olarak değerlendirilebilir.

3.3.3 Kamusal ve Anıtsal Yapılar

Kamusal ve anıtsal yapı tipleri, kent formu içinde simgesel ve yönlendirici bir rol üstlenerek mekânsal hiyerarşiyi tanımlayan odak noktaları oluşturur. Yönetim binaları, dini yapılar, eğitim ve kültür yapıları; çevrelerindeki açık alanlar ve meydanlarla birlikte kentsel morfolojinin ana referanslarını meydana getirir (Kostof, 1992). Bu yapıların ölçeği ve konumlanması, sokak ağlarının yönlenmesini ve kamusal mekânların dağılımını doğrudan etkiler.

Madanipour (2003), kamusal yapıların yalnızca işlevsel değil, temsili ve mekânsal bir anlam taşıdığını vurgulamaktadır. Anıtsal yapı tipleri, kent silüetinde ve kentsel algıda merkezi roller üstlenirken, mimari tipoloji ile kentsel morfoloji arasındaki karşılıklı üretim ilişkisinin en görünür örneklerini sunmaktadır. Bu nedenle kamusal ve anıtsal yapılar, kent formunun hem fiziksel hem de simgesel boyutunu şekillendiren temel unsurlar arasında yer almaktadır.

4 Kentsel Morfolojinin Mimari Tipolojiyi Şekillendirmesi

Mimari tipoloji ile kentsel morfoloji arasındaki ilişki tek yönlü değildir; kentsel morfoloji, mimari tiplerin oluşumu, dönüşümü ve sürekliliği üzerinde belirleyici bir çerçeve sunmaktadır. Sokak ağı, parsel yapısı, ada düzeni ve kentsel yoğunluk gibi morfolojik bileşenler, mimari tasarımın gerçekleştiği sınırları tanımlamakta ve yapı tiplerinin evrimini yönlendirmektedir (Conzen, 1960; Whitehand, 2001). Bu nedenle mimari tipler, çoğu zaman soyut tasarım tercihlerinden ziyade mevcut morfolojik koşullara verilen uyulanmış mekânsal yanıtlar olarak ortaya çıkmaktadır.

Bu etki özellikle parsel ve sokak ölçeğinde görünürdür. Parsel boyutları, cephe genişlikleri ve yapılaşma koşulları belirli yapı tiplerini teşvik ederken, bazı tipleri sınırlandırmaktadır. Conzenyen yaklaşıma göre parsel dokusu, kentsel formun en dirençli bileşenlerinden biri olarak mimari tiplerin biçimlenmesinde uzun vadeli bir rol oynamaktadır (Conzen, 1960). Sokak ağı da yapı tiplerinin yönlenmesini, cephe düzenini ve mekânsal organizasyonunu doğrudan etkilemektedir; organik dokular esnek plan şemalarını, grid sistemler ise daha düzenli ve tekrarlanabilir tipleri desteklemektedir (Marshall, 2005).

Ada ölçeğinde kentsel morfoloji, yapı tiplerinin kolektif bir düzen içinde yeniden tanımlanmasına neden olur. Ada içi yapılaşma koşulları, tipolojik çeşitliliği sınırlayabilir ya da teşvik edebilir. Panerai ve arkadaşları (2004), modern planlamayla ortaya çıkan homojen ada düzenlerinin tipolojik çeşitliliği azalttığını; tarihsel dokulardaki parçalı ada yapılarının ise tipolojik evrime daha fazla olanak tanıdığını vurgulamaktadır.

Kentsel morfolojinin tipoloji üzerindeki etkisi yalnızca fiziksel değil, aynı zamanda tarihsel ve kültürel bağlam üzerinden gerçekleşir. Tarihsel dokularda mevcut morfolojik yapı, yeni tiplerin geçmişle ilişki kurmasını zorunlu kılmakta ve tipolojik süreklilik ile uyarlama süreçlerini güçlendirmektedir (Caniggia & Maffei, 2001). Bu bağlamda kentsel morfoloji, mimari tipolojiyi şekillendiren pasif bir arka plan değil; tipolojik üretimin sınırlarını ve yönünü belirleyen aktif bir çerçevedir.

4.1 Sokak Ağı ve Yapı Tipi İlişkisi

Sokak ağı, kentsel morfolojinin temel iskeletini oluşturarak mimari tipolojinin geliştiği mekânsal çerçeveyi tanımlar. Sokakların yönelimi, sürekliliği ve hiyerarşisi; yapıların parsel üzerindeki konumlanışını, cephe düzenini ve mekânsal organizasyonunu doğrudan etkilemektedir. Bu nedenle yapı tipleri, çoğu zaman tekil tasarım kararlarının ürünü olmaktan ziyade, mevcut sokak ağının sunduğu morfolojik koşullara verilen uyarlanmış tepkiler olarak ortaya çıkmaktadır (Conzen, 1960; Marshall, 2005).

4.1.1 Organik ve Grid Sistemler

Organik sokak sistemleri, tarihsel süreç içinde kendiliğinden gelişen, topoğrafya ve mülkiyet yapısıyla uyumlu düzensiz örüntüler sergiler. Bu tür sistemlerde parsel biçimleri değişken olup, yapı tipleri genellikle esnek plan şemaları ve düzensiz cephe hatlarıyla karakterize edilir. Caniggia ve Maffei (2001), organik dokularda gelişen yapı tiplerinin, parsel ve sokak ilişkisine yüksek uyum yeteneği gösterdiğini ve bu durumun tipolojik çeşitliliği artırdığını vurgulamaktadır. Grid sokak sistemleri ise planlı müdahalelerle oluşturulan, düzenli ve tekrarlanabilir bir mekânsal yapı sunar. Bu sistemlerde parseller çoğunlukla benzer boyutlarda olup, yapı tipleri standartlaşmış plan şemaları üzerinden gelişir. Marshall (2005), grid sistemlerin mimari tipolojide tekrarlanabilirliği ve seri üretimi teşvik ettiğini belirtmektedir. Bu durum, kentsel ölçekte düzen ve okunabilirlik sağlarken, tipolojik çeşitliliğin azalmasına da neden olabilmektedir.

4.1.2 Yapı Yönlenmesi ve Cephe Organizasyonu

Sokak ağının yönelimi, yapı tiplerinin cephe organizasyonu ve mekânsal yönlenmesi üzerinde belirleyici bir etkiye sahiptir. Yapılar, sokak hattına paralel ya da açılı konumlanarak, cephe sürekliliği ve sokak mekânının tanımı açısından farklı sonuçlar üretir. Özellikle bitişik nizam yapı tiplerinde, cephelerin sokakla kurduğu doğrudan ilişki, kentsel mekânın algısal bütünlüğünü güçlendirmektedir (Jacobs, 1961).

Cephe organizasyonu, yalnızca biçimsel bir mesele değil, aynı zamanda işlevsel ve sosyal bir bileşendir. Zemin katların aktif kullanımı, girişlerin

konumu ve cephe açıklıklarının ritmi, sokak yaşamını ve kamusal etkileşimi doğrudan etkilemektedir. Kostof (1992), yapı cephelerinin sokak mekânını tanımlayan en önemli morfolojik unsurlardan biri olduğunu vurgulamaktadır.

Sokak ağı ile yapı tipi arasındaki bu karşılıklı ilişki, kentsel morfolojinin mimari tipolojiyi nasıl yönlendirdiğini açıkça ortaya koymaktadır. Yapı tipleri, sokak ağının sunduğu mekânsal sınırlar içinde evrimleşirken, aynı zamanda bu ağın algısal ve işlevsel niteliğini yeniden üretmektedir.

4.2 Parsel Yapısı ve Yapı Tipinin Evrimi

Parsel yapısı, mimari tipolojinin oluşumu ve zaman içindeki evrimi üzerinde belirleyici bir rol oynamaktadır. Kentsel morfoloji literatüründe parsel, yalnızca mülkiyet birimi olarak değil; yapı tiplerinin biçimsel, mekânsal ve işlevsel özelliklerini yönlendiren temel bir morfolojik çerçeve olarak ele alınır. Parsel boyutları, oranları ve sınırları; yapıların yerleşim biçimini, cephe genişliğini ve iç mekân organizasyonunu doğrudan etkileyerek, tipolojik süreklilik veya dönüşüm süreçlerini şekillendirir (Conzen, 1960; Moudon, 1997).

4.2.1 Dar–Derin Parseller

Dar–derin parseller, özellikle tarihsel kent merkezlerinde yaygın olarak görülen ve belirli yapı tiplerinin gelişimini teşvik eden parsel biçimleridir. Bu tür parseller, sınırlı cephe genişliği ve derin yapılaşma gereksinimi nedeniyle sıra ev, bitişik nizam ve avlulu yapı tiplerinin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Conzen (1960), dar–derin parsellerin cephe sürekliliği ve sokak mekânının tanımlanması açısından güçlü bir morfolojik yapı ürettiğini vurgulamaktadır.

Tipomorfolojik yaklaşıma göre dar–derin parseller, yapı tiplerinin iç mekân organizasyonunda ardışık mekân dizilimlerini ve esnek plan şemalarını teşvik etmektedir. Caniggia ve Maffei (2001), bu tür parsellerde gelişen yapı tiplerinin, zaman içinde eklemeler ve uyarlamalar yoluyla evrimleştiğini ve kentsel dokunun tarihsel sürekliliğini taşıdığını belirtmektedir.

Bu parsel yapısının modern planlama müdahaleleriyle ortadan kaldırılması ya da dönüştürülmesi, çoğu zaman tipolojik kopuşlara ve kentsel morfolojide okunabilirliğin azalmasına yol açmaktadır (Whitehand, 2001). Bu nedenle dar–derin parseller, mimari tipolojinin evrimini anlamada kritik bir analitik araç olarak değerlendirilmektedir.

4.2.2 Birleşen veya Bölünen Parseller

Parsellerin birleşmesi veya bölünmesi, yapı tiplerinin dönüşümünde önemli bir rol oynamaktadır. Parsel birleşmeleri, daha büyük ölçekli yapı

tiplerinin—blok yapılar, çok işlevli kompleksler veya büyük konut birimleri—ortaya çıkmasını mümkün kılarken; parsel bölünmeleri, daha küçük ölçekli ve yoğun yapılaşma biçimlerini teşvik etmektedir (Panerai et al., 2004).

Modern kentleşme süreçlerinde yaygınlaşan parsel birleştirmeleri, mimari tipolojide ölçek büyümesine ve standartlaşmaya neden olmuştur. Bu durum, ada ölçeğinde homojenleşmiş yapı dizilimleri ve tipolojik çeşitliliğin azalması gibi morfolojik sonuçlar doğurmuştur (Kropf, 1996). Buna karşılık, parsel bölünmeleri çoğu zaman yoğunluk artışı ve daha karmaşık tipolojik varyasyonlar üretmiştir.

Parsel yapısındaki bu değişimler, mimari tipolojinin yalnızca fiziksel değil, aynı zamanda ekonomik ve planlama politikalarıyla ilişkili olarak evrildiğini göstermektedir. Whitehand (2001), parsel düzenindeki dönüşümlerin kentsel morfolojide uzun vadeli etkiler yarattığını ve yapı tiplerinin bu değişimlere uyum sağlayarak yeniden üretildiğini vurgulamaktadır. Bu bağlamda parsel yapısı, mimari tipolojinin evrimini yönlendiren temel bir morfolojik mekanizma olarak değerlendirilebilir.

4.3 Yoğunluk, Ölçek ve Tipolojik Dönüşüm

Yoğunluk ve ölçek, mimari tipolojinin kentsel morfolojiyle kurduğu ilişkinin temel belirleyicileri arasında yer almaktadır. Yapıların parsel ve ada ölçeğindeki yerleşimi, kat sayısı ve yapı derinliği gibi özellikler, kentsel yoğunluğun nasıl üretildiğini ortaya koyarken; bu yoğunluk düzeyleri de mimari tiplerin dönüşümünü yönlendirmektedir. Bu bağlamda tipolojik dönüşüm, yalnızca biçimsel bir değişim değil, kentsel yoğunluk ve ölçek ilişkilerinin mekânda yeniden örgütlenmesi olarak ele alınmalıdır (Moudon, 1997; Panerai et al., 2004).

4.3.1 Düşük–Orta–Yüksek Yoğunluk

Düşük yoğunluklu kentsel alanlar genellikle ayrıık nizam yapı tipleri, geniş parseller ve sınırlı kat sayılarıyla karakterize edilir. Bu alanlarda yapı tipleri, yatayda gelişen plan şemaları ve sokakla zayıf mekânsal ilişkiler üretir. Marshall’a (2005) göre düşük yoğunluklu morfolojilerde okunabilirlik zayıf, mekânsal süreklilik ise sınırlıdır; bu durum mimari tipolojinin kentsel mekânı tanımlama gücünü azaltmaktadır.

Orta yoğunluklu alanlar, tipolojik süreklilik ve çeşitlilik açısından en dengeli kentsel morfolojileri üretir. Bitişik ya da yarı bitişik yapı tipleri, orta kat yükseklikleri ve düzenli sokak dokuları, hem yatay hem düşey ölçekte tanımlı bir kentsel form ortaya koymaktadır (Jacobs, 1961). Bu yoğunluk düzeyi, mimari tiplerin sokak ve meydanlarla güçlü ilişkiler kurmasına olanak tanıyarak kentsel yaşamın sürekliliğini destekler.

Yüksek yoğunluklu alanlarda ise yapı tipleri, sınırlı alan koşulları ve artan talep nedeniyle dikey yönde gelişmekte; bu durum kentsel morfolojide belirgin ölçek değişimlerine yol açmaktadır. Panerai ve arkadaşları (2004), yüksek yoğunluklu morfolojilerin çoğu zaman ada ölçeğinde bütüncül blok tiplerini teşvik ettiğini ve tipolojik çeşitliliği sınırlayabildiğini vurgulamaktadır. Bu bağlamda yoğunluk artışı, mimari tipolojide hem biçimsel hem de işlevsel dönüşümleri beraberinde getirmektedir.

4.3.2 Kat Sayısı ve Yapı Derinliği

Kat sayısı, mimari tipolojinin kentsel ölçekte algılanan yoğunluk ve ölçek ilişkilerini doğrudan etkileyen temel parametrelerden biridir. Yapı yüksekliği, yalnızca nüfus yoğunluğunu artıran niceliksel bir unsur değil, aynı zamanda sokak kesitini, cephe oranlarını ve kamusal alanın algısal niteliğini belirleyen mekânsal bir bileşendir. Rossi'ye (1982) göre kat sayısındaki artış, mimari tiplerin kent içindeki temsiliyetini güçlendirirken, aynı zamanda kentsel silüet ve mekânsal hiyerarşi üzerinde belirleyici etkiler üretmektedir. Bu nedenle kat sayısı, tipolojik dönüşümün okunmasında kritik bir ölçek göstergesi olarak değerlendirilmelidir.

Yapı derinliği ise mimari tiplerin iç mekân organizasyonu ile parsel ve sokak ilişkisini birlikte tanımlayan bir başka önemli değişkendir. Derin yapı tipleri, özellikle yüksek yoğunluklu alanlarda, ışık, havalandırma ve mekânsal geçirgenlik gibi konularda sınırlılıklar üretirken; sıg yapı derinlikleri, sokakla daha güçlü ilişkiler kurabilen, geçirgen ve okunabilir tipolojilerin ortaya çıkmasına olanak tanımaktadır. Habraken (1998), yapı derinliğinin yalnızca plan şemasıyla değil, kullanıcı davranışları ve mekânsal kontrol düzeyleriyle birlikte ele alınması gerektiğini vurgulamaktadır.

Katsayısı ile yapı derinliği arasındaki ilişki, tipolojik dönüşüm süreçlerinde birlikte değerlendirilmesi gereken bir denge alanı oluşturmaktadır. Düşük katlı ancak derin yapı tipleri yatayda yoğunlaşan morfolojiler üretirken, çok katlı ve sınırlı derinliğe sahip yapı tipleri dikey yoğunlaşmayı teşvik etmektedir. Bu durum, parsel kullanım biçimlerinden sokak ölçeğine kadar uzanan çok katmanlı bir dönüşüm sürecini beraberinde getirmektedir. Moudon (1997) ve Panerai ve arkadaşlarına (2004) göre, kat sayısı ve yapı derinliğinin uyumlu biçimde örgütlenmediği durumlarda tipolojik süreklilik zayıflamakta ve kentsel morfoloji parçalı bir yapı sergilemektedir.

5 Tipoloji ve Morfoloji Arasında Karşılıklı Üretim Modeli

Kat sayısı ve yapı derinliği, mimari tipolojinin kentsel ölçekte algılanan ölçeğini belirleyen temel parametrelerdir. Düşük katlı ve sıg planlı yapılar, sokak ölçeğinde insan ölçeğine yakın mekânsal tanımlar üretirken; yüksek katlı ve derin planlı yapılar sokak mekânında ölçek kopuşlarına yol

açabilmektedir (Kostof, 1992). Tipolojik dönüşüm süreçlerinde kat sayısının artması çoğu zaman yapı derinliğinin de artmasıyla birlikte gerçekleşmekte; bu durum iç mekân organizasyonunu karmaşılaştırırken cephe–sokak ilişkisini zayıflatılabilmektedir. Jacobs (1961), sokak yaşamının sürekliliği açısından yapı derinliği ve zemin kat ilişkilerinin kritik önemine dikkat çekmektedir.

Kentsel morfoloji bağlamında kat sayısı ile yapı derinliği arasındaki denge, tipolojik süreklilik ve kentsel ölçek uyumunun korunması açısından belirleyicidir. Whitehand (2001), ani ölçek değişimlerinin morfolojik sürekliliği zayıflatıldığını ve tipolojik kopuşlara neden olduğunu vurgulamaktadır. Bu nedenle yoğunluk, ölçek ve tipolojik dönüşüm arasındaki ilişki, kentsel tasarım ve planlama süreçlerinde dikkatle ele alınması gereken temel bir mesele olarak öne çıkmaktadır.

5.1 Karşılıklı Etkileşim Mekanizmaları

Mimari tipoloji ile kentsel morfoloji arasındaki ilişki, doğrusal bir neden–sonuç zinciri olarak değil; ölçekler arası, çift yönlü ve zaman içinde tekrar eden bir karşılıklı üretim süreci olarak ele alınmalıdır. Bu süreçte mimari tipler, kentsel formun oluşumuna alt ölçekten katkı sağlarken; kentsel morfoloji de mimari tiplerin gelişimini, uyarlanmasını ve dönüşümünü yönlendiren üst ölçekli bir çerçeve sunmaktadır. Bu bölümde, önceki bölümlerde ayrıntılı olarak tartışılan yapı–parsel–ada–sokak–doku ilişkileri, tekil analizlerin ötesine geçilerek mekanizma temelli bir model içinde bütünleştirilmektedir.

Bu karşılıklı üretim süreci iki ana etkileşim yönü üzerinden açıklanmaktadır:

- (i) alt ölçekten üst ölçeğe etki ve
- (ii) üst ölçekten alt ölçeğe geri besleme.

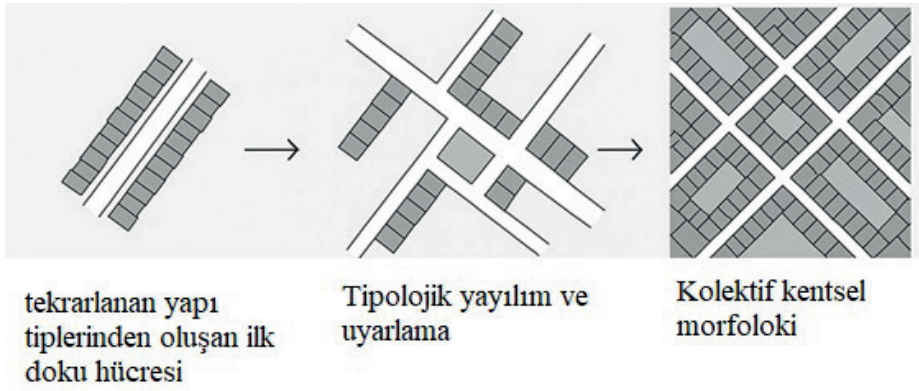
Bu iki yönlü etkileşim, mimari tipoloji ile kentsel morfolojinin eş zamanlı olarak üretildiği döngüsel bir sistemi tanımlamaktadır.

5.2 Alt Ölçekten Üst Ölçeğe Etki

Alt ölçekten üst ölçeğe etki, mimari tiplerin kentsel morfolojinin oluşumunda aktif üretici rol üstlendiği süreci ifade etmektedir. Bu süreç, tekil yapı ölçeğinden başlayarak parsel, ada, sokak ve kentsel doku ölçeğine doğru ilerleyen ardışık bir mekânsal örgütlenme zinciri üzerinden işlemektedir. Yapı tiplerinin parsel üzerindeki yerleşim kararları—yapı derinliği, cephe genişliği, avlu kullanımı, giriş ve dolaşım düzenleri—öncelikle parsel ölçeğinde belirli mekânsal örüntüler üretmektedir.

Ada ölçeğinde tekrar eden yapı tipleri, yapı dizilimleri ve boşluk–doluluk ilişkileri aracılığıyla sokak formunun biçimlenmesine katkı sağlamaktadır. Yapı tiplerinin cephe düzenleri, kat sayıları ve işlevsel dağılımları, sokak mekânının algısal ölçeğini ve sürekliliğini belirlemektedir.

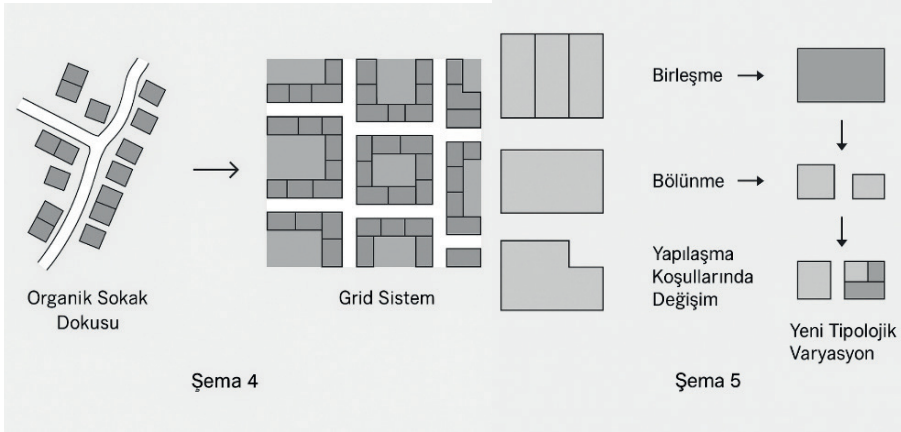
Bu üretim süreci, sokakların ve meydanların birlikte oluşturduğu kentsel dokuda daha belirgin hâle getirmektedir. Tekil yapı tiplerinin zaman içinde çoğalması ve uyarlanması, kentsel dokuda tanımlı örüntüler, ritimler ve mekânsal hiyerarşiler üretmektedir. Şekil 2, yapı tiplerinin tekrarının ve mekânsal yayılımının, bütüncül bir kentsel doku karakterine nasıl dönüştüğünü göstermektedir. Bu bağlamda kentsel morfoloji, tekil tasarım kararlarının toplamı olarak değil, mimari tiplerin sürekliliğine dayalı kolektif bir üretim olarak ortaya çıkmaktadır.

Şekil 2: Yapı tipi tekrarı ve mekânsal yayılım yolu ile kentsel doku oluşumu

5.3 Üst Ölçekten Alt Ölçeğe Geri Besleme

Üst ölçekten alt ölçeğe geri besleme mekanizması, kentsel morfolojinin mimari tipolojiyi yönlendiren ve sınırlandıran rolünü ifade etmektedir. Sokak ağı, parsel düzeni, ada yapısı ve kentsel yoğunluk gibi morfolojik bileşenler, mimari tasarımın gerçekleştiği bağlamı tanımlamakta ve yapı tiplerinin biçimlenişini doğrudan etkilemektedir. Bu bağlamda mimari tipler, çoğu zaman önceden oluşmuş morfolojik yapıya verilen uyarlanmış mekânsal tepkiler olarak ortaya çıkmaktadır. Bu ters yönlü etkileşim, Şekil 3 (sağ)'da sokak ağı ve parsel yapısının yapı yönlenmesi ve cephe organizasyonu üzerindeki etkisi üzerinden açıklanmaktadır. Organik sokak dokularında gelişen yapı tipleri, düzensiz parsel biçimlerine uyum sağlayan esnek plan şemaları üretirken; grid sistemlerde gelişen yapı tipleri, daha düzenli ve tekrarlanabilir mekânsal organizasyonlar sergilemektedir. Bu durum, kentsel morfolojinin mimari tipolojiyi biçimsel olarak da yönlendirdiğini ortaya koymaktadır.

Şekil 3: Soldaki şema sokak ağı ve parsel yapısının yapı yönlendirilmesi ve cephe organizasyonu üzerindeki etkisini göstermektedir. Sağ şema ise Mimari tiplerin parsel birleşmesi, bölünmesi ve yapılaşma koşullarındaki değişimlere bağlı olarak dönüşerek yeni tipolojik varyasyonlar üretme sürecini göstermektedir.

Parsel yapısındaki birleşmeler, bölünmeler ve yapılaşma koşullarındaki değişimler de mimari tipolojinin evriminde güçlü bir geri besleme mekanizması oluşturmaktadır. Şekil 3 (sol), parsel ölçeğinde gerçekleşen bu dönüşümlerin, mevcut yapı tiplerinin nasıl yeniden tanımlandığını ve yeni tipolojik varyasyonların nasıl ortaya çıktığını göstermektedir. Bu süreçte mimari tipler, kentsel morfolojinin sunduğu sınırlar içinde evrilmekte ve bağlamsal uyum yoluyla yeniden üretilmektedir.

5.4 Döngüsel ve Dinamik Bir Üretim Süreci Olarak Tipoloji-Morfoloji İlişkisi

Alt ölçekten üst ölçeğe etki ile üst ölçekten alt ölçeğe geri besleme birlikte ele alındığında, mimari tipoloji ile kentsel morfoloji arasındaki ilişkinin döngüsel ve dinamik bir üretim süreci olduğu açıkça görülmektedir. Yapı tipleri kentsel formu üretirken, ortaya çıkan kentsel morfoloji de yeni tipolojik kararların çerçevesini belirlemektedir. Bu karşılıklı etkileşim, zaman içinde tekrar ederek kentsel mekânın sürekliliğini, dönüşümünü ve katmanlaşmasını mümkün kılmaktadır.

Bu döngüsel ilişki, Şekil 4'de bütüncül bir model olarak sunulmaktadır. Şemada, yapı-parsel-ada-sokak-doku ölçekleri arasında çift yönlü oklarla tanımlanan bir etkileşim sistemi yer almakta; zaman boyutu ise bu etkileşimin sürekli yeniden üretildiğini vurgulayan bir üst katman olarak ele alınmaktadır. Bu yaklaşım, mimari tipoloji ile kentsel morfoloji arasındaki ilişkinin ne yalnızca tip-merkezli ne de yalnızca morfoloji-merkezli olarak açıklanabileceğini; aksine, ölçekler arası ve zamansal bir etkileşim olarak ele alınması gerektiğini ortaya koymaktadır.

Şekil 4: Mimari tipoloji ile kentsel morfoloji arasındaki ilişkiyi, sokak, parsel, ada ve yapı ölçeklerinin zaman içinde karşılıklı etkileşimi üzerinden açıklayan kavramsal şema.

6 Sonuç ve Değerlendirme: Tipoloji–Morfoloji İlişkisinin Kavramsal Okuması

Bu bölüm, mimari tipoloji ile kentsel morfoloji arasındaki ilişkinin tek yönlü bir etki alanı olarak değil, kentsel mekânın zaman içinde oluşumunu açıklayan karşılıklı ve çok ölçekli bir süreç olarak ele alınması gerektiğini ortaya koymuştur. Çalışma boyunca tipoloji, morfoloji ve tarihsel katmanlaşma kavramları tanımlanmış; tip-merkezli, morfoloji-merkezli ve bütüncül yaklaşımlar üzerinden literatürdeki farklı okuma biçimleri karşılaştırmalı olarak tartışılmıştır.

Bu tartışmalar, iki temel sorunun birlikte ele alınmasının gerekliliğini göstermektedir: Mimari tiplerin kentsel formu nasıl ürettiği ve kentsel formun mimari tiplerin oluşumunu, dönüşümünü ve sürekliliğini nasıl yönlendirdiği. Yapı ölçeğinden başlayarak parsel, ada, sokak ve kentsel doku ölçeğine uzanan bu karşılıklı etkileşim, kentsel mekânın ne yalnızca plan kararlarının ürünü ne de tekil mimari nesnelerin toplamı olduğunu; aksine ölçekler arası birikim ve uyarlama süreçleriyle şekillendiğini ortaya koymaktadır.

Bu bağlamda tipoloji, yapıların biçimsel ve işlevsel mantığını görünür kılar; morfoloji, bu yapıların mekânsal ilişkiler yoluyla oluşturduğu doku, süreklilik ve okunabilirlik özelliklerini anlamayı mümkün kılar. Kent mekânı, bu iki düzeyin zaman içinde birbirini üretmesiyle oluşan dinamik bir sistem olarak değerlendirildiğinde, süreklilik, dönüşüm ve katmanlaşma kavramları daha tutarlı biçimde açıklanabilmektedir.

Bölüm boyunca geliştirilen kavramsal yaklaşım, tipoloji ile morfolojiyi birbirinin türevi olarak değil, birlikte işleyen analitik düzlemler olarak ele almayı önermektedir. Bu bakış, özellikle koruma, yenileme ve kentsel tasarım tartışmalarında, mekânsal müdahalelerin yalnızca tekil yapı ölçeğinde değil; parsel, ada ve sokak sistemleri içindeki etkileriyle birlikte değerlendirilmesi gerektiğini hatırlatmaktadır.

Sonuç olarak bu çalışma, mimari tipoloji ile kentsel morfoloji arasındaki ilişkinin, kentsel mekânın anlaşılmasına yönelik kavramsal bir okuma çerçevesi sunduğunu göstermektedir. Bu çerçeve, kentlerin geçmişten bugüne taşıdığı mekânsal süreklilikleri anlamaya olduğu kadar, gelecekteki müdahalelerin bağlamla ilişkisini daha bilinçli biçimde tartışmaya da olanak tanımaktadır.

7 Kaynakça

- Caniggia, G., & Maffei, G. L. (2001). *Architectural composition and building typology: Interpreting basic building*. Firenze, Italy: Alinea.
- Cataldi, G., Maffei, G. L., & Vaccaro, P. (2002). Saverio Muratori and the Italian school of planning typology. *Urban Morphology*, 6(1), 3–14.
- Çalışkan, O. (2023). Typological continuity and transformation in residential urban form. *Urban Morphology*, 27(1), 5–22.
- Çalışkan, O. (2025). Plot-based urban morphology and contemporary design control. *Urban Morphology*, 29(1), 1–18.
- Conzen, M. R. G. (1960). *Alnwick, Northumberland: A study in town-plan analysis*. London, England: Institute of British Geographers.
- Eliade, M. (1959). *The sacred and the profane: The nature of religion*. New York, NY: Harcourt, Brace & World.
- Habraken, N. J. (1998). *The structure of the ordinary: Form and control in the built environment*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Jacobs, J. (1961). *The death and life of great American cities*. New York, NY: Random House.
- Kostof, S. (1991). *The city shaped: Urban patterns and meanings through history*. London, England: Thames & Hudson.
- Kostof, S. (1992). *The city assembled: The elements of urban form through history*. London, England: Thames & Hudson.
- Kropf, K. (1996). Urban tissue and the character of towns. *Urban Design Studies*, 2, 247–263.
- Larkham, P. J. (2024). Urban morphology in an era of change: Reflections on method, scale and relevance. *Urban Morphology*, 28(2), 95–110.
- Madanipour, A. (2003). *Public and private spaces of the city*. London, England: Routledge.
- Marshall, S. (2005). *Streets and patterns*. London, England: Spon Press.
- Montgomery, J. (1998). Making a city: Urbanity, vitality and urban design. *Journal of Urban Design*, 3(1), 93–116.
- Moudon, A. V. (1997). Urban morphology as an emerging interdisciplinary field. *Urban Morphology*, 1(1), 3–10.
- Oliveira, V., & Porta, S. (2025). The future of urban morphology: New challenges, methods and interdisciplinary links. *Urban Morphology*, 29(1), 19–34.
- Panerai, P., Castex, J., Depaule, J.-C., & Samuels, I. (2004). *Urban forms: The death and life of the urban block*. Oxford, England: Architectural Press.
- Rapoport, A. (1969). *House form and culture*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- Rossi, A. (1982). *The architecture of the city*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Vidler, A. (1976). The third typology. *Oppositions*, 7, 1–4.
- Whitehand, J. W. R. (2001). British urban morphology: The Conzenian tradition. *Urban Morphology*, 5(2), 103–109.

TARİHİ BÖLGELERDE KENTSEL DÖNÜŞÜM, MOLOZ/PAZARKAPI ÖRNEĞİ

“ ”

Elif Esra ÖZGÜL¹

¹ Öğretim Görevlisi, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Mimarlık ve Şehir Planlama Bölümü
e-posta :eeozgul@agri.edu.tr, ORCID ID:0000-0003-4673-6550

GİRİŞ

Kent kavramı salt fiziksel ve mekânsal bir yerleşim alanı olmanın ötesinde, içerisindeki canlı ve cansız varlıkların karşılıklı ve durağan olmayan etkileşimi neticesinde şekillenen, sosyal, ekonomik, çevresel, kültürel, toplumsal ilişkilerin üretilebildiği çok katmanlı bir yerleşim birimidir. Sahip olduğu bu çok yönlülüğüyle kentler çeşitli disiplinlerce ele alınarak farklı tanımlamaları yapılmıştır.

Keleş (1998: 75) kenti, insanların barınma, güvenlik, eğlenme gibi çeşitli ihtiyaçlarını giderebildiği, nüfus yoğunluğun diğer yerleşim alanlarından görece çok daha fazla olduğu, toplumsal gelişme açık ve sürekli olduğu bir yerleşim alanı olarak tanımlamaktadır. Gehl (2011) ise kenti, karşılaşma ve etkileşim mekânı olan kamusal alanlar ile biçimlenen ve insan davranışıyla anlam kazanan bir yaşam mekânı olarak tanımlamaktadır. Yapılan tanımlardan da yola çıkarak kentler var oldukları yerde içerisinde yaşayanların toplumsal, fiziksel, kültürel, ekonomik özellikleri doğrultusundan biçimlenmektedir. Bu doğrultuda kentler, mekanları, sokakları, yapıları ile tarihin olduğu zemindir (HIC, 2010: 29).

Tarihin oluşmasında sahne görevi gören kentler, toplumun kültürel, siyasi, ekonomik, çevresel, sosyal birikimini yansıtarak tarihi kentsel dokunun oluşmasını sağlamaktadır (Kiper, 2004: 14). Toplum süreç içerisindeki birikimi neticesinde mekân ile birleşen hafıza, kentsel belleği oluşturmaktadır (Günaçan ve Erdoğan, 2018: 37). Toplumun geçmişiyle bağ kurmasına imkân tanıyan kentsel bellek, aidiyet, kimlik gibi duyguların oluşmasını sağlamaktadır.

1.Tarihi Alanlarda Kentsel Dönüşüm

Tarihi alanlar, dün, bugün ve yarın arasında köprü görevi görerek kentsel belleğin güçlenmesine, aidiyet duygusunun gelişmesine ve kent kimliğinin oluşmasına etkin rol oynamaktadır. Sahip olduğu bu özellikler doğrultusunda kent ve toplumsal alanlarda meydana gelen değişimler tarihi alanları doğrudan ve dolaylı olarak etkilemektedir. Hızlı ve çarpık kentleşme, imar planları, bilinçsiz koruma ve müdahale, göç gibi çeşitli sebepler doğrultusunda tarihsel doku zedelenmektedir. Meydana gelen bu tahribat sonucunda tarihi alanlar işlevsel, kültürel, toplumsal birikimlerini kaybetmeye başlayarak köhneme sürecine girmektedir.

Evans (1997), yaptığı çalışmada tarihi kentlerin köhneme sürecine girmesini aşağıdaki nedenlere bağlamaktadır;

- Göç sonucu kent ekonomisinin zarar görmesi ve nüfusun alım gücünün düşmesi sonucunda ticari satışlarda azalmanın meydana gelmesi,

- Kent çeperine rağbetin artması,
- Ulaşım, otopark problemlerinin artması
- Kent içerisindeki çekirdek sayısının artması,
- Tarihi bölgenin zamana uygun gelişim gösterememesi.

Tarihi bölgelerde süreç içerisinde, toplumun gereksinimlerinin değişmesi, göç, ulaşım, kentleşme gibi sebeplerden dolayı gelişimleri sağlayamadığından çöküntü sürecine girmektedir.

Köhneme sürecine giren tarihi alanlarda meydana gelen olumsuz etkileri azaltabilmek için sorunlu bölgelerin yenilenerek kente ve kentlilere kazandırılması gerekliliği ortaya çıkmıştır. Bu doğrultuda yerel ve üst yönetimin liderliğinde canlandırma hareketleri geliştirilmiştir. Özellikle 1980’li yıllarda tarihi bölgelerin kent içerisindeki önemi keşfedilmiş ve bu alanların birikimini yitirmeden, koruyarak gelecek nesillere aktarılması yönünde yeniden canlandırma ve yerleştirme politikaları üretilmiştir (Ağartan, 2007). Geliştirilen politikalar ile çeşitli sebeplerden ötürü köhneleşme sürecine giren bölgenin, problemini tespit edip çözüm önerisi getirerek, alanın kente ve topluma kazandırılması hedeflenmektedir (Erbey, 2003).

2. Kentsel Dönüşüm Eğilimleri

Tarihi bölgelerdeki kentsel dönüşüm eğilimleri zaman, kentsel politikalar, ekonomik, sosyal, kültürel değerler bağlamında farklılık göstermektedir. Gürler (2002), çalışmasında kentsel dönüşüm eğilimlerini dört zaman aralığında incelemiştir. Bu dönemler;

1. Kentsel Yenileme Yaklaşımı (1910-1940),
2. Kentsel Rehabilitasyon Yaklaşımı (1940-1960),
3. Kentsel Yeniden Canlandırma Yaklaşımı (1960-1980),
4. Kentsel Yenileşme Yaklaşımları (1980- Günümüze)’dır.

1910’dan günümüze kadar geçen süreç içerisinde savaşlar, teknolojik gelişmeler, anlaşmalar vb doğrultusunda kentlerin dönüşüm ve korunma konuları gündeme gelerek kent merkezlerinin önemi artmıştır (Uzun,2006). Kent merkezleri ile başlayan koruma ve yenileme çabası tarihi kentsel dokulara da yansımıştır. Bu durum bir yansıması olarak da köhneleşme sürecine girmiş alanlarda kapsamlı ve bütüncül projeler önem kazanmıştır (Carmon,1997).

Çöküntü bölgelerde problemin toplumsal, sosyal, siyasi, işlevsel, rant, çevresel, mekânsal, fiziksel bağlamlarından söz edilebilir. Tarihi alanların

yeniden ele alınmasında diğer kentsel alanlarda olduğu gibi dönemin, kentin ve toplumun ihtiyaçları göz önünde bulundurularak geçmiş ile bugün arasında denge kurulması gerekmektedir. Bölgenin dönüşümünde salt bir etken yerine bütüncül bir şekilde ele alınması, süreci daha nitelikli ve başarılı kılmaktadır (Tiesdell ve diğ. ,1996).

Drewe (2000), yaptığı çalışmasında Avrupa şehirlerinde koruma amacıyla yapılan yenileşme projelerini dört ana başlık altında toplamıştır. Bunlar;

- Çöküntü haline gelmiş tarihi merkezlerin canlandırılması,
- Tarihi merkezlerin iyileştirilmesi,
- Tarihi değeri olan sanayi ve ticaret alanlarının canlandırılması,
- Küçük, orta büyüklükteki tarihi kentlerin korunması olarak belirtilmektedir.

Süreç içerisinde yapılan çalışmalar incelendiğinde kapsamlı ve bütüncül hazırlanan bir kentsel dönüşüm çalışması ile kentin tarihsel ve kültürel devamlılığı, kültürel mirasın korunması, aidiyet hissiyatının sağlanması, gibi çeşitli avantajlar bulunmaktadır.

3.Uygulama Yaklaşımı

Tarihi bölgelerin mevcut durumlarının iyileştirilmesindeki ana amaç; insanların aidiyet duygusunun gelişmesi, yaşayan, aktif, çeşitli işlevleri bünyesinde barındıran, ekonomik ve sosyal refahın gelişeceği bir alan oluşturmaktır (Oruç ve Giritlioğlu, 2006). Bu amaç ile tarihi alanların kullanılarak korunması doğrultusunda çeşitli araştırmalar, toplantılar ve yenileşme projeleri yapılmıştır. Tarihi bölgelerin korunarak geliştirilmesinde geçmiş, bugün ve gelecek arasındaki bağın zedelenmemesi için çeşitli ilkeler bulunmaktadır. Tiesdell vd. (1996), çalışmalarında bu ilkeleri yedi başlık altında toplamıştır. Bu ilkeler;

- Estetik Değerler,
- Mimari Çeşitlilik Değerleri,
- Çevresel Çeşitlilik Değerleri,
- Fonksiyonel Çeşitlilik Değerleri,
- Kaynak Değeri (Doğal Kaynaklar / Yapay kaynaklar),
- Kültürel Bellek/ Miras Değerinin Sürdürülebilirlik Değeri
- Ekonomik ve Ticari Değerlerdir.

Tarihi bölgelerin kullanılarak korunmasının nitelikli ve başarılı olabilmesi için önem arz eden bu kriterlerin, kent-toplum-dönem bağlamında

değerlendirilerek doğru bir şekilde uygulanması gerekmektedir. Aksi durumda bölgede sosyal, kültürel, tarihsel, fiziksel anlamda çöküntüler daha da artmaktadır. Bölgenin mevcut durumu ile kullanıcı talepleri örtüşmediği takdirde uygulanan çalışmalar tarihi dokuyu zedelediği ve yıpranmaya başlayan yapıların yok olmasına sebep olduğu saptanmıştır (Lichfield, 1988).

Tarihi dokularda kentsel iyileştirme yapılırken bölgenin kimliğinin, ruhunun korunarak geliştirilmesi en önemli tasarım amaçlarından biri olmalıdır. Bu doğrultuda yapılacak olan her çalışma bölgenin özelliklerine zarar verecek nitelikte olmadan, içinde yaşayanıyla birlikte koruyarak, saygılı olarak düşünülmelidir. Disiplinler arası işbirliği ve dikkat gerektirerek yapılması gereken kentsel iyileşme çalışmalarında çok katmanlı bir planlama yapılmalıdır (Tiesdell ve diğ., 1996).

Tarihi alanların fiziksel dokusunun korunmasının yanı sıra bölgede yaşayan insanların fiziksel, sosyal, kültürel, ekonomik gereksinimlerini karşılayarak daha iyi koşullarda yaşamasını sağlamaktır. Yaşayanıyla birlikte iyileştirilen, geliştirilen bölgeler başarıya ulaşmış olacaktır (Oktay ve Hoşkara, 2005).

Kentsel iyileştirme, farklı boyutların tasarım sürecine dahil olması ile kent-toplum-dönem arasındaki ilişkiyi güçlendirmektedir. Tarihi bölgelerin iyileştirme ve geliştirme çalışmaları doğrultusunda ülkemizde ve dünyada farklı yaklaşımlar benimsenerek çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Tarihi bölgenin güçlendirilmesi için yapılan çalışmalardan biri de Trabzon kentinin Pazarkapı bölgesinde bulunmaktadır. Bu çalışma kapsamında Pazarkapı'da yapılan iyileştirme çalışmalarının kentsel dokudaki etkilerinin incelenmesi amaçlanmaktadır.

MATERYAL ve YÖNTEM

Çalışma Alanı ile İlgili Bilgiler

Trabzon, Türkiye'nin kuzeydoğusunda, Karadeniz Bölgesi'nde yer almaktadır. İlk çağlardan bugüne kadar tercih edilen yerleşim bölgelerinden biri olan Trabzon, stratejik konumundan dolayı ticaret, kültür, ulaşım gibi çeşitli alanlarda önemli bir merkez olmuştur (Bryer & Winfield, 1985) (Şekil 1).

Şekil 1. Trabzon'un Ülke İçerisindeki Konumu (URL 1)

Kentin bulunduğu coğrafyanın özelliklerinden dolayı yerleşim alanları parçalı bir şekilde olmuştur. Topoğrafyaya göre biçimlenen bu yerleşim alanları özgün bir kent morfolojisi oluşturmuştur (Darkot & Tuncel, 1995). Kent Roma, Bizans, Osmanlı gibi farklı uygarlıklara ev sahipliği yapmış olmanın etkisiyle tarihsel bir tabakaya sahiptir ve katmanlaşma kentte açık bir şekilde okunabilmektedir. Kentte farklı dönemlerden kalan sur, kilise, cami, medrese, han, konut gibi çeşitli yapı türleri bu katmanlaşmanın ve kentsel belleğin en önemli yapı taşını oluşturmaktadır (Eyice, 1993).

Trabzon, Roma döneminden beri kent surları ve kale etrafında biçimlenmiştir. Osmanlı Döneminde inşa edilen nazı yapılar ile kent içerisinde farklı merkezler oluşturularak süreç içerisinde günümüzdeki şeklini almıştır. Günümüzde ise liman, üniversite, nüfus gibi çeşitli etkenlerin varlığı ile bölgede kültürel, sosyal, ekonomik odak noktalarından biri haline gelmiştir. Bu özellikleri ile hızlı kentleşme, nüfus artışı, coğrafi sınır gibi çeşitli olumsuzluklarla karşı karşıya kalan kentte koruma odaklı gelişim ve iyileşmenin önemi artmaktadır (Tekeli, 2011).

Trabzon kenti 1800'li yıllarda iki meydana sahiptir. Bu merkezlerden biri günümüzde Meydan Parkı olarak adlandırılan Gavur Meydanı'dır (Şekil 2). Bu meydan cami, han, konut, opera binası gibi çeşitli işlevlerdeki yapılarla çevrilidir (Goloğlu, 2013).

Şekil 2. Trabzon Opera Binası/Gavur Meydanı-Meydan Park (Asaloğlu vd, 2018).

Kentteki diğer meydan ise Kavak Meydanı'dır. Deniz kıyısına yakınlığıyla liman, perakende ve yerel ticaretin yapıldığı bir meydan niteliğindedir (Şekil 3). Ticaret alanı günümüzde Kadınlar Pazarı bölgesinde yapılmaktadır (Goloğlu, 2013).

Şekil 3. Kavak-Kabak Meydanı/Moloz Mevkii (Asaloğlu vd, 2018)

Döneminin en önemli meydanlarından birini barındıran Pazarkapı bölgesinde, günümüzde çeşitli kentsel iyileştirme çalışmaları yapılmıştır. Bu çalışma kapsamında bölgede yapılan iyileştirme çalışmaları Google earth haritaları ve doğrudan gözlem teknikleriyle öncesi ve sonrası durumları karşılaştırma yapılarak iyileştirmenin kent içerisindeki etkileri incelenecektir.

Trabzon, Pazarkapı Mahallesi

Trabzon'un Ortahisar ilçesine bağlı olan Pazarkapı Mahallesi'nin, 2023 verilerine göre nüfusu 914'tür (URL2). Mahalle Trabzon'un kent merkezinde bulunmaktadır. Merkezde bulunmasının etkisiyle de aktif olarak kullanılan bir bölge olmuştur ve çeşitli tarihi yapıları barındırmaktadır. Pazarkapı Mahallesi, Ganita sahil alanı, kent meydanı, çarşı bölgesi, Zağnos vadisi gibi pek çok önemli noktalarla bağlantılıdır (Şekil 4).

BÖLGEDEKİ TARİHİ YAPILAR VE BÖLGENİN MORFOLOJİSİ

Bölgenin morfolojisis incelendiğinde bölgenin çok uzun yıllardır aktif olarak kullanıldığı gözlenmektedir. Bölgede göze çarpan ilk değişiklik denizin doldurularak yol yapılması ve sahil bölgesinde yapılaşma meydana gelmesidir (Şekil 6). Yapılaşmanın aktif olduğu bölgedeki ana değişiklik ise kentsel dönüşüm kapsamında eklenen kamu yapılarıdır. Bir diğer değişiklik ise Zağnos vadisindeki yapıların kaldırılarak o alanın yeşil alana dönüştürülmesidir.

Şekil 6. 2002, 2014 ve 2025 Yıllarına Ait Uydu Görüntüleri

Kenanoğlu Sokak No:1A

Pazarkapı Mahallesi'nde Kenanoğlu Sokakta yer almaktadır. Ön cephesi Hoca Halil Cami'sine bakmaktadır. Hangi yıllarda yapıldığı hakkında net bir bilgi yoktur. Geleneksel Türk evi özelliklerini yansıtmaktadır (Şekil 7). Mekanlar yandan dağılım şeklinde kurgulanmıştır. Ev toplamda üç katlıdır. Giriş katında mutfak, ocaklı oda, gusülhaneli oda, oda, iç sofalı oda, yan sofalı oda, tuvalet, depo, evaltıtışlığı ve balkon bölümleri yer almaktadır.

Şekil 7. Yapının Güncel Durumu (URL 3)

Surlar

Günümüze kadar korunarak gelmiş olan surlar şehrin eski yapılarını oluştururlar. Bugünkü surların en eski bölümü Roma Döneminde olup M.Ö. 4. yüzyıla dayanmaktadır. Trabzon Kalesi, Trabzon il merkezinde Ortahisar

Mevkiinde bulunmaktadır. Trabzon surları Yukarı Hisar, İç Kale, Orta Hisar ve Aşağı Hisar olmak üzere üç bölüme ayrılmaktadır. Doğusunda Pazar ve Mumhane kapıları bulunan surlar güneyde orta hisar ile birleşmektedir. Aşağı Hisar'ın çevresinde MollaSiyah Camisi, Hoca Halil Camisi, Pazar Kapı Camisi ve Yarım Bıyıkolu Evleri, Sekiz Düzenli Hamam, Tophane Hamamı, Hacı Arif Hamamı ve İskender Paşa Çeşmeleri gibi tarihi eserler yer almaktadır (URL 4) (Şekil 8-9).

Şekil 8. Trabzon Surları Eski Fotoğrafları (Asasoğlu vd, 2017).

Şekil 9. Trabzon Surları Güncel Durum (URL 3)

8 Direkli Hamam

Net yapım tarihi bilinmeyen hamam sahip olduğu özellikleri doğrultusunda 18. Yüzyıl olarak kabul edilmektedir. Hamam yapısını kent içerisindeki diğer hamamlardan ayıran en önemli özelliği yapının üst örtüsünün oba çadırlarına olan benzerliğidir. Sekiz kubbeyi de sekiz sütun ayakta tuttuğu için Sekiz Direkli Hamam ismini almıştır. 1916 yılında atıl olarak bırakılan yapı, Kültür Bakanlığı ve Trabzon Belediyesi iş birliği ile restore edilmiştir. Yapı iki katlıdır üst kısmında soğuk odaları ve ziyaretçilerin dinlenme odaları mevcuttur (URL 5) (Şekil 10).

Şekil 10. 8 Direkli Hamam (URL 5)

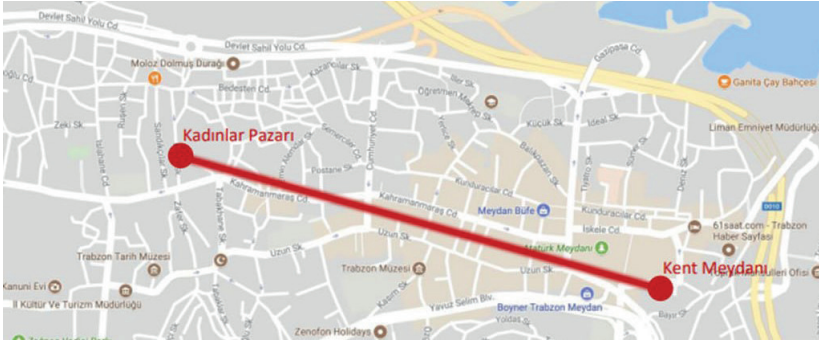
Kadınlar Pazarı

Kadınlar Pazarı'nın hikayesi Cumhuriyet döneminden sonra kentin önemli meydanlarından biri içerisinde olan Meyve Pazarından geçen derenin kapatılmasına dayanmaktadır. 1948 yılında derenin doldurulmasıyla oluşan alan Pazar alanına eklenmiştir. Pazar alanı çeşitli fiziksel müdahalelerin eklenmesiyle 1975 yılında bugünkü biçimlenişine ulaşmıştır (Sümerkan, 2011; Akalın, 1997) (Şekil 11).

Şekil 11. Kadınlar Pazarı Eski Hali (URL 6)

Kadınlar Pazarı, kent meydanından başlayarak denize paralel gelişen ticaret aksının bir ucunu oluşturmaktadır (Şekil 11). Alan, kent içerisindeki ticaret ve buluşma noktası olma potansiyelini korumuştur (Beşgen vd, 2017) (Şekil 12).

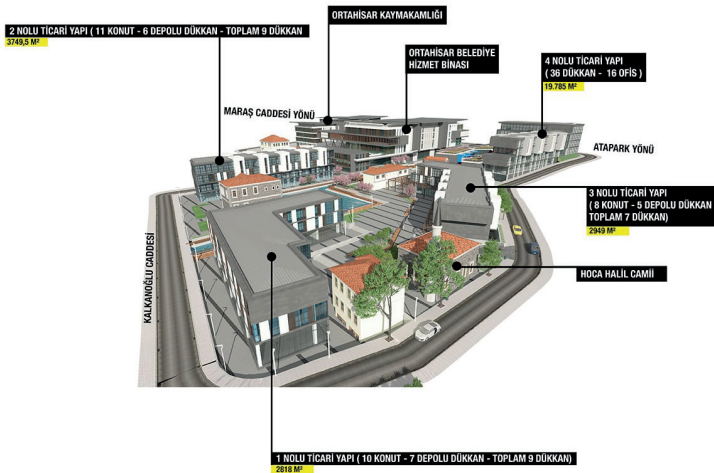
Şekil 12. Kadınlar Pazarı ve Meydan Arasındaki Ticaret Aksı

KENTSEL DÖNÜŞÜM PROJESİ KAPSAMINDA YAPILAN ÇALIŞMALAR

Tarihsel bir geçmişe sahip olan Pazarkapı bölgesinin iyileştirme ve geliştirme çalışmaları için kamu yapıları, ticaret alanları, kadınlar pazarı, Trabzon Şehir Cami, Özdemir Bayraktar Bilim ve Kültür Merkezi, sahil yolu, kavşak gibi çeşitli alanlarda birçok çalışma gerçekleştirilmiştir. Yapılan çalışmalar;

Kamu ve Ticaret Alanı

Pazarkapı kentsel dönüşüm projesi kapsamında Ortahisar Kaymakamlığı, Ortahisar Belediye Hizmet Binası, işyeri, konut, dere islahı, peyzaj düzenlemesi, tarihi eserlerin restorasyonu çalışmaları yapılmıştır (Şekil 13-14-15). 2018 yılında ihalesi yapılan kentsel dönüşüm projesi 2020 yılında tamamlanmıştır (URL 7).

Şekil 13. Kentsel dönüşüm projesi (URL 7)

Şekil 14. 2015, 2017 ve 2024 Yıllarında Kentsel Dönüşüm Alanı (Google earth kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur)

Şekil 15. Kentsel Dönüşüm Kapsamında Yapılan Yapılar (URL 7)

Kadınlar Pazarı

Kentin önemli ticaret alanlarından biri olan Kadınlar Pazarı, Pazarkapının doğusunda, kentle bütünleşik bir biçimde bulunmaktadır. Süreç içerisinde sokağın bir parçası niteliğinde oluşan Pazar alanı kentsel dönüşüm kapsamında yenilenmiştir. Proje doğrultusunda 72 araçlık otopark, 119 dükkân ve depo, kadınlara özel satış alanı, lokanta ve teras inşa edilmiştir (URL 8) (Şekil 16).

Şekil 16. Kadınlar Pazarı'nın Bölgedeki Konumu (Google earth kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur) ve Yeni Hali (Yazar tarafından çekilmiştir)

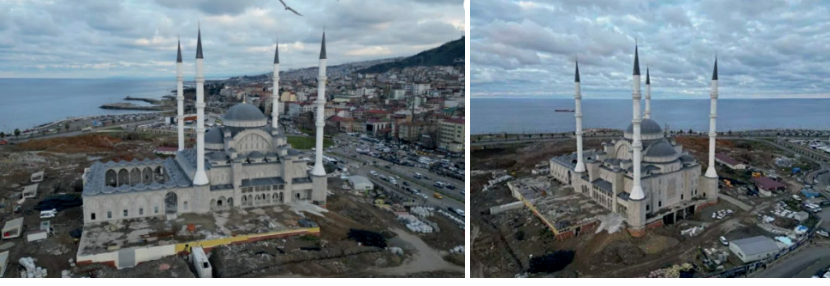
Sahil Bölgesinde Yapılanlar

Geçmişten bu yana sahil kısmında denizin doldurularak yapılan yol, kavşak, bilim merkezi, cami gibi birçok yapılaşma meydana gelmiştir (Şekil 17).

Şekil 17. Sahil Bölgesinde Yapılan Kentsel Dönüşüm Uygulamaları (Google earth kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur)

a. Trabzon Cami: 182 bin metrekarelik rekreasyon alanında 26 bin metrekarelik alana yapılmıştır. 15 bin 442 metrekarelik toplam inşaat alanına sahip olan cami, 14 derslikli eğitim merkezi, 15 atölye alanı, bin kişilik konferans ve salonu, aşevi, abdesthane, gasilhane ve kapalı otopark gibi çeşitli işlevlerde mekanlardan oluşmaktadır. 7700 kişinin aynı anda ibadet etmesine imkân tanıyan cami geleneksel Türk- İslam mimari üslubunda tasarlanmıştır. Geniş mekanları, mimari üslubu, çeşitliliği ile dönemin ve kentin sembol eserlerinden biri olması amaçlanmaktadır (URL 9) (Şekil 18).

Şekil 18. Trabzon Şehir Cami (URL 9)

b. Özdemir Bayraktar Bilim Merkezi: Proje kapsamında caminin batısına yaklaşık 2270 metrekarelik park alanına bilimsel ve teknolojik çalışmaları kapsayan atölyeler, dinlenme alanlarının bulunduğu bir bilim merkezi inşa edilmiştir. Yapılan yapı ile farklı yaş ve birikime sahip insanları bir araya getirerek bilim ve teknolojiyi anlaşılır ve ulaşılabilir bir duruma getirmek amaçlanmaktadır (URL 10) (Şekil 19).

Şekil 19. Özdemir Bayraktar Bilim Müzesi (URL 10)

KENTSEL DÖNÜŞÜM SONRASI DEĞERLENDİRME

Bölge çeşitli yıllarda incelendiğinde başta sahil bölgesi olmak üzere birçok alanda çeşitli sebeplerden ötürü değişim meydana gelmiştir (Şekil 20). Bu değişimler;

2002'den 2010'a kadar:

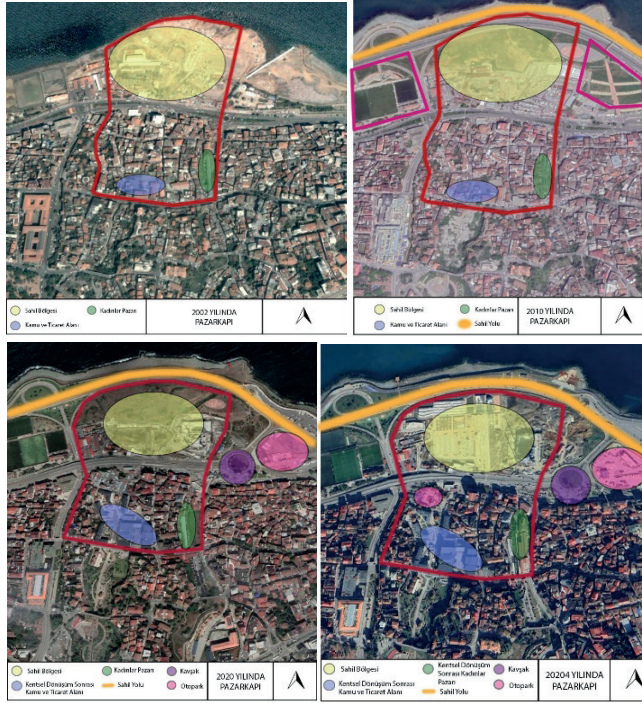
- Deniz doldurularak sahil yapılmıştır.
- Sahil bölgesinin bir kısmı rekreasyon alanı olarak yeşillendirilmiştir.

2010'dan 2020'ye kadar:

- Bölgenin kuzeyindeki yapılar yıkılarak kamu binaları, ticaret alanı ve dere ıslah çalışması yapılmıştır.
- Sahil bölgesinin doğusuna kavşak yapılmıştır.
- Yine sahil bölgesinde bulunan yeşil alan yerini otoparka bırakmıştır.

2020'den 2024'e kadar:

- Kadınlar pazarı yenilenmiştir.
- Kamu binaların devamında otopark alanı yapılmıştır.
- Sahil bölgesinde bilim merkezi ve cami inşaatı yapılmıştır.

Şekil 20. 2002, 2010, 2020 ve 2024 Yıllarında Pazarcık (Google earth kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur)

- Bölgede yeni yapılan yapılar ölçek ve işlev olarak bölgeyle uyumlu değildir. Genellikle daha küçük ölçeklerde ve konut+ticaret olarak kullanılan yapılar yerine büyük ölçekli ve kamu yapılarının yapılması bölgenin mimari dokusunu zedelemiştir.
- Düünden bugüne yapılan çalışmalarla bölgenin sahille bağlantısı engellenmiştir.
- Sahile yapılan cami hem bulunduğu konum hem de ölçeği ile bölgenin silüetini bozmaktadır. Yaklaşık 900 kişilik nüfusa sahip olan mahallede başka camilerin bulunmasına rağmen aynı anda 7700 kişinin namaz kılmasına imkân veren caminin ölçeğini ve gerekliliğini sorgulatmaktadır (Şekil 21).

Şekil 21. Sahilden Pazarkapı (URL 9) ve Caminin Bölgedeki Diğer Camilerle İlişkisi (Google haritalar kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur)

- Yeni yapılan caminin çarşı bölgesiyle arasında bulunan sahil yolu, yayaların karşıdan karşıya geçmesini zorlaştırmaktadır. Caminin hem insan nüfusunun yoğunluğunun daha az olduğu yerde bulunması hem de erişilebilirliği düşük olması nedenleriyle tercih edilebilirliği daha düşüktür (Şekil 22).

Şekil 22. Cami ile Çarşı Bölgesi Arasındaki Yol (Yazar tarafından çekilmiştir)

- Yapılan yollarla hem ekosisteme zarar verilmiş hem de birçok yapının yıkılmasına sebep olunmuştur (Şekil 23).

Şekil 23. Sahildeki Çalışmalar (URL 10)

- Yapılan yeni mekanlarla bölgeye araç baskısı olmuş ve bu durum sonucunda bölgede çok sayıda otopark yapılmıştır. Yapılan otopark alanlarında tarihi doku göz ardı edilmiştir (Şekil 24).

Şekil 24. 8 Direkli Hamam ve Surlar Arasındaki Dolmuş Alanı (Yazar tarafından çekilmiştir)

- Yapılan inşaatlar sırasında birçok tarihi eser keşfedilmiştir. Bu tarihi eserlerden biri de kadınlar pazarının inşaatı sırasında bulunmuştur. Bölgede pek çok inşaat yapılması bölgenin tarihi dokusuna zarar vermektedir (Şekil 25).

Şekil 25. İnşaat Sırasında Çıkan Tarihi Yapılar

- Bölge yıllardır ticaret aksın bir parçasıydı. Kentsel dönüşüm kapamında yapılan ticaret alanındaki nüfus yoğunluğu çok azken kentsel dönüşüm olmayan alanlarda ticaretten dolayı nüfus yoğunluğu çok fazladır (Şekil 26).

Şekil 26. Nüfus Yoğunluğunun Karşılaştırılması (Yazar tarafından çekilmiştir)

- Kentsel dönüşümün henüz girmediği alanlarda bölge yaşayan bir bölgedir. Ticaretin yapıldığı, balkonlarından sokakları izleyen mahalle sakinleri, sokaklarda alışveriş yapan komşular... Aynı durum kentsel dönüşüm alanlarında gözlenememektedir (Şekil 27).

Şekil 27. Yaşayan Kent (Yazar tarafından çekilmiştir)

- Bölgedeki kentsel çalışmalar sonucunda kentte eski ve yeni uyumsuzluğu göze çarpmaktadır (Şekil 28).

Şekil 28. Eski ve Yeni Yapılaşma (Yazar tarafından çekilmiştir)

- Bölgedeki tarihi doku yeterince korunamamaktadır. 8 Direkli Hamam, Kadınlar Pazarı inşasında bulunan alan, bazı konut yapıları bu duruma örnek verilebilir (Şekil 29).

Şekil 29. Korunamayan Bölgeler

SONUÇ

Çalışma kapsamında incelenen Pazarkapı Mahallesi, tarihsel süreç boyunca ticaret ve konut işlevlerinin bir arada var olduğu, çok katmanlı kentsel yapısını günümüze kadar büyük ölçüde koruyabilmiş önemli bir kentsel odak alanı niteliği taşımaktadır. Yapıların alt katlarında ticari kullanımların, üst katlarında ise konut işlevlerinin yoğunlaşması, mahallenin tarihsel mekânsal organizasyonunun sürekliliğini ortaya koymakta; bu durum aynı zamanda bölgedeki kentsel canlılığın ve sürekli sirkülasyonun temel belirleyicisi olarak öne çıkmaktadır.

Araştırma bulguları, Pazarkapı Mahallesi'nde son dönemde gerçekleştirilen kentsel müdahalelerin önemli bir bölümünün, bölgenin mevcut mekânsal doku, ölçek ve işlevsel karakteriyle yeterince uyumlu olmadığını göstermektedir. Mevcut yapıların yıkılarak yerine malzeme kullanımı, kütle düzeni ve mimari ölçek açısından çevresiyle bütünleşmeyen yeni yapıların inşa edilmesi; tarihî mekânların korunmasında süreklilik ve bağlamsallık ilkelerinin göz ardı edilmesi; gerçek kullanıcı ihtiyaçlarıyla örtüşmeyen yeni yapılaşmaların teşvik edilmesi, bölgenin mimari ve tarihsel bütünlüğünü zayıflatmaktadır. Bu süreçte üretilen mekânların, kullanıcıyla etkileşim kuramayan ve zaman içerisinde dönüşemeyen statik yapılar haline gelmesi, kentsel belleğin sürekliliği açısından önemli bir sorun alanı oluşturmaktadır.

Tartışma bağlamında, Pazarkapı Mahallesi'nde gözlemlenen bu dönüşüm pratiklerinin, alanın sahip olduğu ticari, kültürel, sosyal ve tarihî çok katmanlı kimliği yeterince dikkate almadığı söylenebilir. Kentsel dönüşüm uygulamalarının, çoğu zaman fiziksel yenileme odaklı ele alınması; sosyal kullanım örüntülerinin, gündelik yaşam pratiklerinin ve yerel kullanıcıların mekânla kurduğu ilişkinin ikincil plana itilmesine neden olmaktadır. Bu durum, dönüşüm projelerinin bölgenin özgün kimliğini güçlendirmek yerine, homojenleşmiş ve bağlamdan kopuk mekânsal sonuçlar üretmesine yol açmaktadır.

Sonuç olarak, Pazarkapı Mahallesi'nde gelecekte gerçekleştirilecek kentsel dönüşüm müdahalelerinin; yalnızca fiziksel yenileme hedefleriyle sınırlı kalmaması, çok boyutlu mekânsal ve sosyo-kültürel analizlere dayandırılması gerekmektedir. Kullanıcı odaklı yaklaşımların benimsenmesi, mevcut tarihî ve mimari değerlerin korunarak yeniden işlevlendirilmesi ve bölgenin özgün kentsel kimliğini sürdürülebilir biçimde destekleyen bütüncül planlama stratejilerinin geliştirilmesi, Pazarkapı'nın tarihsel sürekliliğinin ve kentsel niteliğinin korunması açısından temel bir gereklilik olarak değerlendirilmektedir.

KAYNAKÇA

- Ağartan, G. (2007). *Tarihi alanlarda kentsel yenileşme eğilimleri ve Sultanahmet–Can-kurtaran örneği* (Yüksek lisans tezi). Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, İstanbul.
- Asasoğlu, A., Kuloğlu, N., Öztürk, A., & Bayrak, D. (2017). *Dış kapağın arka yüzü*. Trabzon.
- Beşgen, A., Topaloğlu, G., & Köseoğlu Henden, Ş. (2017). *Yerin sesi: Trabzon Kadınlar Pazarı*. Trabzon.
- Bryer, A., & Winfield, D. (1985). *The Byzantine monuments and topography of the Pontos*. Washington, DC: Dumbarton Oaks.
- Carmon, N. (1997). Neighborhood regeneration: The state of the art. *Journal of Planning Education and Research*, 17, 131–144.
- Darkot, B., & Tuncel, M. (1995). *Türkiye coğrafyası*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Drewe, P. (2000). European experiences. In P. Roberts & H. Sykes (Eds.), *Urban regeneration* (pp. xx–xx). London: Sage Publications.
- Erbey, D. E. (2004). Kentsel koruma ve yenileşmede dönüşüm projeleri: Eyüp rehabilitasyon projeleri. *Planlama Dergisi*, 4, 79–89.
- Evans, R. (1997). *Regenerating town centers*. Manchester: Manchester University Press.
- Eyice, S. (1993). Trabzon'un tarihî yapıları ve şehir dokusu. *Belleten*, 57(219), 243–270.
- Gehl, J. (2011). *Life between buildings: Using public space*. Washington, DC: Island Press.
- Goloğlu, M. (2013). *Trabzon tarihi*. Trabzon: Serander Yayınları.
- Günaçan, S., & Erdoğan, E. (2018). Peyzaj mimarlığı ve hafıza mekânları: İstanbul Tarihi Yarımada örneği. *Süleyman Demirel Üniversitesi Mimarlık Bilimleri ve Uygulamaları Dergisi*, 3(1), 34–53.
- Gürler, E. (2003). Kentsel yeniden üretim süreci üzerine karşılaştırmalı çalışma: İstanbul örneği. *Kentsel Dönüşüm Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, İstanbul: YTÜ.
- Habitat International Coalition. (t.y.). *HIC – International Habitat Coalition*.
- Keleş, R. (1998). *Kentbilim terimleri sözlüğü*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Kiper, P. (2004). Küreselleşme sürecinde kentlerimize giren yeni tüketim mekânları. *Planlama Dergisi*, 30, 14–18.
- Lichfield, N. (1988). *Economics in urban conservation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Oktay, B., & Hoşkara, Ş. (2005). Tarihi kentsel alanların korunmasında “sürdürülebilir canlandırma” yaklaşımı. In *Korumada 50 yıl*. İstanbul: MSGSÜ Yayınları.
- Oruç, G., & Giritlioğlu, C. (2006). Şehir eski merkezlerinde yeniden canlandırma: İstanbul–Eminönü örneği. *İTÜ Dergisi/A: Mimarlık, Planlama, Tasarım*, 5(2), xx–xx.

- Sümerkan, M. R. (2011). *Trabzondur yolumuz: Trabzon'un yaşlı bakkalı Mumhaneönü*. Trabzon: Heyamola Yayınları.
- Tekeli, İ. (2011). *Kent, kentli hakları, kentleşme ve kentsel dönüşüm*. İstanbul: Tarih Vakfı.
- Tiesdell, S., Oc, T., & Heath, T. (1996). *Revitalizing urban quarters*. Oxford: Architectural Press.
- Uzun, N. (2006). İstanbul'da seçkinleştirme: Örnekler ve seçkinleştirme kuramları çerçevesinde bir değerlendirme. In *İstanbul'da soylulaştırma: Eski kentin yeni sahipleri*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

İnternet Kaynakları

- URL1. Arsin, Trabzon. (t.y.). *Vikipedi*. Erişim adresi: https://tr.wikipedia.org/wiki/Arsin,_Trabzon
- URL2. Doğu Karadeniz'in en büyük camisi olacak Trabzon şehir camii ve külliyesi. (t.y.). *Akşam*. Erişim adresi: <https://www.aksam.com.tr/yasam/dogu-karadenizin-en-buyuk-camisi-olacak-trabzon-sehir-camii-ve-kulliyesinin-insaati-devam-ediyor/haber-1260109>
- URL3. Google Earth. (t.y.). *Google Earth*.
- URL4. Kadınlar Pazarı Trabzon'a yakışır hale getirilecek. (t.y.). *Haber61*. Erişim adresi: <https://www.haber61.net/trabzon-haber/kadinlar-pazari-trabzona-yakisir-hale-getirilecek-h284494.html>
- URL5. Ortahisar ilçe nüfusu. (t.y.). *Nüfusune*. Erişim adresi: <https://www.nufusune.com/ortahisar-ilce-nufusu-trabzon>
- URL6. Trabzon İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü. (t.y.). *Trabzon Valiliği*. Erişim adresi: <http://www.trabzon.gov.tr/>
- URL7. Trabzon Sekiz Direkli Hamam. (t.y.). *Hamamlar*. Erişim adresi: <https://hamamlar.com/trabzon-sekiz-direkli-hamam.html>
- URL9. Trabzon Ortahisar Belediyesi. (t.y.). *Proje detay*. Erişim adresi: <https://www.trabzonortahisar.bel.tr/proje-detay.aspx?id=3>
- URL10. Trabzon Büyükşehir Belediyesi. (t.y.). *Yatırım ayrıntısı*. Erişim adresi: <https://www.trabzon.bel.tr/Web/YatirimAyrinti/77>